

MATTHIJS VAN BOXSEL

KVAILYBĖS ENCIKLOPEDIJA

AIDAI

MATTHIJS VAN BOXSEL

Kvailybės enciklopedija

Iš nyderlandų kalbos vertė
ANTANAS GAILIUS

AIDAI
MMV

UDK ~~008:~~159.9(031) Matthijs van Boxsel,
Bo-433 *De Encyclopedie van de Domheid*

Leidinį parėmė

Culture 2000

Nederlands Literair Productie – en Vertalingenfonds

ISBN 9955-656-13-1

Turinys

VII Apie būtiną konstitucinės monarchijos kvailybę

3 Šventasis pamišimas

4 Clinamen

5 'Patafizika

6 Enciklopedijos kvailybė

Pratarmė

> Tituliniame lape aukštomis kampuotomis raidėmis buvo prašyta: *Kvailybės*. Jo akis valandžiukę sustojo prie to žodžio. Paskui jis ėmė sklaidyti užrašų knygelę, daugiau nei pusė jos buvo prirašyta. Viską, ką norėjo pamiršti, jis registravo čia. Pradėdavo nuo datos, valandos ir vietos. Paskui ėjo nutikimas, turįs iliustruoti žmonių kvailybę. Priderinta citata, kiekvienąsyk vis nauja, atstojo išvadą. To kvailybių rinkinio jis niekad neskaitė; pakako vien žvilgtelti į titulinį puslapį. Vėlesniais metais jis planavo išleisti rinkinį antrašte „Rytmetiniai sinologo vaikštinėjimai“.
>
> Elias Canetti *Apakimas*

Kvailybės enciklopedija apima megalomanišką projektą, pradėtą 1980 m. 1999 m. išėjo ši knyga, bendrasis įvadas, kuriame kvailybė iškilmingai narstoma, pasitelkinat animacinius filmus, pasakas, triumfo vartus, parkų architektūrą, Baroko plafonus, karališkąją šeimyną, pokštus, išsisukinėjimus ir mokslo fantastiką.

2001 m. Nyderlanduose išleista antroji dalis, *Morosofija*, kurioje surinktas šimtas XX šimtmečio Nyderlandų mąstytojų absurdiškiausių teorijų. (Ar Delfai buvo Delftas? Ar abstraktus mąstymas radosi tada, kai klitoris evoliucijos raidoje iš vidaus persikėlė į išorę? Ar kvailybė yra mūsų kultūros motoras? Kiek aviganio šuns dalelių telpa į aviganį šunį?)

Netrukus pasirodys *Kvailybės topografija*, kurioje surinkti visi Europos miestai ir provincijos, kurių kvailybė tapusi priežodžiu. Toliau numatomos dalys apie kvailybę ir prekybą, kvailybę ir seksualumą, kvailybę ir meną, be to, dar ir kvailybės teologija.

Kvailybė reiškiasi visose srityse, visais laikais, ji susijusi su kiekvienu žmogum. Taigi kiekvienas kvailybės tyrinėjimas savaime darosi enciklopedinis.

Tikras enciklopedistas savo objektus apkarpo, išlygina prieštaras ir geležine ranka sistemina. Iš esmės jo triūsas yra tarnauti dvasios varguoliams. O *Kvailybės enciklopedija* palieka sočiai ervės prieštaringai informacijai ir kritikai.

Viena vertus, enciklopedijoje kalbama apie kvailybės termino bei reiškinio tyrinėjimus ir pateikiama kvailybės teorija, kita vertus, mėginama sukurti metodą, atskleidžiantį būtiną mūsų mąstymo kvailybę. Mūsų tikslas – vieno individo teorija, kuri geriausiu atveju atveria galimybę originaliai pažvelgti į savaime suprantamus dalykus.

Atrodytų natūralu *Kvailybės enciklopedijos* pirmojoje lemoje aptarti savo paties darbą, tačiau, turint galvoje neįprastą mūsų objekto pobūdį, naudingiau bus čia paminėti *Encyclopédie pittoresque du calembour, recueillie et mise en désordre par Joseph Prudhomme.*

Esė pasklidai išbarstytos knygoje kaip variacijos viena, nuolat besikartojančia tema. Lieka tikėtis, kad, knygą perskaičius, tamstoms bus įmanu šią temą toliau dainuoti ir be pritarimo.

I Juodoji vėliava

KVAILYBĖS AKADEMIJA

Žmonijai kvailybė yra Sfinksas. Kvailybė mįslėmis kalba apie šiuos dalykus: kas gera, kas bloga, kas nei gera, nei bloga gyvenime. Jei kas nors paskui tų dalykų nesupranta, esti Kvailybės sunaikinamas, – ne ūmiai, kaip miršta Sfinkso sunaikintas žmogus. Ne, toks veikiau naikinamas pamažėliais, per visą gyvenimą, lygiai kaip tie, kurie už bausmę pasodinami į kalėjimą. Tačiau tas, kuris Kvailybę supranta, savo ruožtu ją sunaikina, o pats visą gyvenimą esti išgelbėtas, palaimintas ir laimingas. Taigi ir jūs būkit atidūs; nesupraskite manęs išvirkščiai.

Tabula Cebetis (II a. po Kr.)

Bežvaigždėje plynėje sukasi minamasis malūnas. Vėjas nešioja muilo burbulą. Varlės kvaksi, įbedusios akis į karūnuotą pagalį. Pieva kvatojasi.

Enciklopedistas nesutrikdamas keliauja per vis labiau gluminamą kvailybės kraštovaizdį. Viską registruojanti jo akis lieka šalta ir bejausmė. Jis leidžiasi mulų keliu, vedančiu pro protą pametusius ąsočius, pro *haha*, vinguriuojantį per žolę, ir pro duris be sienų. Enciklopedisto botaniko krepšyje guli juoda tulpė, narcizas ir Anagallis. Jam įsidūrus į mėlynąjį dagį, šventasis Tumbas sustabdo kraujavimą. Enciklopedistas keliauja pro izoliuotus kalnų kaimus, klajoja po atsilikusias provincijas ir svajoja apie kvailių rojų.

Paskui jis prieina Kvailybės Akademiją. Ant stogo plevėsuoja juoda vėliava, sugerianti visą šviesą ir nieko neatspindinti. Kupolą juosian-

Matanazijaus portretas
Chef d'œvre d'un inconnu, Den Haag 1714

čiame frize debesiu apsigaubusi dieviškoji Kvailybė skaito savo pačios istoriją: besijuokiantys žmonės kasa duobes iškastai žemei suversti.

Akademijos galerijoje ant postamentų stovi marmuro statulos, tarp kurių matyti figūra, apsisiautusi žuvies žvynų apsiaustu, ant nuožulnios plokštumos pasodinta moteris užrištomis akimis, laikanti rankoje ratą, vyras su kiaulės galva.

Viršum pagrindinių durų kabo heraldinis kvailybės herbas: skydas su dumplėmis, iš šalių sergimas povo ir asilo. Karūnoje lizdą susisuko papūga. Vitražo languose pavaizduotas sfinksas, o po juo išvedžiotas klausimas:

Kas yra toks protingas, kad suprastų savo paties kvailybę?

Vestibiulio sienose pavaizduotas širšių ir vapsvų kamuojamų ir paskui sprunkančią vėliavą skubančių kažkokių žmonių pulkas. Per monumentalią laiptinę, kurioje *Prudentia* apžiūrinėja save veidrodyje, kvailybės tyrinėtojas patenka į apskritą salę. Didžiulius skliautus remia mitologinės kvailių galvos: keli gigantai, Kiklopas, Epimetėjas, karalius Midas ir vyras su akmeniu burnoje. Aukštame plafone kvailybės apoteozė nutapyta taip, kad stogas regisi griūvąs žemyn.

Sienoje kabo pasaulio žemėlapis su šimtais vėliavėlių ties tokiais priežodžiu tapusiais kvailių miestais kaip Kempenas, Šilda, Gothamas. Prie Amersforto riedulio guli airių kaušas su vidinėje pusėje palaidai pritaisyta tabaluojančia rankena.

Kalendoriuje apvestos balandžio pirmoji ir lapkričio vienuoliktoji, *Fornacalia* vasario mėnesį, šventųjų Polikarpo ir Mato dienos, kraupioji papildoma keliamųjų metų diena. Pakraščiuose išvedžioti astrologiniai ženklai; kas gimsta gegužę arba žemiau šešioliktojo Liūto žvaigždyno laipsnio, tas yra kvailys.

Grindys nusėtos kaukolių matuotojų instrumentais, ten guli tuščiavidurės žemės modelis, Odisėjo klajonių po Zėlandiją planai. Visur prismaigstyta lapelių su tekstais, datomis ar piešiniais.

Takas veda lankytoją pro kvailybės florą ir fauną: pro narvą su žąsimi, pelėdą ant mieto, žuvį dubenyje. Po patalpą skraido šikšnosparnis. Ir bėgioja višta be galvos. Iš už raudonos užuolaidos, kurioje aukso gijomis išsiuvinėta karūna, kyšo paršo pasturgalis. Šie ir kiti gyviai (dauguma jų – valgomi ir naminiai) sudaro kvailų gyvulių

gvardiją, *bestiarium stupidum*. Toliau kelias veda palei paparčių mišką, pro gervuogių krūmus, pro klevą, pro puodą su geranija ir dėžę su migdolo medeliu. Pakeliui praeiname pro sofą, kurioje kvaila blondinė žibina akutes į mačo. Gilumoje chorelis *a capella* dainuoja *Stupid Cupid*. Galiausiai lankytojas pasiekia kvailybės biblioteką. Kirpėjo naudojama medinė galva laiko parėmusi pagrindinius veikalus apie kvailybę. Tarp jų:

Von der Wollust der Dummheit
The Anatomy of Error
Der Begriff der Dummheit bei Thomas von Aquin und seine Spiegelung in Sprache und Kultur
La folie dans la raison pure
Über die Dummheit, Eine Umschau im Gebiete menschlicher Unzulänglichkeit, mit einem Anhange; Die menschliche Intelligenz in Vergangenheit und Zukunft
Le leggi fondamentali della stupidità umana
Die Onomasiologie der Dummheit

Atskiroje skrynioje stovi *Psittacisme*, mokslinga knyga apie papūgavimą, neapgalvotą svetimų minčių kartojimą. Ji šliejasi į gretą prie žinynų, kuriuose užfiksuota kvailybės kalba, riktų pilnos *sottisiers* ir *bêtisiers*, supaprastintos mintys ir klišės. Vienos storos knygos nugarėlėje parašyta: *Nyderlandų radijas ir spauda*. Ją pasklaidęs, randi tokių sakinių:

– Vairą reikia radikaliai apgręžti.

– Mano nuomone, tai yra herbas ant mūsų gerovės valstybės.

– Ši perspektyva ne itin džiugiai skamba mano akyse.

– Produktas „Brinta" plačiai įsismelkęs į mūsų vartotojus.

– Užsienio finansų institucijos skrenda į Honkongą lyg bitės prie medaus puodo nusigvelbti kokį trupinį.

Ant bokštais sukrautų kartotekos dėžių guli Niurnbergo piltuvėlis, švininė skrybėlė ir dubenėlis su nukarpytais vaikų nagais. Kartotekos

dėžėse korteles daikte laiko suspaudę gnybtukai. Kas vieną sykį patenka į kvailybės tyrėjo sistemą, ne taip greitai iš jos ištrūksta...

Stovi ten ir rinkinys gramofono plokštelių tokių muzikantų, kaip Lou Reed (*Stupid man*), Dolly Parton (*Dumb blonde*), Franko Zappa'os (*Dumb all over*), Grahamo Parkerio (*The Museum of Stupidity*) ir nepamirštamojo Alvaro Amici'o su jo daina *Roma, nun fa la stupida stasera*. Morosofas sėdasi prie klavesino ir groja Rameau dėdės *Les niais de Sologne*. Salės centre į pasaulį leidžia pažvelgti televizija. Juoko mašina sukasi visu greičiu.

ATRADIMAS

> Šauktinis atrankos komisijoje stvarsto vieną po kito popierius ir vis sako: „Ne tas. Ne tas." Psichiatras pamano, kad jis pamišėlis ir paduoda šauktiniui raštelį, kuriame parašyta, kad šis netinkamas tarnybai. Šauktinis žvilgteli į popierių ir sako: „Šitas!"

Nelyg žmogus, įsimylėjęs, bet nežinia ką, aš vis ieškojau objekto, prie kurio galėčiau sutelkti visas savo jėgas, dalyko, kuris, be to, reikalautų kraštutinių mano pastangų, tad stengiausi pažinti viską, kas tik pasitaikė mano kelyje. Surinkau smagias kolekcijas apie putpeles (*Coturnix dactylisonans*), triumfo arkas ir Ardaliją (artistą, kurio vienintelis vaidmuo spektaklyje yra nerimastingai lakstyti pirmyn ir atgal). Norėdamas parodyti, kokios beviltiškos mano pastangos suverti ant vienos gijos savo gyvenimą, metų metus net rinkau laikraščių iškarpas, kuriose vartojama raudonos gijos metafora. Štai pluoštelis iš tūkstančių citatų:

> *Raudona gija* pasirinkęs kakavos pupelę, jis ėmėsi rašyti apsakymą apie Šiaurės ir Pietų santykius Ganoje.
>
> Lietus ir Vimbldonas neatsiejami taip pat, kaip braškės ir plakta grietinėle, sumuštiniai ir lašiša, džinas su toniku, nelegali prekyba ir žolė, o paskutiniasiais dešimtmečiais – ir pranešimai apie paslėptas bombas. Prastas oras *raudona gija* eina per visame pasaulyje reikšmingiausio teniso turnyro istoriją.
>
> Spektakliui buvo iškilusi grėsmė dėl to, kad mes pusantros savaitės sugaišome ginčams, bet dabar stengiamės už tą laiką atsigriebti. Tačiau visados viskas pavyksta, nes *raudonoji* mūsų

darbo *linija* yra nelyg tapyboje: tik pradėk, ir visados kas nors išeis. Mes darbuojamės, nuolat artėdami prie apogėjaus: pabaigoje randasi monumentalus vizualinis paveikslas.

Į kasdienių išgyvenimų mozaiką autorius lyg *raudoną giją* įaudė svarbiausius praėjusių metų naujienų faktus: Berlyno sienos griuvimą, perversmą Rumunijoje, Nelsono Mandela'os paleidimą iš kalėjimo.

Sėkmė – štai *raudonoji* viso susibūrimo *gija*. Sėkmė, pasiekiama, nedarant nieko daugiau, tik geidžiant jos ir gaunat „besąlygišką palaikymą“, kurį teikia kiti paramos grupės taoistai. Paslaptis štai kokia: nieko nedaryti. „Pajutęs, kad tau kyla noras ką nors daryti, sėskis, giliai kvėpuok ir lauk, kol tas noras praeis.“

Bažnytinės tekstilės istorija *raudona gija* eina per krikščionybę.

Paskui atradau austrų rašytojo Roberto Musilio kūrinius. Perskaitęs *Der Mann ohne Eigenschaften*, entuziastingai ėmiausi kitų jo rinktinių raštų veikalų. 1980 m. perskaičiau paskutinį prie paties Musilio gyvos galvos paskelbtą tekstą *Über die Dummheit*, kalbą, kurią autorius pasakė Vienoje 1937 m., likus metams iki „Anschlusso“ su Vokietija. Mintis, kad, greta išminties, tiesos ir grožio, kvailybė irgi gali būti rimtas tyrinėjimų objektas, mane tiesiog pribloškė. Buvau sužavėtas, ypač todėl, kad kvailybė ten apibrėžiama ne kaip proto, bet, veikiau, kaip jausmo stygius. Musilis net kalbėjo apie protingą kvailybę.

Iki tol fanatiškai tyrinėjau tokius pakilius dalykus, kaip melancholija, dekadansas ir *das Unheimliche*. Ūmai susidūriau su atsainumu, kiču ir prietarais – dalykais, nuo kurių, normaliai kalbant, laikiausi kuo toliau. Tačiau, atidžiai pažvelgus, tai buvo tiesiog banalios išvirkščiosios mano obsesijų pusės. Baisingą rimtybę, aukštus idealus ir polinkį į misteriją koregavo humoras, sofizmai ir paradoksas. Kvailybė radosi netikėtai, bet sykiu lyg pašaukta.

Be to, šis objektas kaip joks kitas tiko reliatyvizuoti madingosioms grumtynėms su kitoniškumu, kitu ir riba. Su vaikišku pasimėgavimu tam tikrus žodžius keičiau žodžiu „kvailybė“, ir ūmai regėjosi, lyg šiaip jau daugeliu atvejų blankūs tekstai taptų įkvėpimo versme. Juolab kad šitaip dar ir atskleidžiamas sofistinis daugybės samprotavimų pobūdis.

Taip tad galiausiai mano alinamų paieškų objektu tapo jų pačių

nevaisingumas; žvelgdamas atgalios, suvokiau, kad mano paika kolekcionavimo aistra, mano troškimas viską geriau už kitus išmanyti ir visados būti pačiam sąmojingiausiam, yra mėginimai susidoroti su kvailybe. Aklas įniršis ir paralyžiuojanti gėda dėl savo paties ir kitų kvailybės buvo varomoji mano gyvenimo spyruoklė. Atėjo laikas stverti asilą už ausų.

KVAILYBĖS APIBŪDINIMAS

„On n'est pas quelqu'un quand on est inutile aux autres et à soi même. Un homme doit remplir une fonction."
„Une fonction, j'en ai une", répond Jacques.
„Laquelle?"
„Inspecteur des bêtises humaines, et je ne connais pas d'homme aussi occupé que moi."*

Eugène Nus *Nos Bêtises* (1882)

* „Nesi svarbus, kai nesi naudingas kitiems bei sau pačiam. Žmogus turi užimti kokias nors pareigas."
„Pareigas tai aš užimu", atsako Žakas.
„Kokias?"
„Žmogiškų kvailysčių inspektoriaus, ir nepažįstu kito tokio užimto žmogaus."

Ieškodamas versmių, iš kurių sėmėsi Musilis, susidūriau su visa šūsnimi rimtų, dažnai netyčiomis komiškų studijų apie kvailybę, kurias buvo parašę teologai, filosofai, sociologai, psichologai, gydytojai ir kitų profesijų žmonės. Šios knygos greitai virto visa bibliotekėle. Susirašiau į korteles visus kvailybės apibrėžimus ir apstulbęs nustačiau, kad kvailybė dažniausiai nusakoma ne kaip stygius, o kaip savarankiška galybė.

Šį įvaizdį dar labiau sustiprino daugybė Viduramžių ir Renesanso epochos alegorinių graviūrų, kuriose Kvailybei (*Stultitia*) suteikiama savita vieta greta kitų savybių. Štai regime moterį apnuoginta krūtine, į plaukus įsipynusią narcizų vainiką ir atsirėmusią į ožką, kuri snukyje laiko *Eringium* žolyną. Narcizas – tai užuomina į graikų kalbos žodį *narkė*, kuris reiškia apkvaitimą (prisiminkime narkozę). Pasak Plinijaus, ožkos, suėdusios mėlynąjį dagį, niekaip nepajudinsi iš vietos. Nuogos krūtys – begėdystės ženklas. Šioje alegorijoje* iš H. K. Pooto *Het Groot Natuur- en Zedekundigh Wereltoneel* (*Didžiojo gamtos ir papročių pasaulio teatro*, 1743) regime ryškiai nušviestus tris kvailybės aspektus: kvaitulį, užsispyrėliškumą ir begėdystę.

* Žr. tituliniame puslapyje.

Graviūra iš Jacobo Catso *Zinne- en minnebeelden* (*Juslių ir meilės paveikslai*, 1665) yra pirmosios papildymas. Čia regime moterį erelio

Kvailybės alegorija
Iš: Jacob Cats
Zinne- en minnebeelden,
Amsterdam 1665

Tyri ir netyri paukščiai. Erhard Schön, medžio raižinys (apie 1534)

Pelėda naktį ūbauja,
Bet dieną ji apakus:
Ir žmonija patamsiuos,
Dievo žodžio atsisakius.

Max Geisberg ir Walter Leopold Strauss, *Vokiškieji vieno lakšto medžio raižiniai, 1500–1550* (1975)

sparnais ir pelėdos galva. Ant drabužių moteriai karo juokdario varpeliai, o rankoje ji laiko „tarškynę" – juokdario vėzdą su žirnių kapšeliu, kurį galima purtyti. Pelėda Vakarų Europoje yra kvailybės simbolis, nes šis gyvis dienomis esti aklas ir bejėgis. Prisiminkime ir nyderlandų kalbos žodį *uilskuiken*, reiškiantį sykiu ir pelėdžiuką, ir kvaišą, bei posakį „Kiekviena pelėda tariasi esanti erelis". Šiame paveiksle kvailybei būdingas ne apkvaitimas, bet kaip tik perdėtas skubėjimas. Išmintis, priešingai, skubinasi pamažu.

Trumpai tariant, kvailybė siejama su spalvingais kraštutinumais: ji arba pernelyg tingi, arba pernelyg greita. Tačiau aštuonioliktojo šimtmečio pabaigoje vis labiau akcentuojama pilkos vidutinybės kvailybė. Ne vien grafikos lakštuose, bet ir literatūroje į pirmąjį planą žengia kvailas biurgeris. Galima prisiminti Krizostomą Matanazijų, mesjė Priudomą, Tribulatą Bonomė, Buvarą, Pekiušė ir Batavą Drogstopelį.

Nuo Viduramžių satyros kvailių, įkūnijančių kolektyvo nuodėmes, biurgeris dabar skiriasi tuo, kad simbolizuoja kaip tik ribotas masių

dorybes. Filisteris nusideda tuo, kad nenusideda. Palyginti su jo baimingu oportunizmu, principinis ryžtas rinktis pamišimą savo ruožtu įgyja etinį matmenį. Normalumas ūmai darosi kažkoks liguistas.

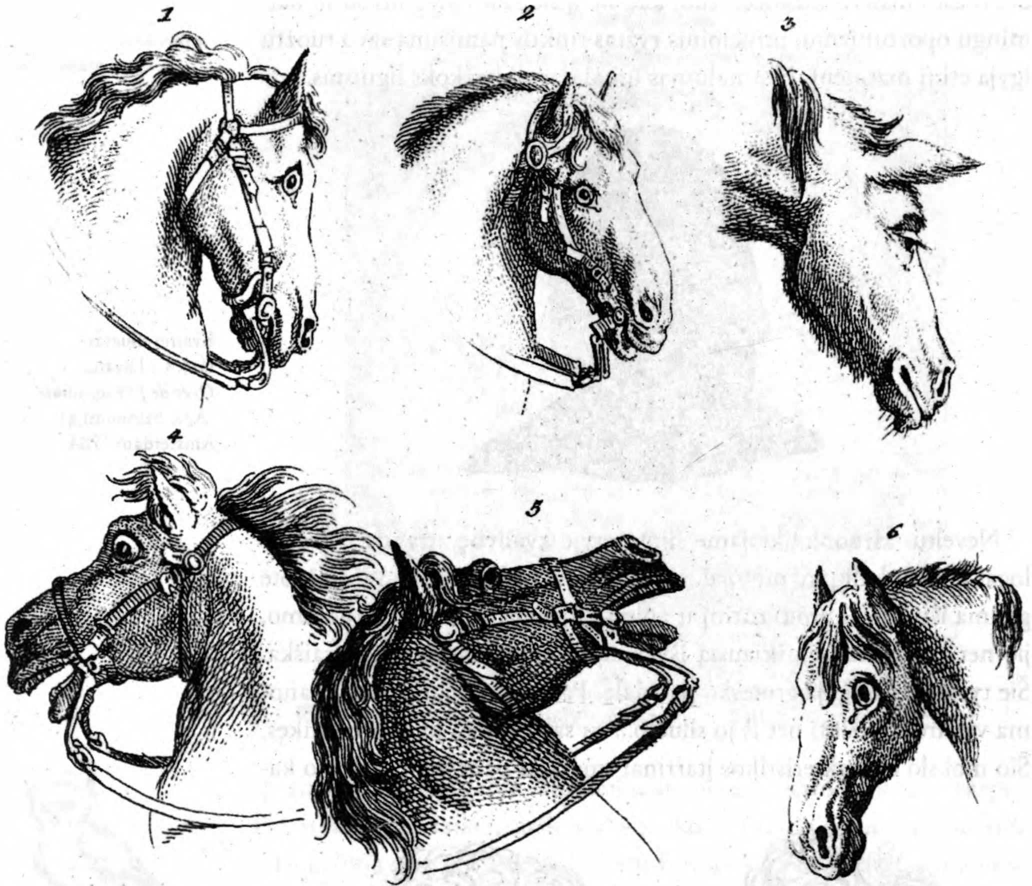
Kvailio siluetas
Iš: J. C. Lavater
Over de physiognomie
(Apie fizionomiją),
Amsterdam 1784

Neveltui aštuonioliktajame šimtmetyje kvailybę atranda ir frenologai bei kaukolių matuotojai, tvirtinantys, kad skriestuvu ir liniuote galima išmatuoti proto turinį ir apimtį. Pagauti paranojiško uolumo, jie net pačią kasdieniškiausią išvaizdą laikė siauraprotybės išraiška. Šie tyrinėjimai įgyja grotesko pavidalą. Pavyzdžiui, kvailį esą įmanoma vakare atpažinti net iš jo silueto... su sąlyga, kad jis esąs nuplikęs. Šio mokslo charakteristikos įtartinai smarkiai panašios į satyriko ka-

Kvailių galvos
Iš: J. C. Lavater
Over de physiognomie
(Apie fizionomiją),
Amsterdam 1784

Dar dviejų kvaišų veidai – jiems jau kaktoje įspaustas kvailybės antspaudas. Tačiau ne tokio laipsnio, kaip abiejų ankstesniųjų. Abiem būdingas tam tikras sustingimas. Pirmojo kakta pernelyg aukšta ir siaura, antrojo – pernelyg plati ir žema. – Žvelgiant į apatinę veido dalį, vienas regisi geravalis, kitas – piktavalis. Abu turėtų būti atpažįstami kaip kvaišos jau vien dėl raumenų atonijos.

Gyvulių priedas

Iš: J. C. Lavater
Over de physiognomie
(Apie fizionomiją),
Amsterdam 1784

1. Taurus, išdidus, narsus, puikuolis.
2. Vis dar taurus, nors ne pačios tauriausios atmainos.
3. Kiauliškas, klastingas, netaurus, asiliškas.
4. Vidutinio charakterio, anaiptol ne tingus ir nuolankus, bet vis tiek ne taurus ir puikus, veikiau karštas, nei taurus, veikiau patrakęs, nei iškilnus.

rikatūras. Dar žingsnis toliau yra arklių skirstymas, sprendžiant iš išorinių protingumo ir kvailybės požymių.

Tame taške, kur kvailybės mokslo nebeįmanoma atskirti nuo mokslo kvailybės, prasideda *Kvailybės enciklopedija*.

Ūmai man atsivėrė kvailybės pasaulis, šiai žemei priklausanti karalija. Šio pasaulio koordinatės kerta mūsų kasdienio gyvenimo koordinates. Tačiau iš tikrųjų tai visai savita, savyje uždara visata su visiškai savita flora ir fauna, su sava kalba, sava topografija ir visai savitu egzistencijos principu. Jaučiausi lyg Dievas viršum savo terariumo. Panorėjęs būčiau galėjęs surengti kokį nuodėmingą nuopuoliuką.

Stigo dar vien kvailybės logikos, moralės ir estetikos. Pirmuosiuose *Kvailybės enciklopedijos* skyriuose pateikiama atsargi jų pradžia. Atsisakiau tvirto išeities taško ir tenkinausi daliniais sprendimais. „Mus kursto slaptasis malonumas, kurį teikia kiekviena vos pradėta mąstyti mintis. Mes tvarkome, tvarkos taip ir nepasiekdami." Nuo pat pradžių laikomasi požiūrio, kad vien esė pajėgi aprėpti kvailybės nenuspėjamumą. „Esė pateisina ir subjektyvų požiūrio kampo rinkimąsi, ir tą dažnai itin įnoringą argumentaciją, kuri būtina, jei norime išsigelbėti kvailybės sferoje, kur viešpatauja atsitiktinumas, ambivalencija ir nepakankamo pagrindo principas."

Tarpiniai tyrinėjimų rezultatai buvo paskelbti trimis dalimis. 1986 m. pasirodė *Įžanga* ir Roberto Musilio *Apie kvailybę* vertimas. 1988 m. pasirodė III dalis, kurioje mėginta, remiantis Flauberto laiškais, sukurti metodinę kvailybę.

IV dalis turėjo nagrinėti *Kvailybės topografiją*. Tai turėjo būti lengvas darbas, šioje dalyje turėjo būti suminėti visi Nyderlandų kvailių miestai ir jiems priskiriami kvaili darbai. Bet čia aš pirmąkart pats sau iškėliau naivų klausimą: o kodėl gi tie miestai vadinami kvailių miestais? Ir taip pravėriau duris, kurias verčiau būtų buvę palikti uždarytas. Kadangi knygose randami atsakymai manęs nepatenkino, ėmiau ieškoti savo sprendimo, ir tai man kainavo dešimtį metų. Kad nepraraščiau ryšių su pasauliu, skaičiau daugybę paskaitų man iš esmės svetimiems žmonėms, pavyzdžiui, ginekologams, vadybininkų padėjėjams ir patentų advokatams, o tose paskaitose tikrinausi tarpinius savo tyrinėjimų rezultatus. Galutinis tikslas buvo teorija, kurioje turėjo rastis vietos visut visiems kvailybės apibrėžimams, pirmoji, tikroji šios nuošalios srities filosofija.

Knyga, kuri guli prieš jus, yra šių paieškų kūdikis.

PROBLEMOS FORMULAVIMAS

Pradinis taškas yra šmaikštus teiginys: niekas nėra toks protingas, kad suprastų savo kvailybę. Šis teiginys yra užuomina į *1 Kor 3,19*: „Šio pasaulio išmintis Dievo akyse yra kvailystė". O žmogus, neišsikraustydamas iš proto, neįstengia suvokti savo proto kvailybės. Pasak Erazmo, tokia įžvalga pasiekiama tik kvaileliams Kristuje, gebantiems išeiti už savo ribų, tik ekstazės apimtiems mistikams.

Vienintelis vaisingas tokios perspektyvos sprendimas yra štai koks: protas – tai ne kas kita, kaip produktas visos virtinės daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų susidoroti su kvailybe. Ir galbūt kvailybė yra ne kas kita, kaip pozityvus apibrėžimas, proto vartojamas nesėkmėms nusakyti...

STRUKTŪRA

Kvailybės enciklopedija neturi sistemingos struktūros, kurioje argumentai dėstomi laikantis iš anksto numatyto plano. Tai veikiau virtinė eseistinių, vienas kitą mėginančių paaiškinti eskizų. Centrinė knygos mintis, kad kultūra yra produktas virtinės daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų susidoroti su kvailybe, nuolatos kartojasi vis kitame kontekste. Dėstymas yra ne linijinės, bet ciklinės struktūros. Paskiri esė įvairiais kampais vis iš naujo nušviečia problemą. Nuolat atnaujinami požiūriai argumentus ne tiesiog kartoja, o konstruoja. Kadangi užaštrinimas nėra būtinos raidos padarinys, samprotavimai kaip nors nutrūksta, nors išvada nėra pasiekiama. Šitaip knyga iliustruoja savo išsikeltąją problemą. *Kvailybės enciklopedija* pati yra produktas visos virtinės daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų suvokti kvailybę. Kad žlugimas būtų kuo spalvingesnis, esė pakaitomis esti čia analitiniai, čia ironiški, čia agresyvūs.

Kaip ir kiekvienoje enciklopedijoje, mūsų knygoje esama fotografijų ir paveikslų. Geriausiais atvejais argumentavimo ir iliustracijos sugretinimas atveria netikėtą perspektyvą. Tas pat pasakytina apie *motto* tekstus. Remdamiesi prielaida, kad mūsų kultūros apraiškos yra sėkmingos nesėkmės, savo pavyzdžius imame ir iš filosofijos, ir iš animacinių filmų. Esė teikia be galo daug erdvės kiek tinkamam eksperimentuoti su kitų žmonių atradimais. Beje, mes ne savo sufor-

muluotąja problema naudojamės pasauliui interpretuoti; pasaulis su jo sodais, knygomis, valdovais ir nuopuoliais reikalingas mūsų suformuluotajai problemai iliustruoti. Visa kūrinija yra mūsų žinioje, idant bet kokia mada mes liktume teisūs net ir tada, kai esame neteisūs.

Viena vertus, įkvėpimo sėmėmės iš tokių pripažintų veikalų, kaip Roberto Burtono *The Anatomy of Melancholy*, Baltasaro Graciáno *Rankos orakulas* ir Hanso Vaihingerio *Die Philosophie des Als Ob*, kita vertus, pasitelkėme ir G. K. Chestertono, J. P. Guépino ir Slavojaus Žižeko knygas. Verčiau jau patylėsime apie visus kitus mūsų prarytus tekstus; „*Le lion est fait de mouton digéré*“, bet ar asilo skrandis irgi toks pat geležinis...

PEAU DE CHAGRIN

Kvailybės enciklopedijos struktūra tokia talpi, kad joje esama vietos visoms knygoms apie kvailybę, įskaitant ir pačią *Kvailybės enciklopediją*. Norėdami iliustruoti mūsų projekto paikystę, mes, įkvėpti „Elsevier“ leidyklos *Paukščių vadovo* (1965), kurio įrišimui, kad ir labai tas perversiška, panaudota dirbtinė gyvatės oda, kelis savo enciklopedijos egzempliorius įrišome asilo oda.

STEREOSKOPINIAI PAVEIKSLĖLIAI

For the by Geometrick scale
Could take the size of Pots of Ale
Resolve by Sines and Tangents straight,
If Bread or Butter wanted weight;
And wisely tell what hour o'th'day
The Clok does strike, by Algebra.*

Samuel Buttler *Hudibras* (1678)

* Tau geometrija, brolau,
Padės skaičiuot rėčkas alaus,
Žinot, kiek sviesto sandėly,
Tik sinuso dėka gali;
O algebros didi mintis
Per dieną valandas skaitys.

Atlikta tyrimų, kiek sudėties veiksmas jautrus šoniniam vėjui, koks specifinis bučinio svoris ir koks Dievo paviršiaus plotas. Esama kutulio statistikos, egzistuoja *Dialektik des Nichtwissens* ir tyrimai, kaip žuvų uodegas veikia bangavimas. Kiti klasifikavo saulėlydžius, kūrė papūgų garsais paremtą mimėzio teoriją ar mėgino apibrėžti apelsiną,

pasitelkdami vitaminus, mineralus, ląstelieną, spalvą ir skonio medžiagas, apimtį, svorį ir t. t.

Kodėl gi visi šie tyrinėjimai tokie žavūs, tokie pašėlusiai juokingi ir sykiu taip šildantys širdį? Ne tiek todėl, kad tai – mokslo parodijos, veikiau todėl, kad tai – tikroviški mėgdžiojimai paikystės, kurios esama visuose mūsų mėginimuose aprėpti būtį. Iš šių linksmų traktatų matyti už visos mokslų rimtybės slypįs malonumas, vaikiškas džiaugsmas suvesti kosmosą į vieną formulę, redukuoti pasaulį iki stereoskopinių paveikslėlių dėžutės formato.

Be to, tokios monomaniškos studijos suteikia vientisą kryptį jūsų gyvenimui. Sutelkdami visą energiją į vieną būties aspektą (kad ir koks kvailas jis būtų), jūs sykiu galite sukaupti fantastišką gausybę žinių ir patirti didžiausią malonumą.

Kvailybės enciklopedija irgi gina tai, kas neapginama, tačiau jos sumanymas megalomaniškesnis. Esama pavojaus, kad mano stereoskopinių paveikslėlių dėžutė įgis pasaulio formatą.

Jeigu pirma laiko pasimirčiau, palikčiau dėžę su keisto pobūdžio knygomis, liguistu plokštelių rinkiniu ir šiurpą keliančia bylų gausybe. Šiaip ar taip, aš visados svajojau kada nors pats tokią dėžę aptikti.

PRADINGSTANTI NOSINAITĖ

> Esu magiškos sąjungos, Didžiojo Šešeto, narys. Ši sąjunga tokia slapta, kad kitų penkių jos narių aš nė pats nepažįstu.
>
> Tommy Cooper

Per vieną pasirodymą fokusininkas Tommy'is Cooperis paslepia nosinaitę kairėje rankoje, o paskui ištraukia ją iš dešinės kišenės. Nusižengdamas profesinės etikos kodeksui, jis išduoda publikai *Pradingstančios nosinaitės* paslaptį, pakartodamas šį triuką sulėtintu tempu. Be galo lėtai jis suglemžia žydrą nosinaitę kairiame delne, papučia į jį ir padaro kelis burtų judesius. Paskui asistentas, atėjęs iš už kulisų, paima nosinaitę Cooperiui iš kairės rankos, įkiša ją į dešiniąją fokusininko kišenę ir vėl dingsta už užuolaidos. Padaręs kelis nerangius šokio žingsnelius, Tommy'is Cooperis palengva išsitraukia nosinaitę iš švar-

kelio. Aidint plojimams jis sako *Ttthhhaaannnkkk yyyooouuu*.

Tommy'is Cooperis be galo aiškiai iliustruoja, kaip aš ketinu atskleisti slaptąjį kvailybės indėlį šiame pasaulyje: aš rengiuosi ne laužyti tabu, bet varyti mistifikaciją iki kraštutinumo.

PRAMINTI TAKAI

Tam, kuris ieško kvailybės, nevalia vengti banalybių. Priešingai, jo užduotis parodyti jas naujame sąryšyje. Mes nuotykių ieškome, traukdami pramintais takais.

II Nesėkmių klubas

RITERIS LIŪNE

Vienas riteris ryžosi kovoti su Kvailybe, pabaisa, apie kurią nebuvo žinoma nieko daugiau, išskyrus vardą ir slapstymosi vietą. Apsivilkęs sunkius šarvus, riteris su iškeltu kalaviju leidosi per pelkes. Juo labiau jis artinosi prie tos vietos, juo giliau klimpo jo kojos. Prieš pat apstulbusiam riteriui pradingstant, jį apglėbė liūnas.

KVAILYBĖS TOPOLOGIJA

Kvailybė yra nepažini; ją įmanu apibrėžti vien neiginiais, kaip kitų savybių kontrastą arba kaip stygių. Tai nereiškia, kad kvailybė yra kažkas, kas neegzistuoja. Mes žinome, kad jos esama. Padarinius kasdien pastebime savo pačių gyvenime, bet visados per vėlai apsižiūrime. Kvailybė – tai visados pražiopsoma riba. Tik po visam įmanu konstatuoti, kad mes ją perkirtome. Regimos vien likusios kvailo pavidalo tuštumos. Tačiau pati kvailybė dar nėra apčiuopta. Kaipgi vis dėlto lokalizuoti „esybę“, kuri neturi tikros vietos, kuri yra atopiška, ekscentriška, trenkta?

Esama pavojaus, kad sukursime kvailybę, mėgindami ją identifikuoti, nes kvailybė kaip tik slypi skirtingume. Kvailybė visados esti kažkur kitur. Sykį įvardijus kvailybę ir nustačius jos vietą, ji nebetenka savo gluminamųjų savybių. Atpažinta kvailybė yra ypatinga išmintis.

Vienintelis dalykas, kurį galime daryti, – tai pridėlioti kelio ženklų, rodančių, kur esama pavojingų situacijų.

KELIŲ RODYKLĖS

Dviem ką tik į darbą priimtiem kelininkam Kampene buvo liepta surinkti iš neseniai palikto miško visas kelių rodykles. Jiedviem baigus šį darbą, vienas klausia kitą, kaip reikės rasti kelią atgal. Antrasis ramindamas atsako, kad tai, girdi, jokia bėda – juk jiedu turį visas rodykles su savimi.

FATALIŠKA KOMBINACIJA

Kalbėdamas apie kvailybę, turiu galvoje ne juokdarį, ne ligonį ir ne mokslų neragavusį bendrapilietį. Lygiai taip pat neketinu kalbėti apie vienišių, kuris elgiasi kitaip, nei minia. Priešingai, mane dominanti kvailybė veikiau susijusi ne su išimtimi, bet su taisykle. Kalbu apie kvailybę, kuri apskritai tipiška žmogui, apie kvailybę, kuri net būtina mūsų raidai.

Kvailybė – estetinė kategorija; etimologiniu požiūriu kvailybę nusakantys žodžiai daugelyje kalbų byloja apie juslinę negalią; viduriniosios nyderlandų kalbos žodis *domp* (tikriau – *domb*) artimas viduriniosios vokiečių kalbos žodžiams *tump, tumb, tum,* gotų kalbos žodžiui *dumbs*, senosios vokiečių kalbos žodžiui *tumb*, senosios saksų kalbos žodžiui *dumb* ir šiuolaikinės literatūrinės vokiečių kalbos žodžiui *dumm*. Galimas ir sąryšis su šaknimi *doof.* Pirminė reikšmė (*mutus*) yra ta, kuri nusakoma nyderlandų kalbos žodžiu *stom*, dar ir šiandien reiškiančiu sykiu ir „negalintis kalbėti", ir „kvailas". Prisimintini ir tokie dviprasmiški žodžiai, kaip „trumparegis", „bukagalvis" ir „atlėpausis". Taip radosi kvailybės, kaip proto stygiaus, nusakymas: išorinė galvos yda turėtų būti susijusi ir su stygiumi pačioje galvoje. Juslinis sutrikimas turėtų veikti tikrovės suvokimą. Arba, priešingai: išorinė yda turėtų būti vidinės simptomas.

Tačiau kvailybė nėra yda. Kvailybė yra savarankiškas bruožas, turįs visiškai savitą logiką. Tie, kurie kvailybės ieško proto sferoje, geriausiu atveju šiek tiek geriau suvoks savo proto ribas, bet nieko nesužinos apie išvirkščiojoje pusėje tvyrančius kvailybės plotus.

Kvailybė nėra protingumo priešingybė; kvailybė yra nekvailybės, o protas – neprotingumo priešingybė. Fatališkas kaip tik kvailybės ir proto junginys!

NUSIPJAUTOS SĖDIMOSIOS ŠAKOS PRINCIPAS

Kas mąsto didžius dalykus, didžiai klysta.

Martin Heidegger

Ištisus šimtmečius visame pasaulyje pasakojamos istorijos, iliustruojančios problemišką kvailybės ir proto santykį. Tokie vadinamieji epiniai švankai dažnai priskiriami priežodžiu tapusių kvailių vietovių gyventojams. Todėl šie pokštai pagal geografinę veiksmo vietą ir buvo vadinami *beotiana* (pagal Beotiją, vietine kvailybe išgarsėjusią Graikijos sritį), *Gothamic jests, Schildbürgerstreiche* (švabiški juokai) ar Kampeno pokštais.

Klasikinėje istorijoje pasakojama apie medkirtį, nusipjovusį šaką, ant kurios jis pats sėdėjo. Protas yra pasirinkimų menas. Medkirtys pasirinko gerą tikslą: atskirti šaką nuo medžio. Tinkamai pasirinkta ir priemonė: jo pjūklas išgaląstas. Užduotis sėkmingai įvykdoma, tačiau jis pats nusisuka sprandą. Be proto pagalbos jo kvailystės poveikis nebūtų buvęs toks pragaištingas. Kvailiai kaip tik todėl ir pavojingi, kad yra protingi, kad jų sumanymai dažniausiai esti nusisekę. Ir juo jie protingesni, juo didesnę katastrofą sukelia jų kvailybės padariniai.

Beje, kad kvailybė tik retai kada slypi ar net niekados neslypi ten, kur jos tikimasi, matyti iš kelerių metų senumo laikraščio žinutės: žmogus įsilipo į kreivą medį nupjauti šakos, kuri daužė jo stogo čerpes. Jis nepadarė klasikinės klaidos ir atsisėdo kamieno pusėje. Tačiau medis, išvaduotas nuo sunkios šakos, ūmai atsitiesė ir nubloškė žmogų žemėn. Ir vėlei protas kvailiui pasirodė lemtingas.

Kvailybė yra talentas netyčia veikti prieš savo paties interesus, o mirtis yra kraštutinis tokios veiklos padarinys. Viena vertus, kvailybė yra pavojinga, kita vertus, ji – mistinis mūsų egzistencijos pamatas; kultūra yra ne kas kita, kaip produktas daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų susidoroti su autodestrukciniu idiotizmu. Kvailybė privertė žmogų lavinti protą.

Medkirtys tragikomiškai atskleidžia kvailybę, kuri yra išvirkščioji visos, net pačios sėkmingiausios, mūsų veiklos pusė.

1976 m. Stephenas Pile'as, *The Book of Heroic Failures* autorius, įsteigė Anglijoje nesėkmių klubą – *Not Terribly Good Club of Great Britain*. Šiuo metu klubo jau nebėra, jį pražudė sėkmė: pernelyg daug žmonių norėjo būti jo nariai. Žmogus, pretenduojąs tapti klubo nariu, turėjo kokiu nors požiūriu būti ne itin sėkmingas. Buvo organizuojami vakarai, per kuriuos žmonės demonstravo savo negebėjimus. Dailininkams egzistavo *Salon des Incompétents*. Nesėkmių klubo įkūrimo proga buvo surengta vakarienė išskirtinai prastame Londono restorane. Padavėjai netyčia paleidus iš rankų sriubos dubenį, pirmininkas jį sugavo. Kadangi šitaip gebėjo užkirsti kelią nesėkmei, jis iškart buvo iš klubo pašalintas.

Taip baigiasi Stepheno Pile'o knygos pratarmė, tačiau čia prasideda mano domesys: pasirodo, kad kelio užkirtimas nesėkmei pats yra visų didžiausia nesėkmė! Šitaip samprotaujant, būtų reikėję jį išrinkti garbės pirmininku, čia pat vėlei atstatydinti, vėl perrinkti ir t.t. Tik įsivaizduokime, kad mūsų nesėkmės yra neatpažintos sėkmės! Ir įsivaizduokime, kad visos mūsų sėkmės yra neatpažintos nesėkmės!

AMSTERDAMIETIS

Amsterdamas, didis miestas,
Statytas ant polių.
Jeigu jis kada sugriūtų,
Negrįžtum namolio.

Kas yra amsterdamietis? Amsterdamietis – tai tas, kuris amsterdamiečiu vadinamas. Pats vardas įkvepia amsterdamiečiui gyvastį. Bet čia dar ne viskas. Kiekvienas amsterdamietis tvirtina turįs kažką, ko prašalaitis neįstengia suvokti. Tatai žmogus arba supranti, arba ne; išaiškinti čia nieko neįmanoma. Visas pokštas, be abejo, tas, kad šis slėpiningas branduolys tveria todėl, jog kiti žmonės apie jį nieko nežino. Tačiau ir pats amsterdamietis visiškai nenutuokia, apie ką čia kalba!

Amsterdamystė suskaldžiusi gyventojus tuo požiūriu, kaip jie atsako į klausimą, kas yra tikras amsterdamietis. Taip amsterdamystė ne-

leidžia amsterdamiečams būti amsterdamiečiais. Tai autodestruktyvi kvailybė. Tačiau sykiu šis idiotizmas yra gyvavimo sąlyga, nes vaidai dėl tapatybės yra tikrojo amsterdamiečio bruožas. Todėl ir nėra prasmės sakyti, kad tikras amsterdamietis neegzistuoja; amsterdamietis egzistuoja tiktai kaip nenusisekėlis. Amsterdamietis klesti vien atstume, skiriančiame jį patį nuo jo, kaip amsterdamiečio. Amsterdamietis yra tipiškas amsterdamietis savo nuostaba, savo abejonėmis, skatinančiomis jį manifestuotis kaip amsterdamiečiui. Jis amsterdamietis kanalais, vėliavomis, dainomis, rylomis, statiniais ir kitais daugiau ar mažiau monumentaliais įrodymais, kaip jam nesiseka susidoroti su amsterdamyste. Jis amsterdamietis savo pagyromis, begaline virtine spalvingų, bet nepavykusių mėginimų įrodyti, kad yra amsterdamietis. Tai priežastis, kodėl didžiausi amsterdamiečiai visados esti kilę iš provincijos. Nyderlandai yra Amsterdamo sostinė, o Fryzija – kaimelis priemiestyje.

O žmogui, gimusiam Amsterdame, nėra reikalo įrodinėti, jis niekuo nepapildo Amsterdamo tapatybės. Griežtai žvelgiant, toks žmogus niekam nereikalingas. Dėl šios priežasties amsterdamiečiai masiškai keliasi į provinciją. Ten jie imasi fanatiškai globoti dambų sargų namelius, žąsis bernikles ir žalumą, žodžiu, – visa, kuo puoselėjama jauki kaimo tapatybė.

NEŽINOJIMO LUKŠTAI

Fryzijoje stovi stupa, šventykla, kurioje sėdi bodhisattva, nušvitimo būseną pasiekęs vienuolis. Jis kaip tik priėjęs tašką, ties kuriuo įžengiama į nirvaną. Bet kas gi jį stabdo? Čia mes susiduriame su moraliniu Mahajanos budizmo paradoksu. Problema ta, kad bodhisattva niekados negali į nirvaną įžengti vienas, nes tai būtų egoizmo įrodymas. Jeigu jis egoistas, vadinasi, nėra tikras bodhisattva ir negali patekti nirvanon; o jeigu jis tikras bodhisattva, tai negali įžengti nirvanon, nes tai būtų egoistinis poelgis. Trumpai tariant, niekas negali pasiekti nirvanos; paprasti mirtingieji to negali todėl, kad mes nesame bodhisattvos, o bodhisattva todėl, kad yra bodhisattva. (Arthur Danto, *Mysticism and Morality*, New York 1972).

Bodhisattvos dilema panaši į arhato, Hinajanos budizmo, kartais dar menkinamai vadinamo ir Mažuoju vežimu, šventojo herojaus di-

lemą. Arhatas – tai vienuolis, įveikęs Aštuoneriopą taką ir stovįs ant absoliučios ramybės slenksčio. Pasitelkdamas Išminties metodą, jis pradaužė „Nežinojimo lukštus"; palaimos sąlyga yra išsivadavimas iš bet kokio prisirišimo prie „aš" ir „mano". Tačiau problerma ta, kad jo asmeninis išsilaisvinimo troškimas pats savaime yra egoizmo apraiška. Taigi arhatas pats sau neleidžia pasiekti palaimos.

Mahajanos budizmas, vadinamasis Didysis vežimas, mėgina išsisukti nuo šio moralinio paradokso, trokšdamas viso pasaulio išsilaisvinimo, – todėl jis ir vadinamas „didžiuoju". Palaima įmanoma tik kaip visuotinė palaima. Bodhisattva, pasitelkdamas Neribotumų metodą, siekia iki begalybės išplėsti savąjį „aš". Niekas nebus išgelbėtas tol, kol visi nebus išgelbėti. Tačiau ir šios pastangos pasmerktos nesėkmei.

Bodhisattva trokšta išlaisvinti žmoniją, ne darydamas gerus darbus, bet pateikdamas save kaip pavyzdį. Bodhisattvos statula vaizduoja ramų, savyje nugrimzdusį asmenį. Sukrečianti jo nesutrikdomumo ir mūsų besiblaškančios egzistencijos priešpriešа turėtų skatinti nutraukti visus ryšius su pasiligojusiu pasauliu. Tačiau vietoj to jis ilgainiui tik patvirtina, kad žmogus yra neįveikiamai silpnas.

Bodhisattva negali nieko daugiau, tik atidėti savo paties palaimą iki to meto, kai visi žmonės bus pasiekę nušvitimo būseną. Tačiau kaip tik taip jis pasirodo esąs nušvitimą pasiekęs žmogus! Veltui stengdamasis tapti Buda, jis yra tikras Buda. Sėkmė jam ateina per nesėkmę.

Fryzijos kraštovaizdyje stovįs bodhisattva savo nesutrikdomu buvimu primena mūsų netobulumus ir leidžia iš anksto nujausti neįsivaizduojamą nirvanos palaimą. Tačiau mums privalu abu dalykus regėti vienoje perspektyvoje. Nirvana neegzistuoja be virtinės paikų mėginimų nirvaną pasiekti.

KVAILA LAIMĖ PER KVAILĄ NELAIMĘ

Mokiausi, žvelgdamas į kitų kančias.

Menandras. *Sententiae*

Žmogus nori uždaryti duris, eina prie durų ir jas uždaro. Tai klasikinis pasisekusio intencionalaus veiksmo pavyzdys. Toks veiksmas turi atitikti tris sąlygas:

1. Turime tikslą sėkmingai atlikti veiksmą
2. Užduotis sėkmingai įvykdyta
3. Mūsų intencija sėkmingai atlikti veiksmą buvo sėkmingo užduoties įvykdymo priežastis.

Bet imkime tokį atvejį: žmogus nori uždaryti duris, paslydęs į duris atsitrenkia ir šios užsidaro. Intencija yra užduoties įvykdymo priežastis; be gero ketinimo juk nebūtų žmogus paslydęs, o jeigu jis nebūtų paslydęs, darbas nebūtų buvęs sėkmingai atliktas. Tačiau būdo, kuriuo užduotis buvo įvykdyta, niekaip negalima pavadinti intencionaliu. Sėkmė buvo kvailos laimės dalykas.

Mes visi tveriame neregėtoje taiklių šūvių pro šalį, per nesėkmę pavykstančių darbų karalijoje. Mes veikiame srityje, tvyrančioje tarp išmintingų ketinimų ir kvailo atsitiktinumo. Mūsų gyvenimas – tai laimė per nelaimę. Ir dėl to visi mūsų veiksmai darosi nejučiomis komiški. Kiekvienas darbas, peržengiąs galimybės slenkstį ir visa šio žodžio prasme tampąs realybe, iš esmės yra bent kiek idiotiškas (Slavoj Žižek *Le plus sublime des hystériques*, Paryžius, 1988).

AKLOS VIŠTOS GRŪDAI

Veiksmas, kuris netyčia ar nejučiomis veda į planuotąją sėkmę, vadinamas aklos vištos grūdu (*Sus Boeotica*). Morologija, tyrinėjanti kvailybės dėsnius, skiria tokius aklos vištos grūdus, kurių idiotiškoji priežastis yra už mūsų dvasios ribų, nuo tų, kurių priežastis yra mūsų pačių dvasioje.

Pirmosios rūšies aklos vištos grūdas: žmogus nori ką nors nušauti. Jis nepataiko, tačiau šūvis pabaido šernų būrį, kuris, pasileidęs bėgti, sutrypia auką. (Donald Davidson, *Essays on Actions and Events*, Oxford 1980). Gražų pavyzdį aptinkame ir filme *A Fish called Wanda*, kur žudikas taikosi į senyvą moterį, bet per klaidą pataiko į jos šunelį, ir to moters širdis neišlaiko.

Antrosios rūšies aklos vištos grūdas: žudikas automobiliu važiuoja į savo tikslą. Susinervinęs jis pakeliui mirtinai suvažinėja tą, kuris pasirodo buvęs numatytasis taikinys.

Šie produktyvios kvailybės pavyzdžiai yra ne kokie nors paribio reiškiniai, bet įsidėmėtini variantai beprotybės, veikiančios pačiame

mūsų protinga laikomos „sistemos“ centre. Slystelėjimu atsiskleidžia kvaila mechanika, aplinkui kurią sukasi mūsų pasaulis.

BĖDA IR GĖDA

Quae nocent docent.*

* Iš klaidų mokomės.

Nyderlandų patarlė sako, kad bėda ir gėda mus moko išminties. Šis sakinys, tariamai turįs paguosti nevykėlius, iš tikrųjų atskleidžia slaptą mūsų intelekto logiką. Išmintį galima pasiekti vien per bėdą ir gėdą. Tačiau tai vyksta, be abejo, tik netyčiomis. Nedarykite taip, kaip tas kaimietis, kuris, norėdamas prasilavinti, daužė galva į sieną. Tas, kuris, geisdamas pasisemti išminties, tyčia elgiasi klaidingai, yra kvailys. Išmintis pasiekiama vien kaip šalutinis mūsų veiklos efektas, vien kaip kvaila laimė per kvailą nelaimę.

ATGALINĖ JĖGA

Oh Magoo, you've done it again!*

* O, Magu, ir vėl tai padarei!
(Ponas Magu – amerikiečių karikatūrų personažas.)

Ieškome išminties, gerai nežinodami, kas ji iš tikrųjų yra. Tačiau žygis nepasiekiamos išminties linkui veda per bėdą ir gėdą, kurios daro mus išmintingus. Dar daugiau: išmintį, kurios mes veltui vaikomės, sukuria tiktai atgalinė nesėkmės jėga. Trumpai tariant, padarinys gimdo savo paties priežastį. Ieškomoji išmintis yra ne kas kita, kaip nesėkmingų pastangų atrasti išmintį rezultatas. Kvailybės nėra tarpinės kelio į išmintį stotys: išmintis iš esmės yra kvailybė...

ESPRIT D'ESCALIER

Factum stultus cognoscit.*

* Kvailys tik po visam apsičiupinėja.

Atgalinės jėgos principas valdo pasaulį. Turime klysti, kad pasisemtume žinių, leidžiančių suvokti mūsų klaidą. Patirtis visados ateina pavėluotai, *post festum*. Visa išmintis yra tik išmintis po laiko, *Treppenwitz*. Per pokylį veltui ieškome šmaikštaus atsako į šiurkš-

tų klausimą; tik jau ant laiptų teisingas atkirtis mums ateina į galvą. Prisiminkime *esprit d'escalier*, dvasią, dvelkiančią svaigulingame mūsų konstrukcijų laiptinės šulinyje, šventojoje pavėluotos įžvalgos ertmėje.

Deramas paminklas pavėluotam mūsų egzistencijos pobūdžiui pastatytas Kampene, Nyderlandų kvailių sostinėje. Kampeniečiai pastatė bažnyčią, bet pamiršo įtaisyti varpinės laiptus. Todėl laiptai pristatyti prie bokštų iš lauko.

EPIMETĖJAS

Gyvenimą įmanu suprasti tik žvelgiant į jį atgalios, bet nugyventi jį reikia žvelgiant į priekį.

Kierkegaard

Visas žinias po laiko, visus netyčia ir nesąmoningai pasiektus rezultatus aš vadinu epimetėjiškais, – pagal „atgalios mąstantį" titaną Epimetėją, „priekin mąstančio" Prometėjo dvynį brolį.

Epimetėjo užduotis buvo visiems kūriniams žemėje suteikti išgyvenimui būtinas savybes. Vienam gyviui jis davė jėgą, bet nedavė greičio, kitam – davė greitį ir silpnumą. Vieniems davė aštrius nagus, kitiems – gelbstinčius sparnus. Taip jis pasirūpino natūralia pusiausvyra, kurioje jokia rūšis negalėjo išnykti. Tačiau jis pamiršo žmogų. (Jeigu Prometėjas tikrai būtų buvęs aiškiaregys, jis būtų galėjęs žinoti, jog Epimetėjas aplaidžiai atliks jam pavestą užduotį.)

Mėgindamas sumažinti žalą, Prometėjas pavogė iš Atėnės protą, o iš Hefaisto – amatus ir ugnį. Tas dovanas jis atidavė žmonėms. Hermis pasirūpino bendruomeniškumu. (Žr. Platono *Protagorą* ir Hesiodo *Teogoniją*.)

Ne Prometėjas, bet kvailasis Epimetėjas, „išminties semiąsis iš savo klaidų", yra mūsų kultūros tėvas. Jo aplaidumas paskatino žmogaus discipliną ir raidą. Mūsų kultūra – tai ne kas kita, kaip produktas nuolat atnaujinamų mėginimų po visam sumažinti žalą. Išmintis auga priverstinai. Nesėkmė yra pernelyg menkai vertinamas elementas, statistikos požiūriu ji yra vienas pačių galingiausių mūsų gyvenimo faktorių.

Esprit d'escalier šviesoje naują prasmės krūvį įgyja ir alegorinis *Prudentia* (apdairumas) atvaizdas Amsterdamo Teatro instituto laiptinėje. Didžioji *Stultitia* priešininkė pavaizduota su Refleksijos veidrodžiu ir Apdairumo gyvate. Foto: *Roos Aldershoff* (1988)

PRODUKTYVUS APAKIMAS

Epimetėjiškąjį priežastingumą atpažįstame ir tuose išsisukinėjamuosiuose judesiuose, kurie veda tragiškąjį herojų į jam išpranašautą pražūtį. Idiotiška, visiškai iš piršto laužta pranašystė sėkminga kaip tik todėl, kad herojus veltui mėgina nuo jos išsigelbėti.

Hamartia, apakimas, yra produktyvus. Pranašystė išsipildo dėl beprasmiškos fiktyvaus įvykio baimės ar nesuvokiamo tikėjimo tokiu įvykiu, kuriam lemta įvykti tik todėl, kad jo laukiama. Įsivaizduojamas padarinys gimdo konkrečią priežastį. Baigties pranašystė veda į pranašystės baigtį. Be pranašavimo nėra skaudaus apsirikimo, o be apsirikimo nėra nė ateities numatymo. Kiekviena pranašystė yra iš prigimties epimetėjiška; tik po visam tuščias teiginys tikrai tampa pranašyste.

KVAILYBĖ KAIP MISTINIS MŪSŲ EGZISTENCIJOS PAMATAS

Nieko sau teisingumas, kurio ribą nužymi upė!
Tiesa šiapus Pirėnų, paklydimas kitapus.

Paskalis, *Pensées*

Mes aklai pasitikime savo žiniomis ne todėl, kad žinios iš prigimties yra išmintis ar tiesa; žinios vadinamos išmintimi ir tiesa todėl, kad jas priima dauguma. Laikomės taisyklės ne todėl, kad ji tikslinga; taisyklė tikslinga todėl, kad jos visi laikosi. Sustojame prieš raudoną šviesoforą ne todėl, kad raudona spalva verčia sustoti. Raudona šviesa veikia reguliuojamai todėl, kad mes prieš ją sustojame. Trumpai tariant, taisyklės galia pagrįsta ne argumentais, o bandos elgsena. Ne *ratio*, bet papročiai ir įpročiai lemia mūsų egzistenciją.

Kiekviena pradžia yra hilarinė. Mes kvatodamiesi paklūstame iš pirmo žvilgsnio idiotiškai taisyklei, – kaip tik tol, kol ji iš tikrųjų pasidaro tikslinga, kol surandami geri argumentai šios taisyklės laikytis. Trumpai tariant, padarinys yra pirmesnis už priežastį: tai epimetėjiškas priežastingumas. Tikslingumas yra ne natūrali taisyklės savybė, bet paklusnumo padarinys.

AUTOMATAS

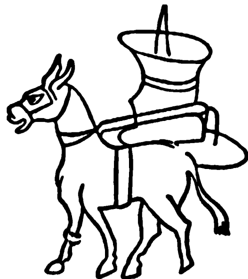
Mes esame tiek pat automatai, kiek ir dvasios.

Paskalis, *Pensées*

Argumentai gali įtikinti dvasią, kad taisyklė yra išmintinga ar net kad ji paika, tačiau žmoguje tveriantį automatą valdo įpročio galybė, įtikimesnė nei drauge paimti visi argumentai už ir prieš. Taigi ir kvailybė yra ne neteisingos įžvalgos ar žinių stygiaus dalykas, kvailybė – automatizmo dalykas.

Nors žinome, kad ritualas beprasmiškas, mes jam vis tiek pasiduodame. Įprotis mus tol pratina laikytis kvailos taisyklės, kol mes ja patikime. Įtikėjimas tėra vien laiko klausimas.

Niekas negali argumentais priversti įtikėti kvaila taisykle. Argumentai įtikina tik tuos, kurie jau „tveria kvailybėje“, kurie tiki visomis

LABORA, ASELLE, QUOMODO EGO LABORAVI, ET PRODERIT TIBI

„Triūsk asile, kaip aš triūsiau, ir išeis tau į naudą“. Grafitas iš mokyklos pastato, esančio Romoje, Palatino kalvoje (maždaug I a. p. Kr.)

kvailomis taisyklėmis, lyg jos būtų pati išmintis. Tas, kuris tvirtina, kad ne aklai laikosi taisyklės vardan taisyklės, bet kad, girdi, jo protas jam bylojąs, jog taisyklė yra tikslinga, pats save apgaudinėja. Argumentai – tai tik vėlesnės racionalizacijos; mąstymas iš prigimties epimetėjiškas.

KVAILYBĖS KREDO

Įstatymui paklūstame ne todėl, kad jis teisingas, bet todėl, kad įstatymas yra įstatymas. Šioje tautologijoje girdėti, kad įstatymo pamatas yra neįstatymiškas: įstatymas darosi teisingas tada, kai visi jam paklūsta. Tokia idiotiška išvirkščioji pusė tariamai yra kliūtis įstatymui veikti, tačiau iš tikrųjų ji sudaro mistinį įstatymo autoriteto pamatą. Teisinė valstybė egzistuoja tiktai kaip nesėkmingi mėginimai pripažinti įstatymo teisingumą. Kaip tik todėl, kad įstatymas visados liks šiek tiek nesuvokiamas, jis geba taip žavėti.

Tikime ne todėl, kad turime tam rimtą pagrindą. Tikime todėl, kad tai absurdiška, arba, dar tiksliau, kaip iš tikrųjų suformulavo Tertulianas: *quia ineptum est* ir *quia impossibile est*, – todėl, kad tai paika ir todėl, kad tai neįmanoma. Idiotizmas, kliudąs išlaikyti elgsenos ir įsitikinimų vienybę, yra tikėjimo sąlyga. Tikėjimas klesti, priešindamasis žinojimui. (Henning Schroër, *Die Denkform der Paradoxalität als theologisches Problem*, Göttingen 1960).

APVERTIMAS

Upė lemia, kas yra išmintis, o kas – kvailybė; vietiniai papročiai ir įpročiai apibrėžia, kas yra teisėta, o kas – ne. Veikla aklomis atgaline jėga sukuria svarias priežastis, kodėl reikia laikytis taisyklės. Tačiau idiotiškas mūsų bendrabūvio pamatas turi likti paslėptas, nes kitaip taisyklės ir įstatymai nebetektų autoriteto ir mes atsimestume nuo savojo tikėjimo. Kvailybė veikia tik tol, kol esti nematoma. Todėl mes viską apverčiame aukštyn kojomis, apsimesdami, tarytum įstatymas iš prigimties būtų teisėtas. Tai – fantazijos vaidmuo.

NEMATOMAS LOBIS

Turtingas ūkininkas, jausdamas artėjančią mirtį, tarė savo tinginiams sūnums: „Neparduokite žemės, nes joje pakastas lobis, tik aš nežinau, kurioje vietoje." Tėvui pasimirus, sūnūs, ieškodami lobio, veltui suarė visą žemę; tačiau dėl šios jų veiklos derlius tais metais atnešė jiems tikrą lobį.

Trumpai tariant, arimas atgaline jėga sukūrė lobį, paskatinusį brolius arti. Ši La Fontaine'o pasakėčia parodo, kaip fantazija tampa tikrove, kaip mintinis lobis gali virsti į tikrą. Dar daugiau: be fantazijos šis verslas nebūtų turėjęs ateities. Mat atskleisti idiotizmą, kad sūnūs privalo arti paties arimo vardan, būtų buvę pragaištinga moralei.

Kad čia ne vien šiaip sau pasakaitė, tepaaiškės iš teisėtvarkos sferos.

TEISĖJO NUOSPRENDŽIAI

Fiat stultitia, pereat mundus.*

* Tebūnie kvailybė, nors ir pasaulis pražūtų.

Teisėjas apsimeta, tarytum jis duotų nusikaltėliui pamoką. Tačiau tyrimai parodė, kad nusikaltėliai retai kada tesusimąsto ar išvis niekados nesusimąsto. Atidžiau pažvelgus, teisėjas skelbia nuosprendį vien tam, kad palaikytų savo paties ir jo atstovaujamos tautos teisingumo jausmą. Tačiau atskleisti, kad teisėjo darbas vien patį save mokyti, teisėtvarkai būtų tikra katastrofa. Todėl mes apsimetame, tarytum teisėjo paskirtis būtų auklėti nusikaltėlį.

Visos mūsų organizacijos formos gyvuoja tik per kvailybės malonę. Mūsų pasaulis sukasi apie fantazijėles ir jomis tikinčius kvailius. Kvailybė yra naudinga.

'KANNITVERSTAN'

Kaip matyti iš Johanno Peterio Hebelio apsakymo *Kannitverstan*, (= kan niet rerstaan, „aš negaliu suprasti") paimto iš jo *Schätzkästlein des rheinischen Hausfreundes* (1811), vaisingas nesusipratimas didele dalimi padeda ir palaikyti moralę.

> „Panorėjęs žmogus kasdien turi progos ir Emendingene bei Gundelfingene, lygiai kaip Amsterdame, mintims pagauti, kokie laikini visi žemiškieji dalykai, ir susitaikyti su savo lemtimi, net jeigu ne per daugiausiai keptų balandžių aplink jį skraidytų. Tačiau vienas vokietis dailidės pameistrys net itin keistais aplinkiniais keliais Amsterdame *per klystkelius pasiekė* ir suvokė *tiesą*."

Klajojantis pameistrys pamatė žėrinčius namus, pilnus tulpių, astrų ir leukojų. Jis paklausė vokiškai vieną praeivį, kuo vardu šių namų savininkas, ir praeivis atsakė nesuprantąs: „*Kannitverstan*."

Uoste pameistrys pamatė turtų prikrautą laivą. Pasiteiravęs, kas jo savininkas, ir vėl gavo atsakymą: „*Kannitverstan*".

Galiausiai pameistrys išvydo laidotuvių procesiją ir paklausė, kuo vardu buvęs velionis: „*Kannitverstan*".

> „Vargšeli Kannitverstan, – sušuko jis, – ir ką gi dabar turi iš visų turtų? Tiek, kiek paliks ir iš mano skurdo: įkapės ir drobulė, o iš visų tų gražių gėlių – galbūt puokštelė rozmarinų ar rūtų ant šaltos krūtinės."

Ir kai vėliau pameistrį kada vėl imdavo kamuoti mintys, jog turtai gyvenime neteisingai padalyti, jis prisimindavo poną Kannitverstan iš Amsterdamo, jo didelius namus, turtų prikrautą laivą, menką kapelį, ir taip vėl susitaikydavo su savo lemtimi.

Jėzuitai turėjo principą: tikslas pateisina priemones. Taisyklė, pagal kurią mes gyvename, yra tokia: tikslas yra pateisinti priemones, taisykles, kurių šalutinis efektas yra tvarka, – su sąlyga, kad jų idiotiškumas nebus suvokiamas. Tikslo ir priemonių santykio apvertimas turi likti paslaptyje, nes šios paslapties atskeidimas padarytų galą palaimai, kuri slypi mūsų beotiškoje elgsenoje.

Palaima dingsta, mums suvokus, kad neperprantamas įstatymo autoritetas neegzistuoja be mūsų nenusisekusių mėginimų deramai paklusti įstatymui. Nežinojimą ir palaimą sieja tvirti saitai; palaiminti turintys vargdienio dvasią. Bėda tik, kad mes per kvaili tatai suvokti ir kad suvokimas, savo ruožtu, padarytų galą mūsų palaimai.

LA BOÉTIE IR *BEOTIANA*

> Kas per baisinga nedorybė, neverta nė bailumu būti vadinama? Kas išgalvos vardą, pakankamai bjaurų blogybei, kurios gamta neprisipažįsta sukūrusi ir kurios kalba nenori įvardyti?
>
> Étienne de la Bostie, *Discours de la servitude volontaire*

1. Kaimiečiai semia vandenį rėčiu.

2. Varžytinių šauklys taip karštai giria niekam tikusią kaimiečio karvę, kad šis ją išsiperka už baisingus pinigus.

3. Kaimietis čiuožia lenkčių su savo šešėliu, kurį laiko varžovu.

4. Kaimietis visus įtikina, kad į krantą išplautas banginis. Visiems pasileidus pakrantėn, jis pats tuo patiki ir skuodžia įkandin.

5. Kaimietis parduoda prašalaičiui gaidį ir keturias vištas. Tačiau kadangi šis neturi su savimi pinigų, kaimietis sutinka priimti gaidį kaip užstatą.

Šie *beotiana* yra ne nukrypimai nuo normos, jie bendrais bruožais vaizduoja normalybėje veikiančią kvailybę. Norėdamas tai pailius-

truoti, padėsiu šiuos *beotiana* greta kelių Étienne'o de la Boétie teiginių iš jo knygos *Discours de la servitude volontaire* (apie 1550 m.). Jo pateiktoje valdžios analizėje mes atpažįstame penkis kvailybės aspektus: įpročio valdžią, šalutinį efektą, susižavėjimo ir neišmanymo ryšį, fantaziją ir palaimą.

> 1. „Įprotis moko mus tarnauti ir gerti vergijos nuodus, nejaučiant, kokie jie kartūs, – lygiai kaip pasakojama, kad Mitridatas buvo įpratęs nuodus gerti."
>
> 2. Mes nesame tirono aukos; tironas už valdžią turi būti dėkingas savo aukoms. „Ką gi jis galėtų jums padaryti, jeigu jūs nebūtumėte jus apvagiančio vagies slapstytojai, jus žudančio žudiko bendrininkai ir savo pačių išdavikai?"
>
> 3. Už savo autoritetą tironas turi būti dėkingas ne akivaizdžioms savybėms, viskas esti kaip tik priešingai: savo kerima valdžia tironas naudojasi su sąlyga, kad jo tikroji, „idiotiškoji" prigimtis lieka paslėpta. „Asirijos karaliai kiek įmanoma mažiau rodėsi viešumoje, idant tauta imtų svarstyti, ar tik jie nesą kažkas didesnio už žmones. [...] Per tokią misteriją tautos įprato vergauti ir tarnavo dar klusniau dėl to, kad nepažinojo savo viešpaties ir nė per didelius vargus negalėjo žinoti, ar apskritai viešpatį turi; kiekvienas patikliai bijojo to, kurio niekas nebuvo regėjęs."
>
> 4. „Tauta tikėjo, kad didysis Piro kojo nykštys darė stebuklus ir gydė kasos ligas." Mes nesame apgaulingų tirono triukų aukos, „tauta pati susigalvoja pramanus, kuriais vėliau pradeda tikėti."
>
> 5. Valdiniams panorėjus, tirono valdžiai ateina galas. Tai kodėl gi jie savo noru lieka vergauti? Todėl, kad iš to irgi turi naudos. Žmonės mano, kad tironas su jais dalijasi savo turtais, bet faktiškai yra atvirkščiai: „Kvailiai nematė, kad jie atgauna tik dalelytę to, kas yra jų nuosavybė."

Tačiau esama ir dar vienos priežasties. „Laisvės žmonės nenori." O ko-

dėl? „Todėl, kad būtų pernelyg paprasta." Tai ir yra toji „blogybė, kurios kalba nenori įvardyti", pati kvailybės šerdis: nemalonumas mums slapčiomis yra malonus. Ir šią palaimą mes aptinkame mazochizme, apie kurį byloja visos kvailybės. Po kiekvienos katastrofos kvailiai uoliai griebiasi naujos, pragaiščiai pasmerktos užduoties.

KAMPENO ŠVANKŲ IŠMINTIS

Kvailybė susijusi ne tiek su klaidomis, kiek su laikymusi klaidos įsikibus, dažnai net gerai ją suprantant. Net mąstymo modeliai, iš pradžių mums padedą judėti į priekį, pamaži atsigręžia prieš mus, ir toji pervarta įvyksta ties kvailybės tašku.

Kartojimas, apvertimas ir nesusipratimas yra, pasak Henri Bergsono (*Juokas*, Amsterdam 1993 (1899)), trys priemonės, kuriomis naudojasi farsas, norėdamas pastatyti prie gėdos stulpo kvailą, mechaninę elgseną. Tačiau aklas automatizmas, kuris, pasak Bergsono, yra evoliucijos kliūtis, yra tas motoras, kuris palaiko pasaulio sukimąsi. Taigi mes ir juokiamės ne todėl, kaip mano Bergsonas, kad geidžiame pataisyti sustabarėjusią, instrumentinę, nesąmoningą elgseną, o todėl, kad čia žaidžiama su tiesa, kuri yra tabu. Kampeno švankai pasiekia tą idiotizmą, kuris sudaro mistinį mūsų kultūros pamatą. Šie švankai komiškai iliustruoja tą tragišką mūsų egzistencijos branduolį, kad žmogus išmintingas darosi tik per bėdą ir gėdą. Katastrofos yra mūsų sėkmės matrica.

Žmonės, rizikuojantys gyvybe, komiški ne todėl, kad jų veiksmai

Rąstų nešiotojus vaizduojantis medžio raižinys iš *Schiltbürgerbuch*, 1680

kertasi su protu, bet todėl, kad jie atskleidžia pamišimą, kuriuo *ratio* yra pagrįstas. Mes nervingai juokiamės iš marionečių, rodančių, ką mes patys darome, tik nenorime prisipažinti. Mūsų juokas yra nešvarios sąžinės ženklas.

Švankai yra priemonės kovoje su stuporu. Viena vertus, šie juokai palaiko gyvą suvokimą, koks idiotiškas mūsų egzistencijos branduolys; tai neleidžia rastis susvetimėjimui. Kita vertus, humoras stimuliuoja lengvą paniką, šitaip padėdamos mums vaduotis nuo kvailybės baimės; tai neleidžia rastis visiškam apstulbimui.

DVIEJŲ KVAILYBIŲ LOGIKA

Kvailiai sumano statyti rotušę. Kalno viršūnėje jie kerta tam reikalingus medžius. Paskui neša rąstus žemyn. Tačiau kartą per nelaimę vienas rąstas iškrinta jiems iš rankų ir nurieda į pakalnę. Tai kvailiams pakiša mintį, kad protingiau rąstus nuo kalno ridenti. Todėl jie neša rąstus atgal į kalną, o paskui ritina juos žemyn.

Šie judesiai priešingomis kryptimis iliustruoja dviejų kvailybių logiką. Pirmoji kvailybė yra nešti rąstus žemyn. Tam tikra prasme tai naudinga kvailybė, tokia pat sveika, kaip ir protas; ji sudaro mūsų mąstymo proceso, kritimo ir kėlimosi ciklo dalį. Ši kvailybė neša bėdą ir gėdą, per kurias mes daromės „išmintingi“. Kvailybė palieka mums randus, kurie visi drauge formuoja mūsų charakterį.

Antroji kvailybė slypi priešingos krypties judėjime: rąstai nešiojami atgalios į kalną. Ši kvailybė tveria anapus mąstymo proceso ribų. Čia susiduriame ne su kvailybe mąstant, bet su paties mąstymo kvailybe.

Pirmosios kvailybės suvokimas veda į įžvalgą, yra evoliucinis, skatina raidą. O mąstymo kvailybės suvokimas yra revoliucinis. Įžvalgos padarinys esti arba pamišimas, arba išsivadavimas: mąstymas išsilaisvina iš savo dėsnių, ir atsiveria kelias naujoms mąstymo formoms iš nieko kurti.

Šios dvi kvailybės atmainos slypi ir žodžio *stultitia* reikšmėje, nes šis žodis reiškia ir kvailybę, ir pamišimą. Mąstymas – tai lošimas, kuriame mes galime išlošti ir pralošti žinių, bet kurį ir patį galime pralošti.

KOMIŠKOJI TARPINĖ ERDVĖ

Klasikinėje animacinio filmo scenoje triušis Bagsas Banis lekia per prarajos kraštą. Jis valandžiukę dar skrieja oru, neturėdamas žemės po kojomis. Tik tada, kai dirsteli žemyn ir suvokia savo situaciją, – „ai, vai“ – jis krinta gelmėn. Mano kuklia nuomone visa žmonija tveria šiame komiškame intervale. Mūsų egzistencija klostosi srityje tarp:

– iš principo nesuvoktos kvailybės
– ir pragaištingo mūsų kvailybės suvokimo.

Joks žmogus nėra pakankamai protingas, kad suvoktų savo kvailybę. Ir tai tik gerai. Suvokimas katastrofiškas ne tik kvailybei, bet ir ja pagrįstam protui.

Tas kuris daro kvailybę, nežino, kad yra kvailys, ir toliau laikosi įsikibęs klaidos. Tam tikra prasme jis dar tebėra protingas, tai yra: ir toliau mąsto ta pačia kryptimi.

Savo kvailybės suvokimas reiškia ne vien pradinės kvailybės, bet ir kvailybe pagrįstų žmogaus žinių galą. Įžvalga sutampa su pamišimu.

SEPTINTASIS DANGUS

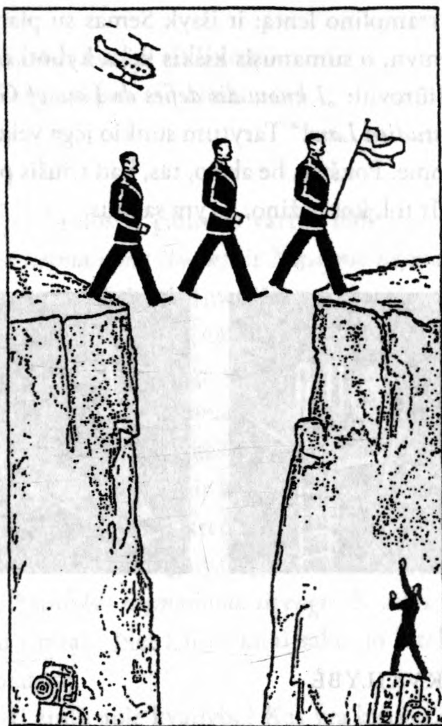
Ši sritis tarp dviejų kvailybių, tarp kvailybės ir dėl susivokimo stojančio pamišimo, yra komizmo vieta.

Animacinio filmo herojai sproginėja, jie traiškomi, jiems gyviems neriama oda, bet paskui jie vėlei atgyja, lyg nieko nebūtų atsitikę.

Žmogus nesiskiria nuo animacinių figūrų. Mes irgi griūname ir džiugiai vėl stojamės, tarytum mūsų garantija būtų kažin koks protas, kuris ne tik pergyvena visokį bukaprotiškumą, bet dar ir geba šio to pasimokyti iš savo klaidų. Mes paikai tveriame rojaus būklėje, kurioje protas už mus atlieka mąstymo darbą. Mūsų aklas pasitikėjimas protu visus mūsų veiksmus daro kažkokius komiškus, kažkokius netikroviškus, kažkokius nesunaikinamus, kažkokius anekdotiškus.

ORE PAKIBUSIO GYVENIMO PASLAPTIS

Mūsų gyvenimas yra kybojimas ore. Kiekvienas žmogus mąstydamas ir plepėdamas žengia galiuką erdve, laikydamasis įsivaizduojamų savo

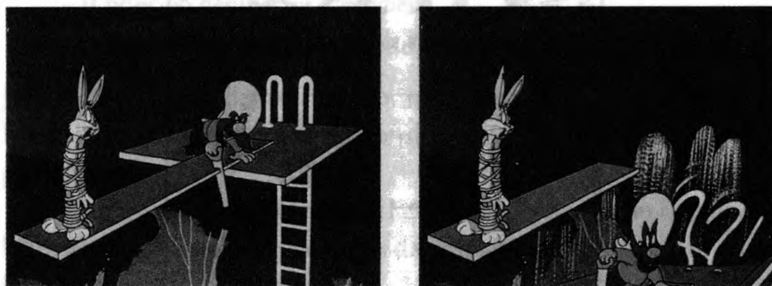
Iš: Margit Willems ir P.Hermanides *Speciale effecten* („Specialūs efektai"), Amsterdam 1991

žinių koordinačių, aklai kliaudamasis racionaliu savo egzistencijos pamatu nelyg tinklu, ištemptu cirke per pratimus ant trapecijos. Lygiai kaip ir tas oru bėgąs triušis.

Kaip gi įmanoma, kad triušis nekrinta žemėn? Todėl, kad tai – animacinis filmas. Tačiau truputėlį pasekime įkandin filmo logikos: triušis kybo ore, nes sunkio jėga laikinai išjungta, nes gamta akimirką pamiršo savo pačios dėsnius. Lygiai kaip pasakose: vos įvedus sunkio jėgą, baimę keliančius milžinus suriečia radikulitas. (Tai kelia įtarimą, kad pasakos apie milžinus parašytos žmonių, kuriuos kankino nugaros skausmai.)

Pokšto paslaptis atskleidžiama Frizo Frelengo animaciniame filme *High Diving Hare* (1949 m.) Kaubojus Josemitas Semas ateina į cirką, kuris reklamuojasi, kad jame atliekamas mirties šuolis: nuo cirko palapinės viršaus galva žemyn į rėčką su vandeniu. Paaiškėjus, kad artistas susirgo, Semas priverčia šio vaidmens imtis tvartų prižiūrėtoją Bagsą Banį. Surištas Bagsas stovi kopėčių viršuje ant tramplino. Se-

mas nupjauna tramplino lentą: ir išsyk Semas su platforma ir kopėčiomis lekia žemyn, o sumanusis kiškis lieka kyboti ore ant palaidos lentos ir sako žiūrovui: „*I know dis defies de Law of Gravity, but, uh, you see, I never studied Law*!“ Tarytum sunkio jėga veiktų tik tada, kai mes apie ją žinome. Pokštas, be abejo, tas, kad triušis puikiai žino, jog kai ko nežino. Ir tol, kol nežino, jis yra saugus.

Bagsas Banis filme *High Diving Hare*
Iš: Joe Adamson *Bugs Bunny*, London 1991

PROTO KVAILYBĖ

Visiems žinoma, kad mūsų pažinimas kybo ore, kad mokslas – tai pati save apibrėžianti taisyklių ir dėsnių sistema. Ir tol, kol mes visi branginame šį kvailumą ir apsimetinėjame, lyg mūsų išmintis būtų kažkuo pagrįsta, viskas einasi lyg sviestu patepta. Fantazija palaiko pasaulio gyvavimą. Akivaizdybės atskleidimas irgi yra fatališkas.

Bet ką gi mes čia vedžiojame už nosies? Jeigu visi pakaušiu žino, kad mūsų žinios niekuo neparemtos, kas gi tuomet to nežino? Kas gi, nepaisant visko, lieka tikįs, kad mūsų pažinimas turi pamatą? Paradoksalus atsakymas yra toks: protas to nežino ir nė negali žinoti. Mąstymas turi viduje įtaisytus saugiklius, mąstymo modelis eliminuoja galimybę kvailybę pamatyti tiesiogiai. Protas neleidžia mums kvailybės pastebėti. Joks žmogus nėra toks protingas, kad suvoktų savo kvailybę, ir net to mūsų protas neįstengia pagauti.

Mūsų proto kvailybė ta, jog mes negalime nustatyti jo kvailybės; bet sykiu tai ir slaptoji jo išmintis. Atskleisdami savo pažinimo kvailybę, atsidurtume už savo pažinimo ribų, pakirstume jo legitimaciją, – o sykiu – ir teisingumą šios įžvalgos, kuri juk irgi remiasi pažinimu.

SPEIKO TURTAI

> Bičiuli, dvigubas kvailys esi seniai:
> Tu neišmanėlis, ir pats to nežinai.
>
> J. de Decker

Racionalumo priekinius ir galinius vartus blokuoja klasikinis paradoksas: *Mokytis neįmanoma išmokti* ir *Mąstymo neįmanoma nemąstyti* (filosofiją tai paskatino griebtis žmogiškos paikystės: „Aš mąstau, kad mąstau"; ir dieviško naivumo: „Aš esu, kuris esu.")

Prie kvailybės vartų mes irgi sutinkame dvi mįslingas pabaisas. Viena vertus: *Kvailybės neįmanoma pasiekti.* Niekam nepasiseka tapti visišku kvailiu. Mąstymo procesas pakiša koją kvailio *in spe* sumanymams. Kiekvienas darbas, kad ir koks būtų kvailas, išduoda jį turint protą. Tačiau ir intencija jam krečia pokštus. Negalima įrodyti, kad esi kvailas, jei tyčia ir blaivia galva elgiesi kvailai.

Kita vertus: *Kvailybės neįmanoma išvengti.* Kvailys negali pasakyti: „Na, dabar jau rimtai." Net kai jis tatai sako, jo intelektas jau pasiekęs kvailybės statusą.

Tai kaip įgyti žinių apie kvailybę? Kas yra kvailas, nežino, kas yra kvailybė, ir net nežino, kad yra kvailas. Kas nėra kvailas, nežino, ką reikšia būti kvailam.

Ne vien nežinojimas stoja mums skersai kelio, – ir pažinimas krečia mums išdaigas. Mūsų mąstymas negali ištrūkti iš banalių bendrybių, kliudančių prieiti tikrąją išmintį. Pati kvailybės ir proto priešprieša irgi yra tokia banalybė, kliudanti mums išvysti kvailybę. Pažinimo kvailybė pastoja mums kelią į kvailybės pažinimą.

Ir atvirkščiai: didėjantis pažinimas mus vis labiau tolina nuo ieškomosios kvailybės. Kvailybės pažinimas trukdo mums pamatyti pažinimo kvailybę.

Trumpai tariant: kvailybės neįmanoma pasiekti, bet lygiai neįmanoma ir jos išvengti, – štai kur kvailosofo dilema. Esame nepajudinamai įstrigę savo pačių išmintyje. „Čia visai kaip Speike." Ta frazė nusako padėtį be išeities. Speikas, Groningeno provincijos kaimas, išsidėstęs be aiškiai matomų gatvių aplinkui bažnyčią, ir neatidus žmogus vis praeina pro kelią vedantį iš kaimo. Pasakojama istorija, kaip vienas „bezdalas", samdinys iš Vestfalijos, iškeliaudamas trisdešimt

šešis kartus apsuko aplinkui bažnyčią ir apstulbęs sušuko: „Koks vis dėlto turtingas tas Speikas, jame gyvena net trisdešimt šeši kalviai!“

Taip ir mes giriamės esą turtingi savo išmintimi.

SĖTI DRUSKĄ

Geroje enciklopedijoje nebūna nieko originalaus.

Lorenco Morales. *Morosofija* (1597)

Kaip gi tad įrodyti proto kvailybę, jeigu įrodinėdami mes priversti remtis tuo pačiu protu? Sukuriant akivaizdžiai paiką teoriją. Vien pasitelkdami sistemą, kuri bus tokia absurdiška, kad padarys savo kvailybę apčiuopiamą, mes išvengsime visažinybės pinklių.

Pradžios taškas skamba taip: *aš esu kvailas*! Šitaip mes jungiamės į ilgą tradiciją rašytojų, kurie leido kvailybei prabilti. Šis teiginys yra arba išmintingas, tačiau, kaip toks, byloja pats prieš save, o tuomet yra kvailas; arba šis teiginys yra kvailas, tačiau, kaip toks, jis, kita vertus, liudija teiginį esant išmintingą. Trumpai tariant, tokia neįmanoma premisa laiko atvirą tą prarają, kuri žioji tarp išminties ir kvailybės, tą pragarmę, kuri neleidžia mąstymui sustoti. Tokia formuluotė laikosi megarinės melagio paradokso logikos. Megara yra Graikijos miestas, garsėjęs ne vien savo kvailybe, bet ir – net pirmiausiai – savo akademija, visą dėmesį skyrusia eristikai – menui būti teisiam net tada, kai esi neteisus. Esama artimos giminystės tarp sofizmo struktūros ir komizmo taisyklių.Tačiau metodas, kurio mes laikomės, yra ne mąstymo parodija, ne karikatūra, o tikroviška imitacija tos paikystės, kuri veikia mūsų dvasioje.

Mes plagijuojame ir kombinuojame mąstymo figūras, mėgindami išvaduoti jas nuo stingdomojo efekto ir parodyti jų stulbinamą išvirkščiąją pusę. Abu aspektus aprėpia terminas *stupor*, kuris etimologiškai giminingas žodžiui *stupiditas*. Priemonės, padedančios gelbėtis nuo kvailybės, turime tikėtis ne iš išminties, privalome jos ieškoti kvailybei būdingoje dialektijoje.

Eristika parūpina instrumentų, leidžiančių atskleisti tuos kvailus, tačiau tikslingus būdus, kuriais mes darome gyvenimą prieinamą įžvalgai. „Kvailus“ todėl, kad šios gudrybės efektyvios tik tol, kol yra nematomos. Tas pat pasakytina ir apie melus, tačiau kvailys nuo me-

lagio skiriasi tuo, kad jis neįžvelgia ir savo paties retorikos.

Kaip šios saviapgaulės priešpriešą mes keliame ne filosofinę ar loginę, bet retorinę, paraloginę tiesą. Mėginame forma pranokti atmetamąjį turinį. Mūsų siekis yra pateikti niekuo nepagrįstą teoriją, kuri išvestų kvailybę į sceną, o sykiu netiesiogiai, žaismingai, kaip čia viskas ir klostosi, parodytų esamą alternatyvą. Moralas slypi metode: imituodami kvailybę, mes darome išmintį produktyvią.

Mes ariame pajūrio smėlį, sėjame druską ir imame melsvųjų dagių derlių.

NAKVYNĖ KVAILYBĖJE

*Potius deficere quam desperare.**

Amsterdamo Licėjaus devizas

* Verčiau suklysti, nei pulti į neviltį.

Dabar jau nugriautame Amsterdamo centro name tuoj po karo buvo įsikūręs „Kvailės" viešbutis. Jo savininkė jaunystėje dirbo kambarine čia pat už kampo buvusiame „Carltono" viešbutyje ir prasitarė kada nors norinti pradėti savo verslą. Tačiau jai buvo atsakyta, girdi, ji tam esanti per kvaila. Kadangi tos šlovės nebuvo įmanoma atsikratyti, moteris apsigyveno savo kvailybėje ir ėmėsi ją eksploatuoti.

METODINĖ KVAILYBĖ

En vertu du principe *Bis stultitia veritatem valet* on a prétendu que le savoir n'était que le souvenir de toutes les erreurs passées.*

M. Psitttacus Maxo Jacobo veikale *Le Phanérograme* (1907)

* Pagal principą *Bis stultitia veritatem valet* – pakartota kvailystė įgauna tiesos galią, sakoma, kad išmintis esanti ne kas kita, kaip praeities klaidų atminimas.

Kvailybė yra tabu. Ne veltui mes juokiamės iš kito kvailybės ir kaip įmanydami stengiamės slėpti savąją. Kaipgi tad gyventi su savo kvailybe? Kaip padaryti, kad mes dar ilgiau nebūtume savo pačių kvailybės aukos?

Kovoti su kvailybe yra beprasmiška. Protas, puoląs kvailybę, susipainioja savo paties mąstymo modelių tinkle. Prevencija negelbsti. Tas, kuris padaro kvailybę, *per definiciam* konstatuoja tatai po visam. Kvailybei neįmanoma užbėgti už akių. Kvailiausiais sprendimas yra tas, kad padarysi kvailybę kaip tik tada, kai būsi suimtas baimės ją padaryti.

Geriausias vaistas nuo padarytos kvailybės yra jos kartojimas. Kartojimas išplėšia kvailybei jos tragišką geluonį, padaro jūsų kvailybę pokštu. Netyčinė kvailybė tampa tyčine; būsite palaikytas humoristu, o mūsų kultūroje tai – protingumo įsikūnijimas.

Metodinę kvailybę galima iliustruoti dviem panašiom istorijom. Vienas svečias iš Pietų Afrikos, nežinojęs Nyderlandų rūmų užstalės papročių, iki dugno išgėrė dubenėlį, padėtą jam pirštams nusiplauti, o tada karalienė Vilhelmina iš mandagumo pasekė jo pavyzdžiu. Pakartojimas išplėšė kvailybei geluonį.

Kita istorija pasakoja apie kiną Afrikoje, kuriam buvo patiektas bananas ir kuris, to vaisiaus niekados neregėjęs, suvalgė jį su visa žieve. Norėdamas pamokyti svečią, nemandagus šeimininkas demonstratyviai ėmė lupti savo bananą. Kinas žiūrėjo, žiūrėjo, o tada stvėrė dar vieną bananą ir... vėl suvalgė jį neluptą, tvirtindamas, kad su žieve bananas esąs kur kas gardesnis. Ir vėl pakartojimas ištraukė kvailybei geluonį.

Nuo kvailybės neišsisuksi. Tačiau galime savo kvailybę padaryti asmenine, unikalia. Jeigu jau mums lemta pasirodyti nevėkšlomis, padarykime tai kuo aukštesniu lygiu. Jeigu jau klupti, tai bent dainuojant. Būdami kuo spalvingiau ir įvairiapusiškiau kvaili, išvengsime banalios pilkumos ir sustabarėjimo, dviejų pavojingiausių kvailybės pusių. Paverskime kvailybę savo stipriausia puse.

III Nevėkšla aerobatas

*La bêtise n'est pas mon fort.**

Paul Valéry *Monsieur Teste* (1895)

* Kvailybė nėra mano stiprioji pusė.

CREDO

Niekas nėra toks protingas, kad suprastų savo paties kvailybę. Ir tas gerai. Bergždi mėginimai susidoroti su savo pačių kvailybe visi drauge sudaro mūsų protą.

„Kiekvieną kartą, pamatęs, kad esu kvailas, aš pats save sutvirtinu."

KAS YRA NEVĖKŠLA?

Nevėkšla skiriasi nuo savo draugų ir priešų kalba, apdarais ir valgymo įpročiais. Skirtumas nuo kitų apibrėžia jo esmę. Trumpai tariant, jo tapatybę garantuoja išorinė riba.

Tačiau Nevėkšla žino ir savo vidinę ribą. Mat kada gi jis yra tikrasis Nevėkšla? Atidžiau pažvelgus – niekada. Nevėkšla tariasi pažįstąs save ir visas savo gerąsias ir blogąsias savybes, tačiau kiekvieną sykį žado netenka, apstulbęs dėl savo idiotizmo.

Tikrasis Nevėkšla niekados neegzistuoja, tačiau tai nėra problema. Nevėkšla yra Nevėkšla tiktai savo daugiau ar mažiau spalvingais, tačiau bergždžiais mėginimais patį save įrodyti. Kvailybė – jo stipriausioji pusė. Nesėkmė apibrėžia jo tapatybę. „Jeigu jau lemta pasirodyti nevėkšlai, tai kuo aukštesniu lygiu."

Šias mintis ponas Nevėkšla subrandino, mindamas namų treni-

ruoklio pedalus, – tai buvo vienintelė vieta, kur jis kartais susitikdavo pats save.

PESIMISTŲ ŠVENTĖ

Nevėkšla gyvena gyvenimą ne todėl, kad jis toks teisingas, geras ar gražus, bet todėl, kad gyvenimas yra toks, koks yra – idiotiškas. Turint galvoje, kad ši įžvalga jam truputėlį per sunki – ar truputėlį per lengva, – Nevėkšla tiesiog apsimeta, tarytum gyvenimas būtų teisingas, geras ir gražus; arba kad jis melagingas, blogas ir bjaurus: gyvenimas yra pesimistų šventė; viskas dar ne taip blogai!

AUSIES SPENELIS

Esama žydų papročio, vieną akmenį naujame statinyje įmūryti kreivai, šitaip išreiškiant žmogaus netobulumą. Persai, nenorėdami varžytis su Dievo tobulumu, tyčia įaudžia kokią klaidą į savo kilimus. Nevėkšlai gimus, motina nukando jam ausies kampelį.

Tokie nuolankumo veiksmai byloja apie puikybę; tačiau kaip tik todėl jie yra netobulumo įrodymai...

ŠEIMOS ISTORIJA

Žaisdamas su žmona, jaunas tėvas šoka per padengtą stalą ir sutraiško kūdikį.

KVAILYBĖS ESTETIKA

Nevėkšla pastūmė lagaminu stiklines „Porta Cornea“ viešbučio duris. Tarytum nuvargusių svečių išmėginimas po aguonomis vitraže buvo išvedžiotas devizas: *per non dormire*. Miegas per nemiegą... Apdujęs nuo tokios dialektikos, Nevėkšla griuvo savo kambaryje į lovą.

Ir vėl kai kas buvo gana prastai. Po kelių minučių Nevėkšlai toptelėjo, kad abstrakčiose apmušalų figūrose nėra jokio kartojimosi ar simetrijos.

Filosofas Immanuelis Kantas savo veikale *Kritik der Urteilskraft* iš-

vardija tris grynojo grožio pavyzdžius: maršų muzika, kolibris ir apmušalų motyvas. Betikslis tikslingumas, jeigu tik jis gimdo proto ir vaizduotės harmoniją, garantuoja nesuinteresuotą malonumą.

O chaotiški raštai, regimi ant viešbučio kambario sienų ir lubų, Nevėkšlai žadino nemalonumo jausmą, nes pranoko jo protą ir vaizduotę.

Galbūt Nevėkšla būtų galėjęs atrasti nakties ramybę, vaizduodamasis, kad kaimyninių kambarių apmušalai yra tikslus jo paties kambario apmušalų atspindys. Tačiau jis atsispyrė pagundai pašaukti į gyvenimą Didįjį Apmušalininką. Verčiau jau priėmė nerimą keliančius raštus kaip paskatą pačiam sau atsiskleisti: Nevėkšla darėsi Nevėkšla bergždžiose grumtynėse su elementais, kliudančiais jam tapti savimi.

Kuo puikiausiai nusiteikęs, Nevėkšla užmigo.

NUODUGNESNI SAMPROTAVIMAI GROŽIO ESTETIKOS KLAUSIMAIS

Kitą rytą Nevėkšla numynė kokias dvi dešimtis kilometrų, nepajudėdamas iš vietos ir žvelgdamas į veidrodį viršum prausyklės. Netrukus jis pasinėrė į naujus aerobatikos pratimus.

Karai, žvaigždžių sistemos ir Šv. Petro kupolas žadina nemalonumo jausmą, nes jie pranoksta mūsų vaizduotę. Tačiau kaip tik todėl, kad parodo mūsų ribotumus, jie netiesiogiai leidžia nujausti kažkokią Aukštesnę Galybę, ir tai, pasak Kanto, sužadina malonumą nemalonume.

O megarinė logika paskatino Nevėkšlą tarti, kad Aukštesnioji Galybė apibrėžiama mūsų kvailybe. Antjuslinis pasaulis egzistuoja per nebylaus abstulbimo malonę. „Grandines nusimetę gaivalai gieda žmogaus kvailybę.“

Atlikęs šį minties salto Nevėkšla, vėl grįžo į save. Jis susilankstė treniruoklį, susidėjo jį į lagaminą ir paliko „Porta Eburnea“ viešbutį.

HOMEOPATINĖ KVAILYBĖ

Stengdamasis sušvelninti savo nuopuolio tragizmą, Nevėkšla visus savo veiksmus atmiešdavo kruopele kvailybės. Tai nereiškia, kad jis tyčia darė kvailybę. Kvailybė iš principo veikia tiktai netyčia ir neju-

čiomis. Tai kaip gi tuomet elgtis? Kruopelė kvailybės yra tas utopinis, nederamas, neįmanomas elementas, kuris būdingas kiekvienam gerai pasirinktam tikslui; tai, kam lemta nepasisekti ir kas tik tada, per bėdą ir gėdą, gali vesti į išmintį.

DU SUBLIME AU RIDICULE

Užpakaliniame Nevėkšlos kieme buvo pristatyta milžiniškų skulptūrų, iš savęs išspaustų mėginimų suteikti savo gyvenimui formą: mašina, apkarstyta puodais, plunksnomis ir vėliavėlėmis, begalinis *haha*, monumentalus obeliskas ir kiti stambaus formato veikalai.

Griežtai žvelgiant, šios skulptūros buvo iškilnios nesėkmės. Iš jų nebuvo įmanu susidaryti pakankamo vaizdo apie Nevėkšlos gyvenimą. Tačiau tuo, kad buvo nevykusios, šios skulptūros leido netiesiogiai numanyti, kuo Nevėkšlos gyvenimas galėtų būti. Jos buvo nusisekusios per nesėkmę.

Kupinas pats savęs, Nevėkšla ištisomis dienomis stovėjo sode.

Kaimynams kilo klausimas, ar Nevėkšla apskritai įmanomas be savo statulų. Ar jis gali gyvuoti be beviltiškų mėginimų suvaldyti savo egzistenciją?

Jokios bėdos. Nevėkšla žvelgė į iškilnumą kaip į kažką juokinga; savo neaprėpiamais mastais skulptūros leido apčiuopti nesėkmę, kuri buvo Nevėkšlos gyvenimo esmė. Keptuvėmis, plunksnomis ir vėliavėlėmis apkarstyta mašina, pamažu pradėjusi judėti, giedojo himną Nevėkšlos nenusisekimams.

NEGIRDĖTOS STUDIJOS

Nevėkšla užėjo papietauti į restoraną *Tête-à-queue*. Nuolatiniai lankytojai buvo aptarnaujami prie ilgų stalų. Nevėkšla atsisėdo prie jų.

– Kas jums duoda teisę čia sėdėti? – paklausė jį kaimynas. Nuoširdžiai susidomėjęs Nevėkšla pasiteiravo, ar tik kaimynas nestudijuojąs teisės.

– Spėkit dar kartą, – tarė studentas.

– Laisvalaikio organizavimas? Erdvių planavimas? Ergonomija?

Pašnekovas juokdamasis žvelgė į Nevėkšlą.

– Psichologija? Antroposofija? Filosofija?

Nevėkšla sąžiningai stengėsi atrasti teisingą atsakymą.

– Ekonomika? Astronomija? Architektūra?

Studentas linksmindamasis ragino jį toliau spėlioti. Nevėkšla minėjo visas studijų šakas, kokias tik įstengė prasimanyti.

– Literatūra? Archeologija? Muzikologija?

Šypsena studento veide pamaži pradingo.

– Matematika? Medicina? Gamtos mokslai?

Nevėkšlos nepasitikėjimas savimi augo tiesiog proporcingai su jo stalo kaimyno nepasitikėjimu. Kas čia ką vedžiojo už nosies?

Nevėkšlai ėmus kartotis ir nebeįstengiant prasimanyti daugiau jokios studijų šakos, jo pašnekovas buvo įsitikinęs, kad Nevėkšla tiksliai žino, kas jis per vienas.

Priblokštas studentas išėjo iš restorano. Taiklių šūvių pro šalį meistras ir vėl laimėjo mūšį.

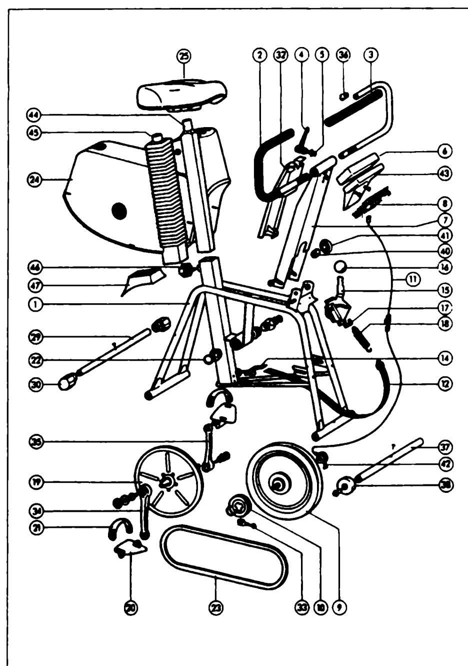
MOROLOGIJA

Taikomoji morologija neegzistuoja. Kvailybės dėsnių neįmanoma pritaikyti praktikoje. Mėginimas sukurti nesėkmę vardan naudingo šalutinio efekto pats save žlugdo. Šie dėsniai veikia tik nejučiomis ir netyčia.

Čia tas pat, kaip ir su *Merfio dėsniu*: „Jeigu kas nors gali nepasisekti, vadinasi, nepasiseks.“ Tačiau nemėgink šio dėsnio taikyti, nes tada tapsi Silbermano paradokso auka: „Jeigu Merfio dėsnis gali neveikti, vadinasi, jis neveiks.“ (Arthur Bloch *Murphy's Law* (All the Reasons why Everything goes Wrong), London, 1985.)

Bet vis dėlto Nevėkšla lankė klupinėjimo pamokas teatro mokykloje, ir jo nevykę griuvinėjimai pelnė didžiulę sėkmę.

Pakeliui ponas Nevėkšla sustojo palaukti, kol upė pratekės pro šalį.

Slaptojo Nevėkšlos ginklo sprogimo diagrama: de GOLF

IV *HAHA*

TRYS KVAILI ŽEMĖLAPIAI

Norėdami sudaryti tobulą pasaulio žemėlapį, turime šiame žemėlapyje nupiešti ir patį žemėlapį, kuriame ir vėlei turėtų būti pavaizduotas žemėlapio žemėlapis – iki begalybės. Tokio žemėlapin įterpto žemėlapio paradoksą aprašė Josiah Royce 1899 m. išleistoje knygoje *The World and the Individual.*

Visai kitokio pobūdžio begalybė yra tobulo žemėlapio paradokse iš Lewiso Carollo knygos *Sylvie and Bruno concluded* (1893). *Mein Herr* pasakoja apie planą, kuris tol buvo tobulinamas, kol jo mastelis su žeme tapo kaip vieno su vienu. Tačiau kaimiečiai vis tiek dėl jo skundėsi, mat baiminosi, kad žemėlapis, sykį išvyniotas, užklos laukus ir uždengs saulės šviesą.

Galiausiai kažkam kilo mintis naudoti žemę kaip jos pačios žemėlapį; ir ligi šiai dienai žemė atliekanti savo gyventojams tą vaidmenį.

Šie trys žemėlapiai iliustruoja kvailybės problemą. Kiekvienai tvarkai kyla totalitarizmo pagunda. Tačiau siekį viską aprėpti pakerta idiotizmas, su kuriuo anksčiau ar vėliau susiduria kiekviena organizacijos atmaina, – nesuvokiama beprotybė, grasinanti pažeminti sistemą ir paversti ją farsu. Begalinė regresija mums taip pat byloja, kad galiausiai pats žemėlapis kliudo sėkmingai sukurti pasaulio žemėlapį.

Idiotizmas kelia grėsmę tvarkai; tiesioginė konfrontacija su idiotizmu turėtų žadinti apstulbimą. Tačiau idiotizmas yra sykiu ir mūsų konstrukcijų funkcionavimo sąlyga: ji neleidžia rastis *susvetimėjimui*. Idiotizmas verčia susimąstyti.

Apstulbimas ir susvetimėjimas yra dvi *stupor* atmainos. Per didelis

idiotizmas kelia paniką; per menkas idiotizmas, kaip aiškiai rodo tobulo žemėlapio paradoksas, gimdo sukvailėjimą. Taigi užduotis yra idiotizmą sykiu ir prisileisti ir jo neprisileisti artyn.

O tai mus verčia kelti klausimą: kaip įmanoma sukurti tobulą pasaulio žemėlapį? Jeigu visi mėginimai yra nesėkmingi, taip yra tik todėl, kad žemėlapį įmanoma sukurti tik tada, kai išeities tašku imsime pačią nesėkmę. Tiktai tvarka, nuolatos prisimenanti savo pačios neįmanomumą, neleidžia kilti panikai ir susvetimėjimui, kuris čia yra jos išvirkščioji pusė. Todėl geriausias sprendimas yra naudoti pasaulį kaip jo paties žemėlapį, nes tik taip pasaulis leidžia apčiuopiamai pamatyti, koks paikas šis visas sumanymas.

Tačiau vis tiek lieka pavojus, kad mes pamažu pradėsime nebepastebėti inherentiškosios paikybės, ***tuščio tarpo, skiriančio pasaulį nuo jo paties, kaip savo žemėlapio***, ir imsime manyti, kad viskas čia savaime iškalbinga. Norėdami tatai suprasti, turime pasižiūrėti, kokį vaidmenį prancūzų ir anglų parkų architektūroje vaidina *haha*.

PRANCŪZŲ PARKO PAIKYBĖ

Le Nôtre enferma l'ennui dans ses murailles.*

Lezay-Marnésia *Les Paysages* (1800)

* Le Nôtre'as nuobodulį uždarė tarp savo sienų.

Reikšmingiausias prancūzų kraštovaizdžio architektūros atstovas buvo André Le Nôtre (1613–1700). Šį matematiką, braižytoją ir sodininką Liudvikas XIV 1640 metais paskyrė Versalio parko architektu. Pasitelkęs geometrijos nustatytus linijinės perspektyvos dėsnius, Le Nôtre stojo į kovą su natūra.

Formalus prancūziškas parkas organizuojamas aplink centrinę ašį, kuri nuo rūmų tiesia linija eina iki pat horizonto, o aplink ją simetriškai išdėstyti gėlynai, fontanai, simbolinės statulos ir vandens telkiniai, kuriuose atsispindi dangus. Nuo laiptų mes vienu akimoju apžvelgiame visą plotą. Prisimenant Liudviko XIV devizą „ut vidi, vici", parkas užkariaujamas išsyk, vos jį pamatome. Sykiu tai yra jo trūkumas: prancūzų parkas nepalieka mums jokių mįslių. Simetrija greitai atsibosta:

„[...] Vaisinga gamta
Kiekvieną akimirką keičia pasaulio teatrą;
O mes, steriliai išpuoštuos aptvaruos,
Nuolat ją verčiam paklusti ribotiems mūsų tikslams:
Štai akimirką gėriuos tvarka, simetrija;
Bet šis vienadienis malonumas yra gyvenimo nuobodulys."
Saint-Lambert *Les Saisons* (1785)

Simetrijos parko viduje mums yra per daug, o ties išorine riba randasi stygius, nes anksčiau ar vėliau mes atsiremiame į sieną, – kad ir kokios plačios būtų valdovo valdos. Aptvaras kelia mums panišką jausmą, kad esame uždaryti. Be to, jis žadina slaptą troškimą pažvelgti anapus tvoros. Anapus mes spėjame esant dar gražesnių plotų. Šis nerimas niekais verčia malonumą būti parke.

Tačiau siena skiria ne vien kultūrą nuo aplinkinės natūros, ši kliūtis daro apčiuopiamą ir tą ribotumą, kuris yra inherentiškas formaliam parkui, – fundamentalų puikavimąsi, kuris juo labiau krinta į akis, kad siena jį materializuoja! Simetrija daro slogų įspūdį. Jaučiamės netekę prieglobsčio, ištremti iš laisvos gamtos. Mėginant išvengti šio nemalonaus jausmo, prancūzų parkuose buvo įvesta *ahah.*

AHAH

Le goût des points de vue et des lointains vient du penchant qu'ont la plupart des hommes à se plaire où ils ne sont pas.*

Jean-Jacques Rousseau *La nouvelle Héloïse* (1761)

* Požiūrių bei tolybių troškimas kyla iš to, kad daugumai žmonių būdinga mėgautis vietomis, kuriose jų nėra.

Ahah apibrėžimą randame Diderot ir d'Alemberto leistoje *Encyclopédie* (I dalis, 1751), d'Argenville'io parašytame straisnyje „*Ah-Ah!*":

„ah-ah, (parkų menas) claire voie arba saut de loup. Šiais žodžiais įvardijama spraga tvoroje, be vartelių, ties alėjomis, su grioviu jos papėdėje, verčiančiu mus nustebusius sustoti ir šūktelti *ah-ah.* Tvirtinama, kad *Monseigneur,* Liudviko XIV sūnus, išrado šį terminą, vaikštinėdamas po Meudono parkus."

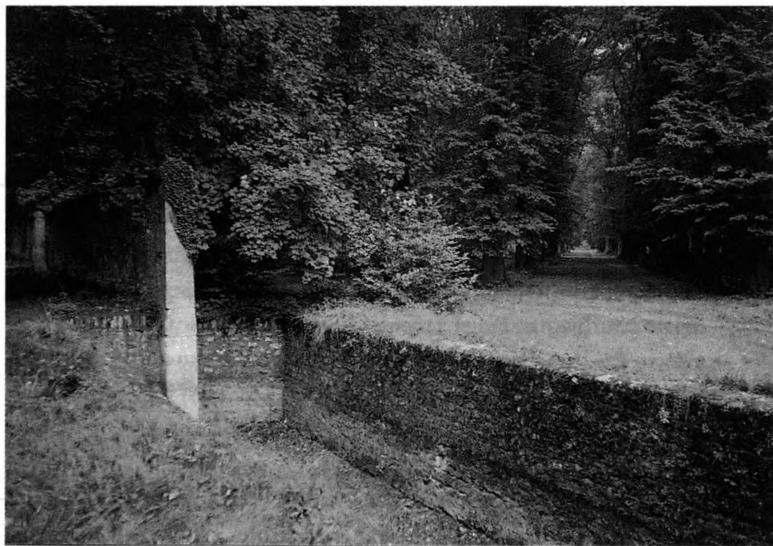
Kai kuriose vietose parką juosiančią tvorą pakeičia gilūs grioviai, kurių per atstumą nematyti. Tiesą sakant, *ahah* yra karinės kilmės, su-

manyti kaip spąstai priešo kavalerijai. Tačiau parkų architektūroje *ahah* naudojami, mėginant išvaduoti mus iš slogaus jausmo, atveriant reginį į aplinkinę gamtą. Sykiu taip užkertamas kelias įeiti nepageidautiniems lankytojams. Tačiau ir *ahah* negali mūsų su parku sutaikyti, net priešingai. Žvilgsnis pasiklysta tolumoje, kad nereikėtų matyti artimųjų dalykų. Rojus yra kitur. Tik prastas menininkas, negalįs mūsų patenkinti tuo, kas mus supa, palieka plyšius pasižvalgymui. *Ahah* byloja apie meninę nesėkmę, be to, dar žadina frustraciją. Regime lopinėlius gamtos, bet juk norėtume nekliudomi grožėtis visu reginiu. Aptikę griovį, suvokiame, koks parkas yra juokingas. „*Ahah*" yra ne tik nuostabos, bet ir nusivylimo šūksnys.

Versalio soduose mėginta, pasitelkiant *ahah*, sukurti iliuziją, kad parkas apima visą pasaulį, ir taip išsigelbėti nuo slogaus jausmo. Nekliudomi tvorų, nuo centrinio kanalo horizonto linkui bėga keliai, apžvalgos ašys, peršančios mintį, kad už parko ribų nieko nebėra. Tariamai begalinė tvarka sykiu simbolizuoja neribotą valdovo valdžią.

Tačiau ir šis absoliutizmas buvo pasmerktas nesėkmei; vienintelis rezultatas buvo tas, kad dabar tasai slogutis pats buvo išgyvenamas kaip begalinis. Pasaulis tapo kalėjimu be sienų.

Ahah atradimas padaro galą erdvinio neribotumo iliuzijai, tačiau

Ahah Versalyje
Foto: *Matthijs van Boxsel*

sykiu primena ir tvarkos paikystę. *Ahah* yra nebylios nuostabos, bet sykiu ir palengvėjimo šūksnys.

Prancūzų parkai niekados nebuvo išgyvenami kaip antroji natūra. Niekur jie nebyloja patys savęs. Tai ką gi daryti su kiekvienam parkui inherentiška paikybe? Ogi *ahah* paversti *haha*!

ANGLŲ PARKO PAIKYBĖ

Reikšmingiausias anglų parkų architektūros atstovas buvo Lancelotas Brownas (1715–1783), turėjęs pravardę „*Capability*“, mat gebėjęs greitai ir sumaniai įvertinti slaptąsias kaimo dvaro galimybes. Tai, kas Brownui šmėžavo prieš akis, buvo „pagerinta“ Anglijos lygumų versija. Čia kalbame apie estetinę tautologiją: Brownas norėjo transformuoti gamtą, paversdamas ją gamtai prilygstančiu parku. Anglų parko idealas buvo kaimiškas kraštovaizdis.

Planui sudaryti pakako vien apjoti raitomis dvaro žemes ir šį tą paskaičiuoti. Hemon Kurto parkuose Brownas atskleidė Hannah'i More savo darbo metodus, pasitelkdamas įsidėmėtiną metaforą:

> „Na, štai ten, tarė jis, rodydamas pirštu, padedu kablelį, o ten – rodydamas į kitą vietą, kur tiko griežtesnis posūkis, – įterpiu dvitaškį; kitoje dalyje (kur pageidautinas intarpas reginiui pertraukti) – brūkšnį, na, o paskui dar tašką, ir imuosi kito objekto.“

Atrodo, tarytum jo vienintelis darbas būtų buvęs sudėlioti skyrybos ženklus, kad gamta prabiltų pati už save. Tačiau valdingąjį žodį, kaip liudija Williamas Cowperis, tarė Brownas:

> „Jis taria žodį. Vietoj ežero čia bus veja plati,
> Miškai išnyksta, kalvos, slėniai subanguoja,
> Upeliai, tarsi vien jo naudai sutverti,
> Jo mostais sekdami klusniai vingiuoja.“

Trokšdamas įgyvenddinti savo idealą, Brownas tiesiogine prasme liepė perpylinėti kalnus, perkėlinėti kaimus, tiesti upių vagas, užlieti klonius vandeniu, iškirsti ir pasodinti tūkstančius medžių. Kai jis kal-

ba apie vietovės „*capabilities*“, tai skamba lyg parodija tai dvasiai, kurią romėnai vadino *genius loci* ir kuri, pasak jų, iš prigimties tveria kraštovaizdyje. Browno atskleistoji „dvasia“ veikiau buvo retroaktyvus jo tariamai beatodairiško, tačiau iš tikrųjų vizionieriško kišimosi efektas. Viskas buvo suplanuota, turint prieš akis būsimąsias kartas. Jam pačiam niekados nebuvo lemta išvysti rezultatų. Mediniai aptvarai dar daugybę metų turėjo saugoti jaunus želdinius nuo gyvulių. Ir kol parkai jau iš tikrųjų ėmė augti, jų dirbtinė kilmė pamaži buvo pamiršta! Daugelis to, ką mes dabar regime kaip tipišką, natūralų Anglijos lygumų kraštovaizdį, yra Browno darbas. Jam mirus, Horace'as Walpole'as rašė:

> „Such was the effect of his genius that when he was the happiest man, he will be least remembered: so closely did he copy nature that his works will be mistaken“.
> („Toks buvo jo genijaus padarinys, kad kai jis buvo laimingiausias žmogus, jį mažiausiai prisiminta: jis taip tiksliai kopijavo gamtą, kad jo darbai tapo neatpažįstami.“)

HAHA

*Prata rident.**

Emanuele Tesauro *Il cannocchiale aristotelico* (1654)

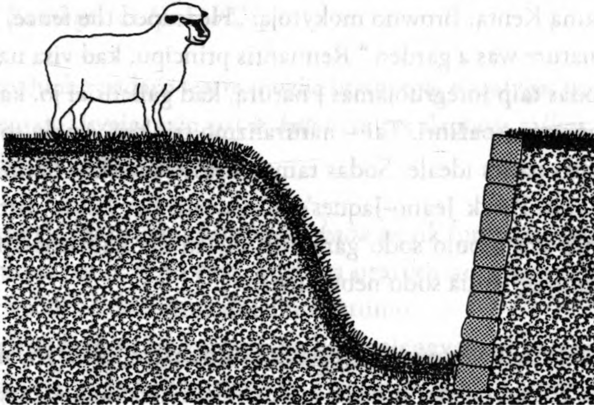
* Pievos kvatojasi.

Gudrybė, padariusi kraštovaizdžio parką įmanomą ir taip drastiškai pakeitusi Anglijos išvaizdą, buvo *haha* įvedimas:

> „Didžiausia išmonė, reikšmingiausias žingsnis ta kryptimi, kuria paskui viskas klostėsi (ir man regis, kad pirmam ši mintis atėjo Bridgemanui), buvo nugriauti ribas žymėjusias tvoras ir išrasti griovius – šis sumanymas anuomet regėjosi toks nuostabus, kad paprasti žmonės pavadino jį *Ha!Ha!*, šitaip reikšdami nuostabą, kad toliau eiti kelias jiems taip netikėtai ir nepastebimai užkirstas.“
>
> Horace Walpole

Įsidėmėkime: stebisi ne absoliutus valdovas, bet tauta. Drauge su politiniu kraštovaizdžiu keičiasi ir parko išvaizda. Stengiantis sukurti

natūralumo iliuziją, tvoroms teko visiškai ir galutinai užleisti vietą grioviams. Viename paties griovio šone statoma sienelė; kitas griovio šlaitas padaromas nuožulnus, kad gyvuliai galėtų prieiti iki pat sienelės, ir griovyje neželtų piktžolės. Kalvotose vietovėse pastatoma sienelė, o prie jos supilamas žemių pylimas. Žemėje įtaisomi vandens nuotakai.

Dėl *haha* laukai iš didesnio nuotolio regisi lyg parko tąsa, tačiau avys į sodą negali patekti:

„Klajoklės kaimenės, kur ganosi pavėsy,
Dažnai nuklysta už laukų ribos; bet įžvalgi akis
Nusprendžia joms užkirst vejas ir sodus."

William Mason

Keli haha variantai

Ten, kur parkas regisi nuosekliai pereinąs į gamtą, drykso paslėptas *haha*. Dėl *haha* galima nekliudomai apžvelgti aplinkui plytinčią gamtą. Sodas „susilieja" su lyguma, kuri virsta didžiuliu parku.

ANTROJI NATŪRA

Gerokai baiminuosi, kad natūra yra ne kas kita, kaip pirmasis įprotis, lygiai kaip įprotis yra antroji natūra.

Pascal *Pensées*

Kad pirmoji natūra jau yra antroji, tiesiog karikatūriškai mums demonstruoja anglų parkas. Štai Walpole'as rašo apie parkų architektą Williamą Kentą, Browno mokytoją: „He leaped the fence, and saw that all nature was a garden." Remiantis principu, kad visa natūra yra sodas, sodas taip integruojamas į natūrą, kad galiausiai jo, kaip sodo, nebeįmanoma atpažinti. Tai – natūralizmo triukas. Anglų sodas pranyksta savo paties ideale. Sodas tampa kraštovaizdžiu, natūra – savo pačios parku.Pasak Jeano-Jaques'o Rousseau, bet kokio dirbtinumo nebuvimas yra tobulo sodo garantas, tačiau čia kalbame apie sodą, kurio tobulybę lemia sodo nebuvimas!

Banalu sakyti, kad mūsų turimas natūros paveikslas yra nulemtas kultūros. Tačiau čia dar privalu pridurti, kad kiekvienoje tarytum savaime bylojančioje natūroje esama *haha*.

Turint galvoje tai, kad anglų parko nebeįmanoma atskirti nuo aplinkinio kraštovaizdžio, nuo prancūzų parko jis skiriasi tuo, kad *haha* atradimas čia nedaro galo iliuzijai. „*Haha*" yra švelnios nuostabos šūksnys. Mes juokiamės iš tariamai beprasmio griovio. Tačiau noras juoktis mums praeina, vos suvokus, kad šis elementas iš vidaus organizuoja „natūrą", kurioje mes vaikštinėjame.

GAMTOS ORKESTRO DUOBĖ

*A true artist should put a generous deceit on the spectators.**

Edmund Burke

* Tikras aktorius turi tauriai apgauti žiūrovus.

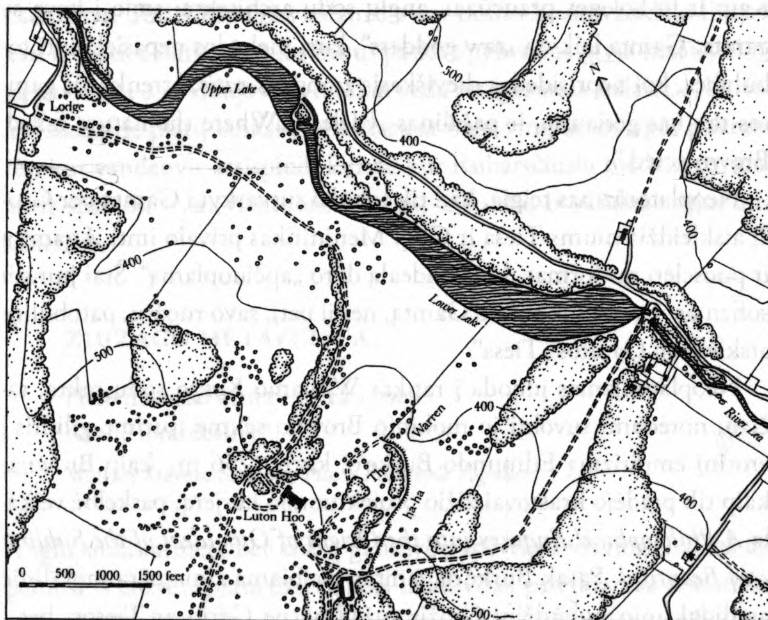
1740 m. sukurtoje Davido Garricko dramoje *Lethe or Esop in the Shades* mes regime Ezopą Stikso pakrantėje, kurį lydi lordas Chalkstone'as, Browno šalininkas, laidąs kritines pastabas apie tai, kaip sutvarkytas požemių pasaulis. Pavyzdžiui, jis rodo į Eliziejaus laukus:

„kurie, beje, suplanuoti visiškai atmestinai – be jokio skonio! Nė ženklo vaizduotės! Toji jūsų upė ana ten, kaip jūs ten ją vadinate? Stiksas... taigi... jis toks tiesus kaip *Fleet-ditch*. Būtumėte turėję išraityti ją serpentinu, o pakrantės šlaitus padaryti nuožulnius. Ši vieta iš tikrųjų turi gražių „*capabilities*", bet būtų reikėję išretinti ir štai šitą girią, ir aną medžių guotą dešinėje. Trumpai tariant, čia visur stinga įvairovės, pločio, kontrastų, nelygumų." (Eina prie orkestro duobės, ūmai sustoja ir žvelgia į plyšį.) „Ne, va čia tai gražus *Ha-Hah*!"

Orkestro duobė padaro teatre iliuziją įmanomą, su sąlyga, kad jos žiūrovas nemato. Lygiai taip pat ir *haha* yra tas slaptasis taškas, iš kurio diriguojamas anglų parkas.

Lygiai kaip ir prancūzų *ahah*, anglų *haha* ne tik formaliai skiria parką nuo gamtos, bet ir žymi ribą, kuri yra neatskiriama kiekvieno parko dalis. Ir vis dėlto čia esama didelio skirtumo.

Prancūzų parko riba yra pats parkas: palengva malonumą teikianti forma ima daryti slogų įspūdį. Tuščiai mėginant išvengti tokios struktūrinės parko paikybės, pasitelkiami *ahah* ir padaromos spra-

Haha Ljuton Hu vietovėje.

gos pasižvalgyti į nepaliestą apylinkių gamtą, arba žadinama begalinės kultūros sugestija.

O anglų kraštovaizdyje estetinio malonumo šaltiniu tampa pati parkui būdinga kvailybė. Sodas iš tvoros apjuosto ploto pavirsta į nuo gamtos nebeatskiriamą parką, kuris sukasi apie *haha*: trumpai tariant, riba tampa ašimi. Slogulį kelianti forma tampa varomąja jėga. Dinamiką parkui suteikia inherentiška įtampa, tverianti ne tarp kultūros ir natūros, o tarp „natūros“, kuri yra kultivuota, ir nesutramdomo idiotizmo, kuris radosi *haha* pavidalu. Per virtinę tuščių mėginimų paversti parką antrąja natūra, parkas darosi kažkoks natūralus. Anglų kraštovaizdis yra kintamas sodas, kitaip sakant – *contradictio in terminis.*

Ši išmonė yra Edmundo Burke'o estetikos pagrindas.

EROTINIS EMPIRIZMAS

Beauty in distress is much the most affecting beauty.*

Edmund Burke

* Grožis sielvarte daro mums patį didžiausią poveikį.

Kaip ir jų kolegos prancūzai, anglų sodų architektai stojo į kovą su gamta. Gamta laikyta „raw goddess“, kuri niekados nepasiekianti tobulybės, kol neprisidedąs dieviškasis žmogaus *ratio*, atrenkąs iš gamtos tai, kas geriausia, ir pašalinąs „ydeles“: „Where the nature failed, Brown acted.“

Neoplatonizmas teigia, kad tik tobulai sutvarkyta Gamta per Grožį atskleidžia mums Tiesą ir Gėrį. Menininkas privalo imti iš gamtos ir puoselėti tas formas, kurios idealą daro „apčiuopiamą“. Štai jums ir sofizmas: žmogus tobulina Gamtą, nes jį patį, savo ruožtu, patobulins atskleistoji Gamtos „Tiesa“.

Neoplatonizmas įduoda į rankas Williamo Kento sodų raktą, tačiau, norėdami suvokti jo mokinio Browno sėkmę, turime gilintis į erotinį empirizmą Edmundo Burke'o, kuris 1756 m., kaip Brownas kaip tik pradėjo kraštovaizdžio projektuotojo karjerą, paskelbė veikalą *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful.* Pasak Burke'o, gamtos skelbiama žinia nėra moralinio ar didaktinio pobūdžio. Grožis sužadina ne Gėrio ar Tiesos, bet...

Meilės idėją! Ne platoniškos, bet juslinės meilės. Ją Burke'as supranta ne kaip aistros smagybę ar nenumaldomą geismą, bet kaip švelnumo ir jaudulio atmainą. Sodas neatveria mums vartų į aukštesniąsias sferas, tačiau – kaip tik leisdamas apčiuopiamai pajusti jo netobulybę – geba sutaikyti mus su šiuo pasauliu.

Prancūzų parką valdė protas, kuris savosiomis saiko ir proporcijos taisyklėmis medžius paverčia pilioriais, piramidėmis ir obeliskais, gyvatvores – mūro sienomis, kalvas – parteriais, upes – kanalais, o kelius – geometrinėmis figūromis. Tačiau Grožis nėra Intelekto ar Proto kūdikis. To mus moko gamta: „Proportion not the cause of Beauty in Vegetables" (*Enquiry* III, ii). Čia svarbus ne tobulumas. Visiškai sekdamas tokių aštuonioliktojo šimtmečio skeptikų, kaip Hume'as, tradicija, Burke'as skelbė, kad mūsų racionalios konstrukcijos yra ribotos; tačiau jis imanentiškąjį ribotumą paskelbė esant Grožio esencija!

Negalimybė aprėpti visumą tampa svarbiausia Browno parkų atrakcija. Rūpindamasis, kad mūsų nesuimtų nerimas ir nebylus nuobodulys, kuris čia yra išvirkščioji nerimo pusė, anglų sodas mums pateikia *Palaipsnes Permainas.* Begalinis kartojimas ir ūmus kontrastas neleidžia atsipalaiduoti, o atsipalaidavimas yra būdingas Grožio padarinys. Todėl Brownas sulaužo visas tiesias kraštovaizdžio linijas, kad ir kokios natūralios jos būtų; parko apybraižos įgyja netaisyklingą pavidalą, o jo viduje raityti takai veda pro gazonus atšlaitėse, kurios leidžiasi prie platų lankstą darančios ar bent vingiuotos upės pakrantės, kur vandenyje atsispindi kur ne kur išsibarsčiusių medžių pavidalai ir spalvos, – tai vienintelė leistina, mat vėjo ir vandens sujudinta simetrija.

ZIGZAGO METAFIZIKA

Here the total artifice reveals itself
As the total reality.*

Wallace Stevens *Someone Puts a Pineapple Together*

* Tai, kas sukurta dirbtinai, čia asiskleidžia
Nė kiek neabejotina tikrove.

Anglų sodas atmeta bet kokią galimybę apžvelgti visumą. Laikas čia pelnosi iš erdvės: prancūzų parkas išsyk visas pateikiamas iš statiško taško, o anglų parkas palengva atsiveria klydinėjančiam žvilgsniui.

Šiame sąryšyje dažnai kalbama apie zigzago metafiziką. Keliai veda pro visą virtinę netikėtai naujų vaizdų arba atveria tuos pačius elementus vis iš naujos perspektyvos. Parkas „išsipildo“ bevaikštinėjant.

Centrinę vietą čia užima judėjimas, kuris veikiau ne ramina, o leidžia atsipalaiduoti:

> „Dauguma žmonių turbūt bus pajutę jausmą, apimantį juos, kai jie patogioje karietoje vežami per švelniai banguotą gazoną su lėnais kalneliais ir nuolydžiais. Tai geriau nei bet kas leidžia suvokti ir Grožio idėją, ir jos galimą priežastį.“

Lygiai kaip lopšys ar supamasis krėslas iškyla per sodą leidžia atsipalaiduoti, nors įtampa ir išlieka.

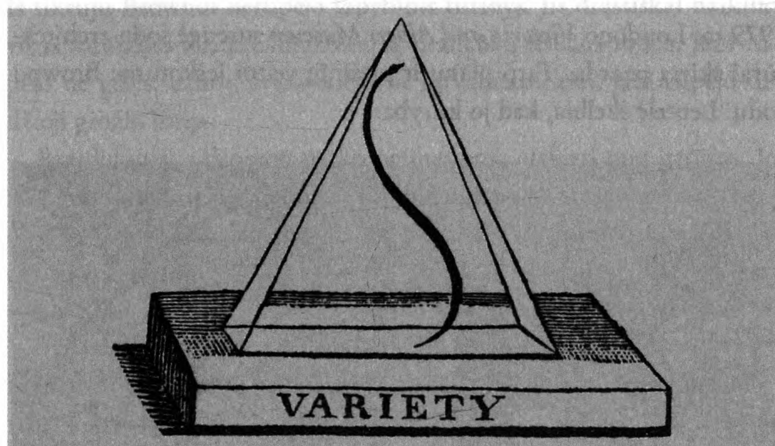
Kaip Grožio dinamikos pavyzdį Burke'as, greta anglų sodo, mini moters kaklo ir krūtų sritį: „tą apgaulingą labirintą, kuriuo klydinėjanti akis slysta, nesižinodama, kurion pusėn sukti ar kur ji vedama.“ Kaip tik šis negalėjimas rasti tvirtą atramą tapo esmine anglų parko pagunda! Tarp formų tvyranti nuolatinė įtampa net parkui suteikia kažkokių erotinių bruožų. Norėtųsi kraštovaizdį švelniai paglostyti ir apkabinti.

Burke'as remiasi tapytoju Williamu Hoghartu, kuris veikale *The Analysis of Beauty* (1753) sukūrė „line of beauty“ koncepciją; tai banguota linija, kurią Hoghartas įžvelgė kiaušinio, petražolės, ananaso ir Čipendeilo stiliaus baldų formose. Ši serpantino linija (galinti eiti ir per plokštumą, ir aplink tūrinę formą) yra simetrijos ir asimetrijos jėgų žaismės padarinys. Vidinis prieštaringumas yra Grožio žavesys; idiotizmas palieka šiek tiek erdvės vaizduotei – su sąlyga, kad tatai dozuojama, nes pernelyg didelis kontrastas paverstų grožį į iškilnumą, kuris, savo ruožtu, ir vėlei pranoksta mūsų vaizduotės gebėjimus, todėl sukeltų *stuporą.*

Prancūzų parkas išdėstomas aplinkui centrinę ašį, kuri, žvelgiant nuo rūmų pakylos, tiesiai eina iki susiliejimo su horizontu, o anglų sodas, priešingai, išdėstomas aplinkui „line of beauty“, kuri be pradžios ir be pabaigos vinguriuoja per kraštovaizdį. Ši linija nežadina mums aukštesnės harmonijos vaizdinių, nežada mums visų priešybių išsirišimo trancendentiniame taške, ji siūlo mums tvarką, kurioje ne-

tvarkai paliekamas pozityvus vaidmuo. Kaip tik ši gyvatės linija, serpantinas, suteikia sodui kažką panašaus į rojų.

Trumpai kalbant, zigzago metafizika pagrįsta gudrybe, kai imanentinis apribojimas tampa parko sėkmės garantija. Iš po žemių ataidi šelmiškas *haha*: *„prata rident“*, pievos kvatojasi.

Williamo Hogharto "The line of beauty". Šį ženklą tituliniame *The Analysis of Beauty* (Londonas 1753) puslapyje lydi citata iš *Miltono Paradise Lost* (9.516-18), kurioje Šėtonas, apsimetęs vinguriuojančia gyvate, gundo Ievą: "So vary'd he, and of his tortous train Curl'd many an wanton wreath, in sight of Eve, To lure her eye."

MORALAS

Ha ha.

Bosse–deNage

Žodis „rojus“ persų kalboje iš pradžių reiškė ir „sodą“ (aptvarą, gamtos viduje atribotą plotą), ir „palaimingųjų buveinę“. Žmogus ištisus šimtmečius tuščiai stengėsi suderinti tuos du dalykus. Sodų menas yra ne kas kita, kaip virtinė nesėkmingų mėginimų pertvarkyti gamtą, paverčiant ją linksmybės rūmais. Tam tikra prasme kiekvienas sodas pats sau kliudė tapti rojumi. Sodas trukdo sodui.

Tačiau Lancelotas Brownas gebėjo šį paiką akligatvį paversti išeities keliu, naudodamas gamtą kaip jos pačios sodą. Tokia sąmojinga elgsena užkerta kelią frustracijai, tačiau nesuteikia visiško pasitenkinimo. Kaip tik todėl, kad palieka mums dar šiokių tokių norų, sodas išgyvenamas kaip gamta. Anglų sodas nusisekęs per nesėkmę; tai ir yra tasai *„haha“* kuris slapčiomis lydi kiekvieną grožio liniją.

Visur, kur tik pasaulis regisi savaime bylojąs pats už save, turime ieškoti *haha* pėdsakų – taško, kur tvarka suteikė vietos paikybei, aplink kurią ji sukasi.

EPILOGAS

1979 m. Londono *Victoria and Albert Museum* surengė sodų architektūrai skirtą paordą. Tarp planų ir piešinių veltui ieškotume Browno sodų. Lentelė skelbia, kad jo kūryba:

Ha Ha Road
Foto: *E. Van Moerkerken*

> „buvo tik pusę šimtmečio trukęs nukrypimas, atėmęs iš anglų jų mėgiamą sudėtingo ir gėlių pilno sodo pobūdį. *Le jardin anglais* byloja apie laikus, kai anglai, pametę galvą, išnaikino savo sodus. [...] Jo meno ir genijaus esmė buvo vien moduliuoti žemę, vandenį ir medžius“.

Iš tikrųjų Brownui nerūpėjo tapybinis turinys. Jis drastiškai naikino visus formalius italų, nyderlandų ir prancūzų stiliaus sodus. Jam rūpėjo ne gėlės, urnos, šventyklėlės ir kiti niekniekiai, jam rūpėjo didžioji grožio linija.

Paradoksalaus Browno parko neįmanoma atskirti nuo gamtos. Jo sodas sutampa su tuščia erdve, kurioje normaliu atveju veisiamas sodas. „Tuščias“ sodas nesuderinamas ne vien su kitais sodais, bet ir apskritai su pačiu žanru! Taigi „anglų sodo“ atmainoje rūšis „sodas“ susiduria su savo priešingybe.

Taigi ne vien ironija yra ta aplinkybė, jog „neregimas“ Browno parkas parodoje išsiskiria tuo, kad jo čia nėra. Ekspozicija negali suteikti erdvės sodui, kuris kasasi po žanro pamatais. Tačiau sykiu ši sodų meną teršianti dėmė veikia ir kaip skiriamoji žymė: žanras gali įgyti legitimaciją tik atsiribodamas nuo sodo, kuris sodą neigia!

V Kvailiai pragare

PAIKUOLIŲ PRAGARAS

Pasak Lukrecijaus (*De rerum natura* III 978–1023 eil.), požemių pasaulio bausmes privalome interpretuoti alegoriškai:

> „Visa, kas paslėpta, sako, esą gelmėj Acheronto,
> visa tai mūsų gyvenime gali kiekvienas matyti."
> (M. Račkausko vert.)

Tantalas, kuris baiminasi uolos, kybančios jam viršum galvos (kai tik jis siekia gėrimo ir valgio), įkūnija žmogų, kurį kamuoja nepagrįsta dievų ir likimo smūgių baimė. Titijas, kurio kepenis per amžius kapoja pesliai, atstovauja tiems, kuriuos kankina aistra, degina pavydas ar griaužia baimė. Nesėkmingi Sizifo mėginimai užritinti ant kalno akmenį iliustruoja tuščius mėginimus užvaldyti žmones. Danaidės, pilančios vandenį į bedugnę statinę, simbolizuoja nepasotinamą malonumų poreikį.

Lukrecijus pragarą įkurdina ne anapusybėje, bet šiame žemiškajame gyvenime. Baimė yra bausmė už mūsų aklus geismus: „Čia, mūsų gyvenime, už kraupius darbus ateina ir kraupi bausmių baimė." Bijome atgailavimo, kalėjimo ar kankinimo, o kitais atvejais mūsų laukia graužatis, gailestis ar nešvari sąžinė. Bausmę dar padidina baimė, kad kentėjimas yra begalinis, o po mirties jis dar padidės. „Taip kvailių gyvenimas virsta tikru Acherontu" (eil. 1023).

Tiesa, Lukrecijus nutyli apie slaptą malonumą, kuris slypi mūsų begaliniuose tuščiuose mėginimuose numaldyti savo geismus; tai pa-

sitenkinimas per nepasitenkinimą. Tačiau ši palaima palikta tiktai dvasingiesiems vargdieniams. Suvokimas, kad mūsų siekiai yra beviltiški, kad mes siekiame vien tam, kad siektume, paverčia šį gyvenimą pragaru.

ATARAKSIJA

Nėra jokio kito pragaro, išskyrus baimę, kuri, beje, neatskiriamai susijusi su mūsų egzistencija. Baimė apkartina mums malonumą, tačiau sykiu verčia pasaulį suktis. Iš mirties baimės mes puolame į gyvenimą. Mirtina baimė kursto aklą, nepatenkinamą sekso, valdžios ir garbės troškimą; o tai ir vėlei žadina bausmės, kančios ir... mirties baimę. Toks yra uždaras ratas, kuriame mes įkalinti. Įtampa tarp mirties baimės ir gyvenimo geismo sukuria egzistencinį pragarą. Mirties baimė galiausiai veda į neapykantą gyvenimui.

Vienintelis kelias iš šio *inferno* yra ataraksija, būsena, laisva nuo rūpesčio ir baimės. Epikūrininkas mėgina išsivaduoti iš savo kliedo, gyvendamas nuošalyje ir aistringai tramdydamas savo aistras. Ir šis mėginimas susitaikyti su gyvenimu yra tam tkra prasme autodestruktyvus. Ataraksija kraštutiniu pavidalu yra mirties prie gyvos galvos atmaina, didžiausios kvailybės variantas: nutilimas iš baimės padaryti kvailybę. Baimindamasis gyvenimo, epikūrininkas slapčiomis geidžia mirties.

Lukrecijus, sulaukęs keturiasdešimt penkerių metų, nusižudė.

BOJOTIŠKASIS PRAGARAS

Kampeno pokštų kvailybė ir graikų pomirtinio pasaulio bausmės įsidėmėtinai sutampa:

> Kvaili miestiečiai semia vandenį rėčiu. Danaidės!
>
> Miestiečiai tempia nuo kalno nuneštus rąstus vėlei į kalną, o paskui ridena juos žemyn, mat tai rodosi esą lengviau. Sizifas!
>
> Ieškodami „užeigos kitoje pusėje", miestiečiai be galo vaikštinėja per kelią pirmyn ir atgal. Tantalas!

Girnapusės gabenimas Medžio raižinys iš *Das Schiltbürgerbuch*, 1680

Kad nepamestų girnų akmens, miestietis, prieš risdamas jį nuo kalno, kiša galvą į skylę. Tai verčia prisiminti likimą Iksiono, prirakinto prie amžinai besisukančio liepsnojančio rato.

Miestiečiai atviroje jūroje stumia stiebą, kad laivas judėtų į priekį. Heraklis Tartare amžinai bėgioja su įtemptu lanku!

Bojotiana ne piešia nemalonią žmonių elgsenos karikatūrą, bet iliustruoja pragarą, kuris slypi pačiame kasdienos gyvenime: mūsų paikų, instrumentinių veiksmų šalutinis efektas yra tvarka, – su sąlyga, kad mes nematome jų idiotizmo ir esame įsitikinę, jog tolimoje perspektyvoje esama tam tikro tikslo.

Bojotiškasis pragaras atsiskleidžia tiems, kurie išsiugdo „kvailybę reginčią akį“ – tą, pasak Flauberto, kraupų talentą, kuris padaro galą bet kokiam gyvenimo džiaugsmui.

PRAGARO VARTAI

Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate.*

Dante *Inferno*

* Palikite visas viltis, kurie čia įžengiate.

Dzeusas padovanojo žmonėms užantspauduotą statinę, kurioje buvo surinktos visos gėrybės. Genamas smalsumo žmogus atkimšo statinę, ir visos gėrybės išsilakstė, nuskrido atgal į dangų. Pasiliko tiktai viltis. (Babrius, *Ezopo pasakėčios*)

Mįslingame variante Dzeusas nubaudžia žmogų už tai, kad šis pagrobė ugnį, ir duoda Epimetėjui dovanų Pandorą, „viskuo apdovanotą“ moterį, gavusią iš dievų visokių gražių ir grėsmingų savybių, o sykiu su ja – ir nelaimių sklidiną vazą. Epimetėjo („to, kuris žvelgia įkandin“) paraginta, Pandora atidengė vazą, o tada pasaulyje pasklido visokios negandos ir kančios; vazoje pasiliko tiktai Viltis. (Hesiodas, *Darbai ir dienos*) Kitaip sakant: Pandora atėmė iš žmonių bet kokią viltį, ir tada gyvenimas virto pragaru.

Šį visų gyvenimo puošmenų netekimą mes atpažįstame ir nuodėmingojo nuopuolio mite. Paragavę uždraustojo vaisiaus, Adomas ir Ieva įgyja gebėjimą rinktis tarp gėrio ir blogio. Šis neišmintingas darbas suteikė jiems įžvalgą, leidusią po visam suvokti, kad darbas buvo paikas. Ir jų mirtingumas realybe tampa tik tada, kai yra suvokiamas. Trumpai tariant, intelekto įgijimas buvo nuodėmė, kurią lydėjo fatališkas sukrėtimas. Rojus niekados nebegrįš į žemę. Mūsų bevaisiai mėginimai atkurti harmoniją daro gyvenimą bojotiška komedija.

Kita vertus, mūsų kultūra yra ne kas kita, kaip produktas tuščių mėginimų atgauti rojų. Dar daugiau, struktūrinis stygius daro žemiškąjį gyvenimą itin patrauklų: laimė slypi troškimuose, o ne jų išsipildyme... Tačiau tai veikia tik tol, kol to nesuvokiame.

Epimetėjas ir Pandora atidengia vazą
Johno Flaxmano graviūra

Posūkį simbolizuoja Dantės pragaro vartai. Viršum jų niūriomis raidėmis parašyta: „Palikit visas viltis, čia įžengdami.“ Šį paliepimą dera interpretuoti kaip mįslę: pasaulis, regimas be vilties, yra pragaras. Vartai stovi vieni girioje – lygiai kaip ir triumfo arka, irgi neatverian-

Pragaro vartai
Iš: Auguste Rodin, Utrecht 1939

ti kelio į kitą erdvę. Vieni sau stovintys vartai ženklina perspektyvos kaitą tarp vilties ir baimės. Baimė veda į pragarą; mes mirštam iš baimės. Taigi kitoje pragaro vartų pusėje turėtų būti užrašyta: „Viltis teikia gyvenimą". Viltis atveria prieš akis reginį, duoda tariamą gelmę mūsų lėkštiems, bojotiškiems veiksmams.

Šią gudrybę galima iliustruoti ir *Pragaro vartais*, milžiniškomis bronzos durimis, kurias Auguste'as Rodinas sukūrė kaip laukujus Paryžiaus Dekoratyviojo meno muziejaus vartus. Nuo viršaus *Mąstytojas* (dar vadinamas ir *Poetu* arba *Vergilijum*) melancholiko poza žvelgia į apkvailintos žmonijos kančias. Galėtume čia įžvelgti satyrišką Rodino protestą (juk dailininkas buvo atviras grynojo meno šalininkas): pro pragaro duris įžengiate į Dekoratyviojo meno muziejų, taigi palikite visas viltis. Tačiau šis kaltinimas išlietas vartų – taigi taikomojo meno kūrinio – pavidalu. Pokštas tas, kad Pragaras yra ne anapus vartų, o pavaizduotas pačiuose vartuose. Pragaras slypi pačiuose vartuose; muziejus niekados nebuvo pastatytas.

KRAŠTUTINĖ ANAMORFOZĖ

> The mind is its own place, and in it self.
> Can make a heaven of hell, a hell of heaven.*
>
> Milton, *Paradise Lost*

* Siela yra savo pačios namai, ir ji pati. Dangum paverčia pragarą, pragaru – dangų.

Triumfo arkos tariamai leidžia pažvelgti į didingą karinę praeitį, tačiau, kaip liudija Paryžiaus *Arc de Triomphe*, iš tikrųjų jos yra beprasmiai monumentai, kurie, pasitelkdami atgalios veikiančią jėgą, traumuojamus karo baisumus mėgina sujungti į prasmingą sąryšį. Pasak Didžiojo Karo veteranų, šis baisingas akmens luitas turi įkūnyti Prancūzų Dvasią. Tačiau, pasitelkę „kvailybę reginčią akį", nepamatysime nieko daugiau, išskyrus lėkštas alegorijas, Napoleoną persirengusį romėnu, pilkas antkapių plokštes su karininkų vardais, garbės reiškimą kautynėms tokiose negirdėtose vietose, kaip Ulmas, Austerlicas ir Jena, bekraujį nežinomą kareivį, amžinąją ugnelę. Triumfo arka lyg negyva raidė stūkso vidur pašėlusio, abejingai savo ratus sukančio eismo. Vartai įrėmina savo pačių tuštumą. Tai monumentas visoms paikybėms, palaikančioms naciją viename daikte.

Tačiau, pažvelgus „proto akimi“, triumfo arka yra paminklas žmonių gebėjimui iliuzijomis palaikyti nacijos narsą. Niekio skirtingumas sukuria skirtingumo pasaulį. Destis kaip žiūrėsime, tai yra arba paminklas vilties tuštybei, arba pergalės vartai pagerbti tuštybei, palaikančiai viltį gyvą.

Tatai darosi dar aiškiau, pažvelgus į šiek tiek tolėliau stovinčią *Grande Arche*. Ši triumfo arka nėra išpuošta nebyliais didingų praeities momentų paveikslais, ji turi didžiules veidrodines sienas, atspindinčias dinamišką aktualybę. Čia turime kalbėti apie kraštutinę juslių apgaulę: viena vertus, tai monumentas gyvenimo tuštybei, kita vertus, – pro arką mes regime pasaulį kaip jo paties triumfą.

ŠMĖKLŲ NAMAI

Dantė, lydimas Vergilijaus, kaip tik susirengęs įžengti į pragarą. Po įrašo vartuose „Palikite visas viltis“ (*Lasciate ogni speranza*), Vergilijus jam pataria: „Palik visą baimę“ (*lasciare ogni sospetto*). Atidžiai pažvelgus, gyvenimas be vilties yra pragaras, tačiau pragaras, žvelgiant į jį be baimės, yra mugės pramoga. Dantė – tragedijomis besidomįs turistas, jo lankymasis kažkoks iškrypėliškas. Negalima sakyti, kad Dantė gėrisi visomis tomis negandomis. Jis nepritaria Tertuliano teiginiui, kad pragare kenčiančių nusidėjėlių reginys yra atlygis doriesiems. Mėgavimasis kančia Dantei svetimas. Lygiai taip pat jis nesišlieja prie sampratos Tomo Akviniečio, kuris džiaugiasi, kad pragaras egzistuoja, nes „bausmė yra meilė, jeigu tik ji pagrįsta“, – šis tekstas tinkamas paaiškinti kitam mįslingam įrašui viršum pragaro vartų:

> „Mane sukūrė dieviška Galybė,
> Aukščiausia Išmintis, pirmoji Meilė.“

Dantė nuoširdžiai sielojasi dėl pasmerktųjų kančių. Jis verkia dėl to, ką regi, bet sykiu ir negali nuo to reginio atitraukti akių. Tam tikra prasme jo pasitenkinimas yra kai kas daugiau, nei vien slaptas mėgavimasis. Jis randa malonumą nemalonume. Dantė pakerėtas ne todėl, kad pragaras toks egzotiškas, o kaip tik todėl, kad pragaras jam slapčiomis primena beprotybę, sudarančią mistinį jo gyvenamosios kultūros pamatą. Bausmės atspindi kankinamą kovą už egzistenciją. Dantei

saugumo jausmą teikia kontrastas su pasmerktaisiais, apčiuopiamai leidžiantis pamatyti, kokia nestabili jo paties komfortiška padėtis.

Pragaras nėra sopulių vieta šiaip jau harmoningo bendrabūvio viduje. Priešingai, kultūra yra oro pilis, fiktyvūs pramogų rūmai kasdienybės pragaro viduje. Tačiau, atskleidimas paslapties, kad pragaras neegzistuoja, kad jis niekuo nesiskiria nuo nelaimių persekiojamų aplinkinių žmonių, padarytų galą saldžiarūgščiam šiurpinimuisi ir sukeltų stuporą.

Todėl įmanoma ir kitaip perskaityti įrašą viršum vartų: pragaro fikcija yra būdas sutaikyti mus su kasdieniu gyvenimu, ir todėl ši fikcija yra aukščiausios Išminties ir Meilės ženklas.

Taigi nesunku suprasti, kodėl *Inferno* yra populiariausia *Divina Commedia* dalis. Kaip Dantei poetas Vergilijus, taip pats Dantė skaitytojui siūlo pakeliauti po pragarą. Vergilijus „budriu veidu“ žengia vidun...

SKYRIMO DOVANA

Nė vienoje pragaro vartų pusėje Dantė nesutinka žmonių, kurie būtų netekę „il ben dell'intelletto“, dieviškosios skyrimo dovanos. Religine prasme tai yra gebėjimas regėti Dievą, filosofine (Aristotelio) prasme – tiesos intuicija.

Domenico Di Micchelino. Dante paveikslo kairėje – pragaro vartai ir „apsiniaukusio proto žmonės“

Rojuje intelektas nėra reikalingas, nes ten kiekvienas darbas iš prigimties nekaltas, tačiau už rojaus ribų mes be intelekto neišsiverčiame: protas, „*nous*“, suteikia vieningumą mūsiškiam pasaulio paveikslui, viską surikiuoja tam tikroje perspektyvoje, viską susieja su Aukščiausiuoju Gėriu, *Summum Bonum*.

Pragare mes sutinkame tuos, kurie šią dovaną laisva valia neigė ir buvo už tai nubausti kraupiomis kančiomis. Tai irgi galima kitaip perskaityti: tam, kuris netenka proto, pasaulis tampa pragaru.

Greta šių spalvingų nusidėjėlių, kurie savo dievišką dovaną iššvaistė, rinkdamiesi blogį, esama dar ir tingiųjų, kurie nusidėjo savo intelektui, išvis nesiimdami rinktis. Tai paikoji minia, kurią Dante'ė pirmiausiai pamato, įžengęs pro pragaro vartus.

PRIEANGIS

Lydimas Vergilijaus, Dantė įžengia į pragarą. Prieangyje, dar prieš Acherontą ir Limbą, niūrioje plynėje po bežvaigdžiu dangumi, genama širšių ir vapsvų, paskui besisukiojančią vėliavą blaškydamasi laksto nesuskaičiuojama minia. Aimanuojančių dvasių keliamas triukšmas panašus į smėlio audrą.

Tai bevardžiai siluetai, nereikšmingieji, nepelnę nei gėdos, nei garbės, neverti net vardo. Šie „apsiniaukusio proto žmonės“, linkę patylėti ir nusiplauti rankas, nusidėjo tuo, kad nesirinko, – nesirinko net galimybės nesirinkti. Jie buvo nei geri, nei blogi. Tarp jų sutinkame grupę puolusių angelų, kurie nei maištavo, nei liko ištikimi Dievui, tik laikėsi nuošalyje, rūpindamiesi vien savimi.

Bežvaigždė naktis ženklina negalėjimą orientuotis. Besiblaškanti vėliava yra klydinėjančios neryžtingųjų dvasios simbolis. Palyginimas su smėlio audra byloja apie jų didelę daugybę, jų bergždumą ir tuštybę. Širšės ir vapsvos simbolizuoja nenaudingą veiklumą.

Šiuos nelaimėlius, „kurie niekados negyveno“, atstūmė ir dangus, ir pragaras. Jie atsidūrė anapus nuodėmės ir dorybės klasifikacijos. Jie atopiški, nepritapėliai. Jie ekscentriški ne kokio nors išskirtinumo, o kaip tik vaiduokliškame pilkume. Jie neverti nei vardo, nei vietos. Net nusidėjėliai gali prieš juos dar puikuotis!

Gyvieji numirėliai yra pasmerkti per amžius be atilsio klaidžioti tarp pasaulio ir anapusio. Jų aklas gyvenimas toks niekingas, kad jie

pavydi lemties net tiems, kurie kankinami pragare, nes tie bent žino savo vietą ir bausmę, žino, kur jiem dera būti. Bausmė atspindi jų nuodėmę. Nežinojimas kursto tingiųjų baimę; tokia yra kankynė, paskirta tiems, kurie nieko nenorėjo žinoti. Krikščionims visų pasaulio negandų priežastis buvo blogis, tačiau Dante'ė, duodaaos vietos „gyviesiems numirėliams", suka ir kryptimi graikų sampratos, kuri teigė, kad blogis randasi iš kvailumo ir neišmanymo.

Vergilijus ragina Dante'ę eiti toliau. Girdi, tiems paikuoliams net ir apžiūrinėjamiems būti esanti per didelė garbė. „Pasauly atminimas jų išnykęs."

GĖDOS DĖMĖ

Those who have crossed
With direct eyes, to death's other Kingdom
Remember us – if at all – not as lost
Violent souls, but only
As the hollow men
The stuffed men.*

T. S. Eliot *The Hollow Men*

* Tie, kurie perėjo
Atmerktomis akimis į kitą mirties Karalystę
Mus atmena – jei atmena – ne prarastas
Ir smurto pilnas sielas, o tiktai
Tuščiavidurius žmones
Žmonių iškamšas.

Ne nusidėjėliai, bet „gyvieji numirėliai" yra kūrinijos gėdos dėmė. Jų „nuodėmė" (toliau liekanti bevardė) yra paikybė, dėjimasis kvailiu, pasyvi valia būti kvailam. Tuščiaviduriai žmonės gyvena patys sau. Turime galvoti apie konformistus, nepastovius rinkėjus, tylinčią daugumą, bandą, kuri nesvarstydama pasiduoda šios dienos pamišimui, oportunistus, linkstančius ten, kur vėjas pasisuka, žmones be pozicijos, abejinguosius ir bailiaširdžius, kurie nutyli savo nuomonę, o paskui skuodžia įkandin visų kitų. Jie neverti vardo, todėl jų paskirties vieta yra niekieno žemė.

Tačiau tikroji priežastis, kodėl jie pasmerkti užmarščiai, yra ta, kad per juos atsiskleidžia kūrinijos paikybė. Juk kaip tik beotiškoji masių elgsena lemia tai, kas laikoma gėriu, o kas – blogiu! Paikuoliai atskleidžia slaptąją tvarkos tiesą, tą faktą, kad pasidalinimas į avis ir avinus yra kontingentiškas, kad jis pagrįstas ne sąmoningu rinkimusi, bet kantriu taisyklių ir įstatymų laikymusi.

Turint galvoje tai, kad ši įžvalga sužlugdytų tikėjimą ir juo pagrįstą sistemą, mes viską apverčiame aukštyn kojomis: apsimetame, tarytum paikuoliai griauna tvarką, atsisakydami rinktis. Taip beotiškasis tvarkos aspektas pats tampa ypatingu stimulu, etiniu akstinu rinktis, mąstyti, naudotis laisva valia. Mūsų rinkimasis tampa reikšmingas tik tada, kai jis mus atskiria nuo paikuolių. Palyginti su tais, kurie bailiai traukiasi į šalį, net nusidėjėlis darosi herojumi. Taip kūrinijos paikybė pavirsta skiriamuoju principinės, moralios ar imoralios, elgsenos bruožu.

Liuciferio kryžius sudaro pragaro branduolį, tačiau paribyje sūkuriu besisukanti paikuolių grupė paliečia apskritai visos kūrinijos šerdį. Gyvieji numirėliai taip keri mus todėl, kad primena mums tuštumą, beotiškąjį pragarą, slypintį mūsų tvarkos gelmėje. Tad ir neuostabu, kad Vergilijus sunerimęs sako, jog mums nevalia skirti jiems dėmesio.

KVAIŠŲ ROJUS

They know not nor will understand
In darkness they wolk on,
The earth's foundations all are moved
And out of order gone.*

82 psalmė (Johno Miltono vertimas)

* Jie neišmano, nesupras,
Jie vaikšto tamsoje,
Sugriuvo žemės pamatai,
Ir verias praraja.

Keliaudamas per Chaosą į Edeną, Šėtonas sustoja kraštinėje ką tik sukurtos Visatos sferoje apmąstyti savo būsimosios užduoties: sukurstyti nuodėmingąjį nuopuolį. Jam po kojų plyti *Primum Mobile*, tamsi pluta, kurioje slypi visos žvaigždės ir planetos. Žvalgantis į tą „audringą žemės jūrą", Šėtonui regisi įsidėmėtina ateities vizija: jis mato neapsakomai didelę sklandančią žmonių gausybę, kurioje matyti vienuoliai ir kunigai, apsupti relikvijų, atlaidų ir rožinių; atsiskyrėliai ir piligrimai, ieškoję Dievo Žemėje; Babelio statytojai, sumanę dangų siekiantį bokštą; Empedoklis, kuris, kėsindamasis į nemirtingumą, šoko į Etną, taip geisdamas išlaisvinti savo sielą; Kleobrotas, kuris šoko į jūrą, norėdamas patikrinti tai, ką Platonas kalbėjo apie Eliziejų.

Tai naivūs žmonės, tuščiai mėginę Žemėję užsiimti vietą anapusyje. Jų atpildas atitinka darbų tuštybę. Lyg oro kamuoliai kyla jie nuo žemės ir, praskrieję septynias planetas, per tvirtai kabančių žvaigždžių

ir per krištolo sferas pasiekia Pirmąjį Judintoją.

Iš Empirėjaus sklindąs šviesos spindulėlis palaiko jiems amžinojo gyvenimo viltį; tačiau, užkėlusius koją ant laiptų, vedančių į Dangiškąją Jeruzalę, audros viesulai nubloškia į grotą, į platų limbą, kartais dar ir vadinamą *Kvaišų rojumi*.

Kadangi jų veiksmai byloja ne tiek apie blogumą, kiek veikiau apie infantilišką tuštybę ir pretenzijas, jie nėra pasmerkti eiti į Pragarą ir jiems paskirta vieta Limbe, kuris nuo seno yra galutinė paikų sielų vieta. Tą vietą jie vadina rojumi, nes nieko nenutuokia; tie dvasios vargetos nesuvokia, kad jų egzistencija „pakibusi ore" ir tariasi keliaują į Dievo Karalystę.

Ši įsidėmėtina istorija paimta iš Johno Miltono *Paprastojo Rojaus* (III knyga, 418–496 eilutės). Anam metui būdinga popiežiaus šalininkų kritika, groteskiškas stilius, neužbaigtumas ir keista, izoliuota šios satyros padėtis šiaip jau tokiame rimtame kūrinyje taip nesiderino su griežta ir harmoninga epo konstrukcija, kad kai kurie kritikai čia net tarėsi įžvelgią ne vietoje įterptą kito autoriaus atkarpą.

Iš kokios perspektyvos atsiskleidžia šios veikalo dėmės reikšmė?

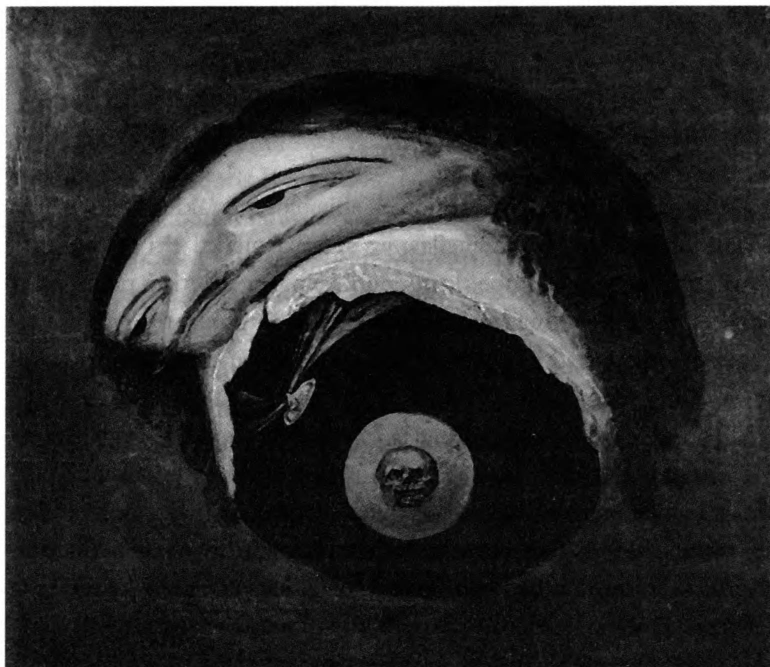
KVAILYBĖS PLAFONAS

1638 m. lankydamasis Italijoje, Miltonas pamatė apoteozės plafoną. *Palazzo Barberini* rūmuose Pietro da Cortona kaip tik baigė tapyti paveikslą, kuriame Dievo Apvaizda suteikia amžiną garbę ir nemirtingumą popiežiui Urbonui VIII ir jo šeimai.

Anglijoje Miltonas, kuris, nukirsdinus Karolį I, netrukus kaip naujai sudarytos valstybės tarybos sekretorius gavo kabinetą Vaithole, matė Rubenso *Karaliaus Jokūbo I ir Stiuartų monarchijos triumfą*...

Sūkuringame paveiksle *di sotto in su* matome, kaip Bažnyčios ir valstybės valdovus angelai kelia į dangų, apsuptus jų pasaulietinės valdžios simbolių ir alegorinių figūrų, simbolizuojančių dorybes – Maldingumą, Teisingumą ir Apdairumą. Pakraštyje pavaizduoti eretikai – kaip gigantai, kuriuos Minerva, Išminties simbolis, veja laukan iš kompozicijos.

Bent jau ne mažiau reikšmingas yra ir tas jusles klaidinantis būdas, kuriuo pavaizduoti patys valdovai. Kvadratūros menas žengimą į dan-

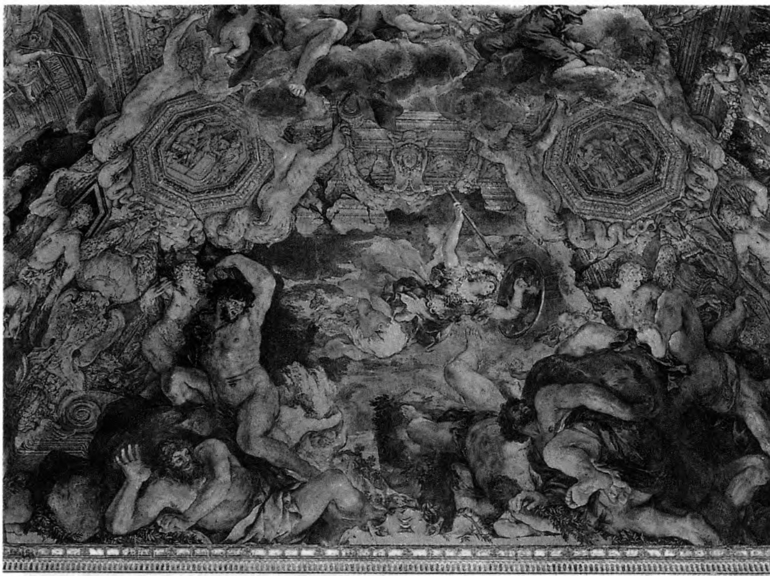

„Karolio I anamorfozė“
Anglų mokykla (1660)

gų daro ne vien regimą, bet leidžia ir pajusti šį metafizinį įvykį. Žiūrovo žvilgsnį perspektyvinė tapyba traukia į begalinės erdvės laisvę. Matyti – tai tikėti. Mes pamirštame, kad esama plafono, nors jis yra begalybės iliuzijos sąlyga. „Stuporo“ estetika išvaduoja mus iš žemiškųjų ribų ir leidžia numanyti dangiškąją palaimą.

Dažnai grindyse dar esti pažymėtas taškas, iš kurio žvelgiant paveikslas įgyja gilumą ir prasmę. Tiesa, vos mums pasitraukus iš nurodytosios vietos, spektaklis įgyja netikėtą posūkį; visos vertikalės rodosi kaip horizontalės. Sąvokos „viršuj“ ir „apačioj“ darosi beprasmės. Ir regisi, tarytum būtų sugriuvusi ne tik pavaizduotoji tvarka; mums ima suktis galva ir gimsta abejonė, ar pasaulis apskritai turi kokį pamatą už šios perspektyvos ribų. Kyla pavojus, kad neteksime pusiausvyros; taip nebyli nuostaba leidžia mums nujausti, kas yra paskutiniojo teismo diena.

Kūrėjai, kurių dauguma buvo jėzuitai, į šį metodą žvelgė kaip į pamoką tiems, kurie nesilaikė teisingos pozicijos jų religijoje. Be to, centrinis taškas buvo sykiu ir valdovo absoliutizmo bei popiežiaus neklystamumo metafora.

„Minerva išvaiko gigantus“ Pietro'o da Cortona'os paveikslo *Dieviškosios Apvaizdos triumfas* (1638) fragmentas

Būdamas respublikonas ir puritonas, Miltonas atsisako tokių požiūrių. Jis žengia žingsnį į šalį ir parodo, kokia paika yra ašis, aplink kurią sukasi ši iliuzija. „„Paika“ todėl, kad paikybės čia neįmanoma nustatyti, pačiam nepasitraukus iš esamos tvarkos; tasai taškas, veikiant atbulinei jėgai, išmintį įgyja iš sistemos, kuri juo pagrįsta. Miltonas ištrūksta iš tų kerimų sofizmų. Įkypai nukreiptas žvilgsnis atima iš pasipūtusių prasisiekėlių perspektyvą. Harmonija virsta komedija. Pakylėtos figūros svirduliuoja tarytum

„vėjas smarkus, iš abiejų šalių
į veidus jiems papūtęs, skersomis
oru už tūkstančių juos mylių neša.“

Taip pažvelgus, apoteozės plafonas yra Kvaišų rojaus iliustracija. Paveikslas įamžina jų kritimą.

VALIA BŪTI KVAILIU

Aklasis Miltonas pasinaudojo stuporo technika, norėdamas apmesti kvailybės paveikslą. Žvelgiant teisingu kampu, tariamai nederąs *Prarastojo Rojaus* trečiosios knygos pasažas (kurio centre yra laisvos valios

„Afrika"
Andrea Pozzo paveikslo *Šventojo Ignaco Lojolos triumfas* (1694) fragmentas

ir išankstinio nulemtumo klausimas) pasirodo kaip apoteozės plafono anamorfozė, kaip išskirtinis simbolis savęs aukštinimo, tos pirmykštės nuodėmės, dėl kurios Šėtonas buvo išvytas iš Dangaus, o Adomas ir Ieva – iš Rojaus.

Miltonas neigė mintį, kad žmogus savo darbais gali laimėti vietą Anapusyje. Jo požiūriu tai buvo Dievo malonės klausimas. Suteikdamas paikybei vietą savo veikale, poetas primena žmogiškųjų pažinimo galių ribas ir tą neapibrėžtą erdvę, kurioje sklando mūsų hipotetinės konstrukcijos – taip ir pat ir jo paties vizionieriškas epas.

Intelekto triumfai pagrįsti paikybe, kuri efektyvi tik tol, kol yra neregima. *Esse est non percipi*. Jei nenorime prarasti pagrindo po kojomis, turime apsimesti kvailiais ir priimti kvailybę, glūdinčią visų išmintį žadančių sistemų šerdyje.

Miltonui stigo valios būti kvailiu.

PRIEDAS: UODO APOTEOZĖ

Rožiniuose rytuose Aurora atvėrė purpurines savo rožių pilnų menių duris. Aušrinės genamos, žvaigždės sprunka, ir didingasis Fajetono saulės vežimas pasirodo horizonte. Pagaliau išaušo mano triumfo diena. Milžiniškoji Stabmeldystė ir Neišmanymas, lydimi

„Šventojo Ignaco Lojolos triumfas“. Andrea Pozzo paveikslas (1694)

Ydos gyvačių, nyra į tamsybes, o mane septyni angelai neša į šviesą. Visose pusėse visa grožybe pasirodo keturios pasaulio dalys. Juodoji Afrika, sėdėdama ant krokodilo ir rankoje laikydama dramblio iltį, margaspalvėmis plunksnomis pasipuošusi Amerika ant jaguaro, vaisiais ir perlais pasipuošusi Azija ant kupranugario ir vainikuota Europa ant savo žirgo lieja ant manęs gausybės ragą. Galingi sparnai kelia mane į dangaus begalybę. Kylu aukštyn pro auksu apkraštuotus debesis, lydimas saldžių garsų, kuriuos zefyrai kelia savo dūdelėmis, arfomis ir lėkštėmis, ir supamas rausvų angeliukų, ant purpuro pagalvėlių nešančių mano skeptrą ir aukso karūną. Chronas parodo nesuteptus įžymių mano protėvių herbus, Marsas įteikia man nugalėtojo vainiką, Arachnė ir septyni laisvieji menai reiškia man pagarbą, Šlovė savuoju trimitu skelbia mano garbę.
Kaip tik buvau beišvystąs Šventąjį Dievą visoje didybėje, kai jis pataikė man į akį. O rūstybe sparnuota, keršte budrusai, tu klasta radai kelią per tamsų mano karališko guolio plonytėlaičių klostėtų užuolaidų labirintą, idant pažadintum mane iš puikybės kupino sapno. Viena akim apakęs mėginu susiorientuoti, klausydamasis tavo monotoniškos giesmės, nes noriu padėkoti už geradarystę. Pastatei mane kojomis ant suplūktos žemės, ir už tai geidžiu tave kelti į aukštybes. Palaimintas būki tu, parvulus umoris alumnus, *kuris, pasisotinęs mano kilmingu krauju, nutūpei pailsėti ant lygaus lovos baldakimo. Tegu mano šilkinė šlepetė parodys tau kelią pas Kūrėją. Lik sveikas.*

(Iš: *Lorenzo Morales,* Morosofia, *Lepe 1692.*)

VI Mulkių genealogija

Viename 1585 m. išleistame žinyne, veikale *Philosofia Secreta de la Gentilidad*, Juanas Pérezas de Moya (1513–1596), savo laikais pirmiausiai išgarsėjęs kaip matematikas, mėgino pateikti krikščionišką moralistinį klasikinės mitologijos figūrų ir istorijų aiškinimą. Antrosios dalies *Capítulo XLII* (įterptas tarp skyrių apie vaisingumo dievą Priapą ir patyčių dievą Momą) krinta į akis tuo, kad jame pasakojama ne apie dievų ir pusdievių triumfą ar nesėkmes, bet, kaip nurodo ir pati antraštė, – *De la descendencia de los Modorros*, – dėmesys sutelkiamas į mulkių kilmę („*Modorra*“ reiškia apkvaitimą, apdujimą). Pateiksiu visą teksto vertimą, o paskui imsiuosi jį aiškinti.

APIE MULKIŲ KILMĘ

Pasakojama, kad Prarastasis laikas vedė Neišmanystę. Jiedu susilaukė sūnaus vardu Maniau kad.

Šis vedė Jaunatvę. Jiems gimė šie vaikai: Nežinojau, Nemaniau, Nepagalvojau ir Kas būtų pamanęs.

Kas būtų pamanęs vedė Nedėmesingybę, ir jiedu susilaukė vaikų: Gerai kaip yra, Padarysim rytoj, Sočiai laiko, Dar bus progų.

Sočiai laiko vedė iškilniąją damą Nemaniau. Jiedviem gimė vaikai: Nesusimąsčiau, Žinau ką sakau, Manęs neapmulkinsi, Nesuk sau galvos, Aš tą sutvarkysiu.

Žinau ką sakau vedė Tuštybę, ir jiedviem gimė šie vaikai: Geruoju ar piktuoju, Bus kaip noriu, Reikalauju pagarbos, Visko bus ligi soties.

Visko bus ligi soties ištekėjo už Reikalauju pagarbos. Jiedviem gimė vaikai: Nėra ko plušėti ir Nesėkmė.

Pastarasis vedė Menkus smegenis, ir jiedviem gimė vaikai: Tai gražu, Kas jam darbo, Panašu į mane, Neįmanoma, Tik nieko daugiau ne-

sakyk, Vis tiek numirsi, Pasieksiu savo, Ateitis parodys, Dar pamatysi, Kuo ryžtingiausiai, Apsieisiu be patarimų, Per mano lavoną, Tegu sako ką nori, Kas bus tas bus, Kas man darbo, Badu nemirsim, Tai ne bėda o Dievo malonė.

Reikalauju pagarbos tapo našliu ir vedė antrąkart, šįsyk Kvailybę. Kuomet visas kraitis jau buvo iššvaistytas, vienas tarė kitam: 'Turėk kantrybės, pasiimsim paskolą ir šiais metais smagiai sau gyvensim, o kitais metais Dievas pasirūpins'. Ir jiedu, patarti Visko bus ligi soties, taip ir padarė. Suėjus terminui, jie nebeturėjo pinigų sumokėti palūkanoms, ir tada Beprotybė juos uždarė į kalėjimą. Ten juodu aplankė Dievas atleidžia. Skurdas nuvedė juos į užeigą, kur galiausiai mirė Reikalauju pagarbos ir Nepagalvojau galybė. Jie buvo palaidoti drauge su savo prosenele Kvailybe. Paliko daug vaikų ir vaikaičių, pasklidusių po visą pasaulį.

Ši istorija paaiškina mums, iš kur radosi neatidieji, mulkiai ir neapdairieji, kurie neklauso patarimo, kurie vadovaujasi savo beprotiškomis iliuzijomis ir kurie gyvena sulig šia diena, nesirūpindami gyvenimo pabaiga ir tuo, kas bus ateityje.

PALIATYVŲ GALIA

Renesanso menininkai mėgo tokias savybes, kaip Grožis, Yda ar Apsirijimas vaizduoti kaip moterų figūras, dažniausiai pateikiamas kraštovaizdyje, pilname objektų, simboliškai užsimenančių apie vaizduojamą dorybę ar nuodėmę. Kvailybę aptinkame vaizduojamą kaip kvatojančią moterį su švinine skrybėle ant galvos (tai užuomina į *plumbeum ingenium*, švininį protą) ir malūnėliu rankoje, simbolizuojančių minčių malimą ir beprasmiškus darbus.

Alegorinėje literatūroje taip pat pasakojama apie įvairių abstrakcijų nutikimus ir tarpusavio santykius. Mokyklinis pavyzdys čia yra Prudencijaus (V šimtmetis) *Psychomachia*, kur nuodėmės ir dorybės traukia į kovą vienos prieš kitas. Baltasaro Graciáno veikale *El Criticón* (1651) Kvailybė pristatoma kaip Beprotybės sesuo, o jos abi vaizduojamos kaip Melo dukterys ir Nemokšiškumo anūkės.

Ir Juano Pérezo de Moya tekste aptinkame kelias veikiau klasikines nuodėmes – Tuštybę, Nemokšiškumą ir Kvailybę. Greta šios didžiųjų nuodėmių klasės čia randame mažiau žinomą grupę daiktavardžių, kurie, sujungti su būdvardžiu, įgyja neigiamą reikšmę, – Prarastą laiką ir Menkus smegenis. Tačiau išskirtinis ir netikėčiausias dalykas

šiame tekste yra tas, kad čia pirmą kartą atkreipiamas dėmesys į paliatyvų vaidmenį – į vaidmenį įprastų frazių, išsisukinėjimų, žodžiu, posakių, kuriais blefuojama ar kas nors dangstoma. Toje kvailybės genealogijoje autorius mėgino išanalizuoti visą šios paskiros kalbos klasės struktūrą.

ŽODIS TAMPA KŪNU

Pradžiai galime šiame pasakojime išskirti tris lygmenis. Paliatyvai yra ištraukti iš jų pirminio konteksto ir perkelti į naują. Vienas posakis išvestas į sceną kitame. Taip būtų galėjusios rastis tokios žavios konstrukcijos, kaip, pavyzdžiui ši: „Žinau ką sakau tarė: „Žinau, ką sakau.“ Tačiau autorius tuo nesinaudoja. Jau vien pats faktas, kad tekstai čia reiškiasi kaip kito teksto veikėjai atveria svaigulingą perspektyvą.

Be to, alegoriniame kartų sąvade rekonstruojamos paskirus posakius jungiančios loginės sąsajos. Beje, priežasties ir padarinio struktūra čia yra sudėtingesnė, nei regisi iš pirmo žvilgsnio.

Galiausiai paliatyvai figūruoja moraliniame kontekste kaip smerktinos dvasinės laikysenos simboliai. Atitinkami posakiai tampa įvairių kvailo aplaidumo atspalvių personifikacijomis.

Įsidėmėtina tai, kad, paliatyvus išimant iš jų įprastinės aplinkos, netenka jų labai prievartauti. Dažniausiai tai esti trumpi, užbaigti sakiniai. Naujame kontekste jie, tiesa, transformuojami į veikėjus, tačiau alegorija negriauna jų savito pobūdžio. Ir iš izoliuoto paliatyvo byloja atmetamasis mentalitetas. Išsisukinėjimai visada gyvena savą gyvenimą. Jų pasirodymas dažniausiai reiškia sykiu ir pašnekesio pradžią, ir pabaigą. Jie apodiktiški, jie traukiasi dialogui iš kelio, nepalieka erdvės abejonei ar prieštaravimui, jie kurti kitam ir mulkina patys save.

Savimi patenkintas pobūdis dar kartą pabrėžiamas daugialype incestine elgsena. Kraujomaša gimdo tolesnį išsigimimą. Tačiau, nors paliatyvai darosi nevaisingi dvasinės raidos požiūriu, kvailybė, kaip matome, čia pakankamai gerai veši. Dauginimasis gimdo vis didesnį idiotizmą, ir jo padarinys yra po visą pasaulį pasklidusi mulkių diaspora.

Koks gi mentalitetas analizuojamas, pasitelkiant paliatyvus? Čia kalbama ne apie atviras, herojiškas, provokacines nuodėmes, kuriomis pažeidžiama tvarka ir moralė, bet apie slaptas, kasdienes, dangstomas nedorybes. Paliatyvai slapsto ir įkūnija klastingą laikyseną. Centrinę vietą užima ne atsitiktinė mirtina nuodėmė, bet struktūrinis aplaidumas, rami sąžinė, kuri pati save apgaudinėja ir nesijaučia daranti ką nors pikta.

Be abejo, ir šias smulkias nedorybes įmanoma suvesti į tokias universaliąsias pagrindines nuodėmes, kaip Tinginystė, Švaistūniškumas ir Puikybė, tačiau jų išdavikiška galybė slypi kaip tik begalinėje įvairovėje. Moralę galiausiai pakerta kaip tik į akis nekrintančių paskirų nedorybių suma.

Didžioji teksto galybė yra ta, kad čia atskleidžiama, kaip ši fatališkoji raida klostosi. Mums pateikiamas ne pranešimas apie dramatiškus žygdarbius, bet labai sausas kasdienių veiksmų – vedybų ir giminės pratęsimų – sąrašas. Nuolatinis įvykių kartojimas, dar labiau pabrėžiamas administraciniu santuokų sąvado perteikimu, įgyja kone biblinį skambesį.

Ne Tinginystė (*Desidia*) ar Puikybė (*Superbia*), bet dauginimosi instinktas (konservatyvi *Luxuria* atmaina) lemia galutinį išsisukinėjimų triumfą. Paliatyvai padaro tai, kas herojams ir dievams pavyksta nebent didžiausiomis pastangomis. Dangstydamosi paliatyvais, kvailybės užvaldo gyvenimą. Kaip tik tokie kasdieniški veiksmai regisi fatališkai tikslingi. Jų mistinė galybė slypi ne asmeninėse savybėse, bet gausume. Žmonių kvailybė ir monogamija nuveikia daugiau nei dievų klasta ir nežabotas siautėjimas.

Taigi perversiją gimdantys paliatyvai pagaliau gavo jiems deramą vietą mitologijoje. Galų pagalėje lemtingas šios ilgai neigtos klasės vaidmuo tapo įžvelgtas.

Pabaigoje autorius šiek tiek ilgėliau stabteli ties Reikalauju pagarbos gyvenimo nutikimais. Anksti pasimirus jo pirmajai žmonai (ir seseriai) Visko bus lig soties, jis vedė Kvailybę. Nesaikingumas (*Gula*) jį pražudė. Ar autorius kelias grandis praleido? Reikalauju pagarbos ūmai pasirodo vedęs su Nepagalvojau, tolima senmote, o jo antroji žmona, Kvailybė, ūmai skelbiama jo promote. Ir kaip gali būti, kad

Visko bus ligi soties staiga regisi prisikėlusi iš numirusiųjų ir patarinėja šviežių sutuoktinių porai, kaip iššvaistyti kapitalą?

Tačiau reikšmingesnis dalykas yra ūmus raktinės Baroko figūros pasirodymas: iš už kulisų galutinai nulemti jų likimo į priekį žengia Beprotybė. Klasikinis Beprotybės (*engaño*, iliuzija, saviapgaulė, apsirikimas) priešininkas yra Prablaivėjimas (*desengaño*, susivokimas, nušvitimas, išganingas iliuzijų dingimas). Ši pora dažniausiai lemia moralę. Tačiau paliatyvų teatre viešpatauja viena Beprotybė. Prarastas Laikas ir Neišmanystė aklomis sudaro santuoką. Šios vedybos veda ne į pažinimą ar įžvalgą, o į dvasios tingumą, perdėtą puikavimąsi savimi, miglotas spėliones ir paliatyvo gimimą.

Paskutinis veiksmas yra jau vien privalomas numeris, kuriame moralei dar kartą leidžiama pasirodyti ir paskelbti, kad trumparegystė ar neatidumas veda į tikrą pragaištį. Tačiau ši žinia neįstengia paslėpti to fakto, kad moralė ir savivoka yra bejėgės. Reikalauju pagarbos mirtis reiškia genealogijos pabaigą ne todėl, kad drauge su juo palaidojama Kvailybė, bet todėl, kad begalinio ir spartaus jo giminės medžio šakojimosi nebeįmanoma aprėpti. Moralė nebeteko valdžios gyvenime ir iškilusi grėsmė, kad ją užgoš Kvailybės atžalos.

VISŲ VALANDA

Įkandin Juano Pérezo de Moya *Mulkių genealogiją* parašė ir Francisco de Quevedo. Vėliau jis tokias įprastines frazes pritaikė veikale *Visų Valanda arba Fortūna su Protu* (*La Hora de Todos y la Fortuna con Seso*, 1635), didingoje alegorijoje, kurioje pagoniška Fortūnos tema naudojama krizės apimto pasaulio nestabilumui iliustruoti.

Jupiteris, nusprendęs patraukti Fortūną atsakomybėn, sušaukia visus dievus. Akloji Fortūna įžengia vidun, pasiramsčiuodama lazda ir vedama šuns. Supama savojo rato, Fortūna juda į priekį ant rutulio. Jai įkandin ateina Proga, moteris barbarės veidu ir plika galva („kregždžių veidrodžiu“). Tiktai ant kaktos jai tabaluoja ilga sulipusi plaukų sruoga; reikia mokėti pastverti Progą, kai ši sruoga prasikiša. Jai pasislėpus, Progos už pakaušio niekaip tvirtai nebesučiupsi.

Jupiteris skundžiasi, kad dėl Fortūnos paikybės žmonės nebetiki dievų ir mano, jog dangus esąs tuščias. Fortūnai prikaišiojama ne tiek

Proga ir Atgaila (maždaug 1500 m.) Andrea Mantegna freska. Šiame variante Proga (*Occasio*) viena sparnuota koja balansuoja ant rutulio. Plaukų sruoga dengia jai akis. Atgaila (*Poenitentia*) seka jai įkandin. Tikrasis Mokytumas (*Vera Eruditio*), stovinti ant tvirto pagrindo, saugo mus nuo likimo vilionių.

dėl josios aklumo, kiek veikiau dėl to, kad ji esanti neteisinga. Juk ji apdovanojanti piktadarius ir stumianti doruosius į skurdą.

Fortūna sako, kad dėl to kalta esanti ne ji; ji aklai ir abejingai žarstanti aplink savo dovanas. Proga priduria, kad žmogus pats privaląs pastverti progą. Jeigu kam nesiseką, jis turįs kaltinti savo neatidumą. Tačiau žmogus, girdi, savo dvasinį tingulį ir pagedimą dangstąs įprastinėmis frazėmis:

'Kvailybė išplatino tarp žmonių tokius pragariškus posakius:

> „Kas būtų pamanęs; niekados nemaniau; į tai nekreipiau dėmesio; nežinojau; viskas gerai; na, ir kas; man dėl to nei šilta, nei šalta; rytoj bus nauja diena; sočiai laiko; progų į valias; į tai nekreipiau dėmesio; žinau, ko noriu; nesu toks kvailys; liaukis aimanavęs; dėl to nenumirsiu; vienas juokas; nevalia viskuo tikėti; kad ir kas būtų; tai neįmanoma; visiems po truputį; Dievas tuo pasirūpins; už kantrybę bus atlyginta; ne pirmas, ne paskutinis; gana, tai gana; kas tau darbo; mano nuomone; tai neįmanoma; daugiau nė žodžio; nebegaliu; laikas parodys; pasaulis ir toliau

> sukasi; miršti tik kartą; ką sau manai; tikrai sakau; sakau, ką noriu; sėdim toj pačioj valty; aš juos pažįstu; tai mano reikalas; pažiūrėsim; sakoma, kad". Ir dar „bet" ir „galbūt". O amžinas tų kietakakčių priedainis yra toks: Tebūnie, kas bus!

Šie kvaili posakiai žmones daro išpaikusius, tinginius, nevalas. Jie yra tasai ledas, kuriuo aš čiuožiu, jie suka mano ponios ratą, jie ridena rutulį, ant kurio laikosi mano ponios kojos. Bet jeigu tie bukagalviai leidžia man išsprūsti, ar valia mane barti už tai, kad išsprūstu?

Jupiteris nusprendžia atlikti eksperimentą. Liepos dvidešimtą dieną ketvirtą popietės valandą visą valandą žmonės gausią atlygį – kiekvienas, ko nusipelnęs. Fortūna paleidžia savo ratą ir šis, risdamasis per žemę, visur kelia stulbinamą maišatį.

VALANDA U*

* T. y. nulinė valanda. Žr. M. Nijhoffo eilėraštį p. 99.

Išmušus valandai, gydytojas virsta budeliu. Nuteistasis keičiasi vietomis su savo sargybiniu. Šiukšlės plūsta į vaistinę, o tablečių puodeliai iš parduotuvės ritasi į šiukšlių talpykles. Šiukšlininkai, apsiginklavę šluotomis ir kastuvais, darbuojasi, svaidydami į pašalius dažytas moteris su sifilitikių nosimis ir dažytais plaukais.

Vagis, savo turtą sudėjęs į prabangius namus, kuriuos paskui siūlėsi išnuomosiąs, regi, kaip tų namų akmenys dingsta vienas po kito, o stogo čerpės sklendžia šalin. Durys, langai ir kampai leidžiasi ieškoti savo teisėtų šeimininkų. Herbų skydai nuo kraigo lyg žaibas skrieja tolyn, skubėdami atsidurti pilyse, iš kurių tasai nelaimėlis save kildino. Lieka vien lentelė su užrašu „Nuomojami kambariai", kurioje dabar galima perskaityti: „Nuomojamas vagis, benamis, eikite vidun nesibelsdami, namai nebelaiko pastoję kelio."

Sugrįžta ir mūsų banalios frazės. VII skyriuje teisėjai dangsto savo nekompetenciją tokiais posakiais, kaip „Tebūnie, kas bus" arba „Tegu Dievas sprendžia". Išmušus valandai, teisėjai teisia patys save. Jų togos virsta gyvačių odomis ir jie puola kits kitą.

XVI skyriuje ateina eilė sukčiams, kurie vienas kitam mėgina įpiršti suklastotus vekselius, netikrus deimantus ir vogtą sidabrą. Apgavystes jie dangsto tokiomis dailiomis frazėmis, kaip „Aš visada vadinu

daiktus tikraisiais vardais“, „Vyro žodis“, „Tėvai mane mokė“. O antrasis tada atsako: „„Taip“ yra „taip“, o „ne“ – „ne““, „Toks jau aš esu“, „Svarbu, kas širdyje“. Paskui ir jiems išmuša Valanda. Ūmai sukčiai patiki kits kito žodžiu! Vienas savo tariamą auksą išmaino į suklastotus vekselius, kitas – netikrus deimantus į vogtą sidabrą. Panorę parduoti įsigytą gerą, jie visi suimami už sukčiavimą.

KILNIADVASIŠKAS MOSTAS

Valanda, kurią kiekvienas gauna, ko nusipelnęs, apverčia pasaulį aukštyn kojomis. Tačiau tai nereiškia, kad teisingumas triumfuoja. Priešingai. Visi, kurie buvo skurdžiai ir nusižeminę, dabar, vos gavę pinigo, ūmai pasidaro lyg velnio apsėsti. Visi, kurie buvo turtingi ir gerbiami, ūmai tampa vargšai ir gailiaširdžiai. Panašu, kad gerų turtuolių ir blogų vargšų nebūna.

Eksperimento pabaigoje Jupiteris padaro išvadą, kad žmogus yra toks silpnas, jog tas, kuris savo valia daro pikta, liaujasi taip daręs tada, kai to nebegali; ne atgailaudamas, bet todėl, kad nebeįstengia. Priekaištas, kad Fortūna esanti palanki sukčiams ir aplenkianti doruosius, esąs nepagrįstas. Ne Fortūna šypsosi blogiui; tai žmogus darosi blogas, kai Fortūna jam šypsosi. O priešingas smūgis daro žmogų dorą. Priklausomai nuo aplinkybių, žmogus yra ir auka, ir budelis, ir apgavikas, ir apgautasis. Geras tik tas, kuriam nepasitaiko progos daryti pikta.

Tačiau Jupiteris nepuola neviltin. Pasaulio nepastovumas, kurį simbolizuoja Fortūna, yra ir Dieviškosios Apvaizdos išraiška. Naudodamasis savo laisva valia ir įžvalga, žmogus privalo gauti naudos iš tų išmėginimų, kuriuos jam skiria Dangus. Fortūna nėra nei neišvengiama lemtis, nei aklas atsitiktinumas, prieš kurį žmogus būtų bejėgis. Dievas padeda tiems, kurie stengiasi patys sau padėti. Išmintingas tas, kuris kantriai pakelia likimo smūgius ir geba reliatyvizuoti sėkmes. O paikuoliai, kurie išsisukinėjimais mėgina išvengti savo atsakomybės, bus Fortūnos žaidimų sviedinukais.

Nors ir sakydamas, kad kiekvienam duos tai, ko šis nusipelnęs, Jupiteris neketina bausti blogųjų. Priešingai. Valandos pabaigoje Jupiteris atsisako bet kokių sankcijų ir išsaugoja *status quo*. Pasaulis vėlei atiduodamas į permainingos Fortūnos rankas:

„Tegu Fortūna ir vėl įprastais takais ridena savo ratą ir rutulį. Tegi ji išmintingiesiems suteikia atlygio, o kvailiams – bausmės šansą; mūsų neklystanti apvaizda ir mūsų suvereni galybė sergės, kad kiekvienas gautų, ką jam Fortūna skirs; jos prielankumas ar neprielankumas nėra blogi savaime, nes abu jie naudingi, jei tik mokama jos smūgius ištverti, o jos malones niekinti. Tegu žmogus, kuris netinkamai naudosis tuo, ką iš Fortūnos gaus, kaltina pats save, o ne ją, nes ji viską dalina abejingai ir be piktos valios."

Tada išmuša penkta valanda, ir viskas vėl po senovei.

PRIEŠYBIŲ VIENOVĖ

Valandžiukę klajojo dvasia
kažin kur tolumose,
paskui, pro adatos akį
kaip kupris išlindus, pateko –
kurgi? Į žemę tiktai,
į žemę. Čia jos kraštai.

M.Nijhoff, *U valanda*

Paradoksas yra būdingas Baroko bruožas: turtai gimdo sykiu ir komfortą, ir nerimą; skurdas yra sykiu ir kančios, bet ir ramybės bei giedrumo versmė. Tačiau Quevedo'as žengia žingsnį toliau. Vietoj tokių paprastų priešybių, kaip turtingas/skurdžius, geras/blogas ar mirtis/gyvenimas jis skelbia imanentinę priešybių kovą gyvenime. *Visų Valandoje* atskleidžiamas ambivalentinis lyg ir savaime suprantamo pasaulio pobūdis. Kiekvienas daiktas apima ir savo priešingybę, sykiu jį ir griaunančią, ir palaikančią: mūsų priešai yra tikrieji mūsų draugai, liga yra sveikas išmėginimas, mirtis atveria kelią į tikrąjį gyvenimą. Šitaip ginant priešybių tapatybę, krikščionybės reikmėms pritaikomas stoikų paveldas. Kad ir kas nutiktų, tik nelaimė sukuria palankias laimės sąlygas.

Toks dialektinis požiūris į gyvenimą atsispindi ir veikalo struktūroje. Kiekviena scena susideda iš dviejų antitezinių dalių – prieš ir po valandos. Šis požiūris reiškiasi ir paradoksišku stiliumi. Quevedo vie-

ną gatavą frazę, užkertančią žmogui kelią mąstyti, atremia kita, sujungia kalboje nesujungiamus dalykus ir žongliuoja žodžiais. Taip jis leidžia skaitytojui suvokti melagingumą įprastinių frazių, kurios paslepia nuo mūsų akių paradoksalų pasaulio pobūdį. O netiesiogiai, per šį retorinį fejerverką, Quevedo kalba apie tai, kad žmogui duota laisvė pačiam suteikti reikšmę šiam ambivalentiškam gyvenimui.

VII Apie būtiną konstitucinės monarchijos kvailybę

Valdovų veidrodis.

Skiriama W. A. van B.

PROLOGAS: APIE VARLES, NORĖJUSIAS KARALIAUS

Varlės, galėjusios džiaugtis laisve savo pelkyne, paprašė Jupiterį duoti joms karalių, kuris padarytų galą palaidiems papročiams. Jukdamasis dievų tėvas numetė pelkėn pagalį. Atlėgus išgąsčiui, varlės apžiūrėjo valdovą iš arčiau ir puolė iš jo tyčiotis. Paskui ėmė prašyti Jupiterį tikro karaliaus, ir dievas įmetė pelkėn gyvatę, kuri surijo visas varles.

Aisopo pasakėčia iliustruoja skirtumą tarp konstitucinio ir absoliutaus monarcho. Parlamentinė demokratija gyvuoja per malonę karaliaus, – su sąlyga, kad karalius yra pagalys.

Varlės prašo valdovo. Anoniminė XV šimtmečio graviūra iš Neapolio

1 KVAILYBĖ KAIP KULTŪROS PAMATAS

PIRMOJI KVAILYBĖ

Pradžioje buvo kvailybė. Natūra pribloškė pati save tuo idiotizmu, kuris tapo kultūros pamatas: žmogaus atveju išryškėjo autodestruktyvi beprotybė. Instinktų reguliuojamą tolygų vešėjimo ir nykimo ciklą pertraukė įžūlus laisvės troškimas; šis, būdamas nutrūktagalviškas, jau nebebuvo natūra, tačiau, būdamas nevaldomas, dar nebuvo kultūra. Veikale *Vorlesung über 'Pädagogik'* (1776) Immanuelis Kantas šią pirminę kvailybę, tveriančią nejaukioje srityje tarp natūros ir kultūros, pavadino „*Wildheit*“.

> „Žmogus iš prigimties [...] turi tokį didelį laisvės troškimą, kad, valandžiukę prie jos pripratęs, viską dėl jos aukoja.“

Kvailybė, kuria žmogus stato ant kortos patį save ir visą savo rūšį, skiria jį nuo gyvulio:

> „Gyvuliai savo galiomis naudojasi [...] taisyklingai, t. y. taip, kad jos nekenkia jiems patiems.“

O žmogus yra vienintelis Dievo kūrinys, kuris toks kvailas, kad gimdamas riksmu atkreipia į save laukinių gyvių dėmesį. Nebetekęs visų instinktų, žmogus priverstas savo neapdairų laukinį būdą drausminti įstatymais.

Das Hobeln der groben Männer (Šiurkštuolių obliavimas) Erhardo Schöno graviūra (1533)

LAUKINIS IR ŠIURKŠTUS BŪDAS

Žmogus, pasak Kanto, iš prigimties yra ne tik laukinis, bet ir šiurkštus, nekultūringas, nepajėgus derinti tikslo su priemone. Šiurkštumas (*Roheit*) net labiau nei laukinis būdas (*Wildheit*) yra artimas tam, ką Kantas laiko kvailybe (*Dummheit*): „Sprendimo galios trūkumas yra, tiesą sakant, tai, kas vadinama kvailybe." Nuo kvailio ką tik gimęs žmogus skiriasi tuo, kad jo šiurkštumą įmanu „pašalinti", – todėl ir vartojamas terminas *e-ruditio*.

Drausmė atlieka negatyvią funkciją, o švietimas yra pozityvioji ugdymo dalis. Tačiau abu jie glaudžiai susiję, nes kaip tik amžinai laukinis būdas verčia žmogų „kultūrintis".

> „Žmogui, turinčiam laisvės troškimą, reikia sušvelninti jo šiurkštumą; o gyviui, turinčiam instinktą, to nereikia. [...] Gyvis, turėdamas instinktą, jau yra viskas; čia viskuo pasirūpino pašalinis protas. O žmogui reikalingas savas protas. Jis neturi instinkto."

Trumpai kalbant, laukinė kvailybė yra kultūros kliūtis, nes kultūra iš principo nepalieka vietos beprotybei, tačiau, kita vertus, laukinė kvailybė sykiu yra ir tos pačios kultūros pamatas: kultūra yra ne kas kita, kaip produktas virtinės daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų susidoroti su idiotizmu.

Šiurkštumą galima pašalinti, o laukinį būdą – ne. Šį teiginį iliustruoja pasakėčia iš Indijos valdovų vadovėlio, vadinamo *Panchatantra*. Čia pasakojama apie vėžlį, susibičiuliavusį su skorpionu. Vėžlys, pažadėjęs pernešti bičiulį per upę, užsikėlė jį ant nugaros, o skorpionas pamėgino jam įgelti. Vėžlys nustebęs paklausė, kodėl jis taip paikai daro, nes tai juk jiem abiem gali kainuoti gyvybę, o skorpionas atsakė: „Aš kitaip negaliu."

Nepamirškime, kad čia pasakėčia. Gyviai nėra kvaili, tik žmonės, nors viską suprasdami, elgiasi neprotingai. Štai čia ir yra kryžius: kvailybė slypi ne mąstyme, o toje aplinkybėje, kad žmogus vis tiek daro!

Beprotybė yra absoliučiai laisvas darbas, pagrįstas vien pačiu savimi. Skorpionas taip elgiasi ne dėl kokios nors konkrečios priežasties, o todėl, kad esama kažko, kas stipresnis už jį patį. Kultūra turi tramdyti ne natūrą, bet šitą autodestruktyvią kvailybę, kuri nuolat visur vis išlenda. Žmogus privalo pažinti visą stulbinamą kvailybės mastą, o tada susikurti *modus vivendi*, būdą gyventi su šia kvailybe.

APVERTIMAS

Susinaikinimas yra peržengimas nerašyto prigimties įstatymo, kurio paskirtis yra savisauga. Kvailybė kėsinasi tapti žmogui fatališka. Tačiau neįmanoma išnaikinti gyvybei pavojingos kvailybės, sykiu neišnaikinant ir paties žmogaus, todėl čia reikalinga klasta.

Susinaikinimas virsta savo priešybe, paskelbiant nesavanaudišką aukojimąsi aukščiausia kultūros norma! Taip idiotizmas virsta kultūros šerdimi. Iš esmės tokia norma yra priešinga prigimčiai, mat ji autodestruktyvi: žvelgiant prigimties požiūriu, aukojimasis yra didžiausia kvailybė. Tačiau, formaliai žvelgiant, ši norma nelaužo prigimties įstatymo, nes mes, kad ir kaip tas būtų paradoksalu, renkamės *aukojimąsi savisaugos vardan*.

Aukojimasis yra *travesti*, kurioje kvailybė įgyja aukščiausios išminties pavidalą. Kankinystė yra šventa kvailybė. Ekscesas tampa norma. Todėl kultūra yra savo pačios karikatūra: kultūra tapusi kvailybė, beprotybė, virtusi antrąja natūra. Todėl mes juokiamės iš anekdotų, kuriuose žmonės rizikuoja savo pačių gyvybe; taip darome ne todėl, kad

Pasakėčia ir Tiesa
„Kad moralė būtų gerai priimta,
Jai reikia pasakėčios kaukės bei eilių žavesio;
Nuoga tiesa ne taip patinka,
Šioj plačioj visatoj ji vienintelė mergelė,
Kurią norisi regėti šiek tiek prisidengusią."
Marillier

jie elgiasi, nusižengdami normai, o todėl, kad jų paikybė tokia gimininga pačiai normos šerdžiai: savanoriškam susinaikinimui. Tokiuose pokštuose išryškėja, kad už nesavanaudiškų, aukotis pasiryžusių valdinių slypi autodestruktyvūs bepročiai. Savanoriška vergystė pridengia visų karą su visais.

2 ŽMOGUS YRA VYNUOGIŲ KEKĖ

EKSTAZĖ

Šuva plaukė per upę su dešra nasruose, bet ūmai vandens paviršiuje pamatė kitą šunį su dešra. Nenorėdamas pasiduoti, jis paleido savo dešrą ir griebė antrojo šuns grobį. Drauge su jo paties vandenyje dingo ir jo varžovo dešra.

Kvailybė yra veikiau ne juslių klaidos ar ydingos išvados padarinys, bet tam tikra ekstazės atmaina: norėdami įrodyti kitiems savo vertę, mes daromės lyg apdują. Čia susiduriame su akla valia būti kvailam, kai mes patys save pametame iš akių.

SAVIMEILĖ IR SAVIGROŽA

Pelkėje kartą gyveno varliukas, kuris tarėsi esąs princas, tačiau niekas rimtai nekreipė dėmesio į jo kvaksėjimą. Norėdamas pasirodyti, varliukas pačiūžomis perkeliavo per vienuolika Fryzijos miestų, išmoko plaukioti ir šokinėti banglente. Bet sulaukė tik visos varlių giminės patyčių. Nusiminęs varliukas princas turškėsi tvenkinyje. Bet paskui meldai jam pakuždėjo išganingąjį žodį: *water management.*

Kvailybe, kuri yra mūsų kultūros pamatas, Bernardas Mandeville'is (Roterdamas, 1670 – Londonas, 1733) laiko egoizmą. Visos žmogaus mintys ir veiksmai yra naivūs arba tyčiniai mėginimai patenkinti aistras, kurių versmė yra egoizmas. Alkis, troškulys ir seksualinis potraukis radosi iš savimeilės – instinkto, kurio pirmoji paskirtis yra savęs išsaugojimas. Bet kaip paaiškinti savižudybę? Kaip gali būti, kad egoizmas gali paskatinti žmogų sunaikinti patį save?

Mandeville'is skiria Savimeilę (*Self-Love*) ir „bevardę aistrą", kurią jis vadina Savigroža (*Self-Liking*). Savimeilė klauso prigimties balso, ji byloja apie realybės jausmą. O Savigroža yra gebėjimas puoselėti iliuzijas. Čia kalbama apie tą savęs pervertinimo atmainą, kuri žadina gyvenimo džiaugsmą, net jeigu gyvenimas nėra jo vertas. Savigroža gelbsti nuo nevilties. Savimeilė negali tverti be Savigrožos. Tikrovėje mes įstengiame išsilaikyti tik padedami tam tikrų iliuzijų. Netekusi Savigrožos, Savimeilė virsta savęs nekentimu. Taip žmogus, apleistas Savigrožos, gali iš Savimeilės rinktis savižudybę.

Tačiau ir Savigroža turi savęs naikinimo bruožų. Savigroža gali padaryti mus kurčius prigimties balsui. Kai „pilvas pilnas", kai pirminiai gyvybiniai poreikia yra patenkinti, Savigroža gali mus įkvėpti be jokios atodairos elgtis prieš savo pačių interesus, tenkinant tokią aistrą, kaip puikybė (*Pride*).

Polinkis pervertinti patiems save eina išvien su slaptomis abejonėmis. Toks ieško tokio savęs įtvirtinimo vardan; tačiau ekscesyvus savigrožos demonstravimas sukelia abipusį pasibjaurėjimą. Čia mes prieiname kvailą kultūros branduolį: išdidumas pastoja kelią išdidumui. Savigroža ir dėl jos prasidedančios tarpusavio dvikovos kliudo patenkinti savigrožą, be to, jos yra ir bendrabūvio kliūtis. Pavojus, kurį išdidūs žmonės kelia vienas kitam, verčia griebtis gudrybės.

GUDRYBĖ

Nepataikaudamas pats sau, niekas negali sakytis esąs laisvas nuo išdidumo. Puikybė nesiduoda išgujama. Todėl mes išdidumą, dėl kurio žmogus yra pasiryžęs elgtis priešingai, nei jam byloja instinktai, turime atgręžti prieš jį patį. Kultūra moko mus didžiuotis, kad gebame slėpti savąjį išdidumą! Taip gimė Geros Manieros. Padorumas yra aukojimosi atmaina, kompensuojama pataikavimu. „*The Moral Virtues are the Political Offspring which Flattery begot upon Pride.*" Pataikavimas gimdo dorybę. Ir juo daugiau padorumo rodoma, juo daugiau komplimentų sulaukiama, juo didesnis išdidumas, juo didesnė gėdos baimė, juo daugiau rodoma padorumo ir t. t. Štai koks genialus atradimas. Juo geriau išdidumas slepiamas, juo labiau jis bus patenkinamas! *Superbia*, pasak teologų, pirmoji mirtina nuodėmė, tampa moralumo

šerdimi. *Pride*, puikybės kupinas išdidumas, tiekia energiją, kuri varo socialinę mašiną. Mes įtvirtiname save, savęs išsižadėdami.

APKVAILINIMAS

Kultūra organizuota aplinkui išdidumą ir gėdą, o jos instrumentas yra pataikavimas, kitaip sakant, – melas. Mes skatiname maskaradą. Apsimetinėjimas atveria kelią išdidumui. Negaudamas landos išsiveržti, išdidumas virsta žiaurumu ir neprielankumu. Padorumas pakeičia natūralius, atgrasius išdidumo simptomus tokiais dirbtiniais raiškos būdais, kaip higiena, gražūs apdarai, baldai, statiniai, paveikslai, garbės titulai, trumpai tariant, – viskuo, kas pelno pagarbą, nekeldamas piktinimosi. Apsimetame, tarytum šios kultūros formos būtų atsiradusios dėl taurių motyvų; o padorumas moko mus niekados tuo neabejoti. Metams slenkant, žmogus, „nebematydamas slaptųjų versmių, teikiančių gyvastį ir energiją jo darbams", ir tikrai patiki, kad jo paskatos yra dorybingos. Jei tik pakankamai ilgai, net ir vadovaudamiesi nepadoriais motyvais, apsimetame esą padorūs, mes pamaži savaime daromės padorūs.

HIPOKRIZĖ

Normos pagrįstos ne prigimtimi ir ne protu, bet aistromis. Dorybės yra klastos, būtinos egoizmui patenkinti. Dangstydamiesi padorumu, mes aplenkiame kliūtis, neleidžiančias patenkinti mūsų savigrožos. Hipokrizė lydi išdidumą nelyg šešėlis. Dažnai tai esti net nesuvokta hipokrizė. Ir po nuoširdžiai jaučiamu altruizmu slypi egoizmas. Visi apgaudinėja patys save. Ir protą nejučiomis valdo aistros; visas mąstymas yra geismų racionalizacija. Galiausiai mes išmokstame patį egoizmą jausti kaip kažką nuodėminga. Štai kodėl atskleisti aplinkybę, kad bendrabūvio šerdis yra savigroža, reiškia užgauti savogrožą!

Kvailybė viešpatauja ten, kur viskas savaime suprantama. Mes nematome išdidumo ir jo kamufliažo indėlio. Intelektas tų uždangų neįstengia praskleisti: išdidumas apakina ir protingą žmogų, neleisdamas jam išdidumo įžvelgti...

Visuotinis maskaradas J. F. Leopoldo (1668–1726) graviūra

BLOGIO GĖRIS

Vilkas ėriukui vilkas, o vilkui vilkas yra vilkas. Bet žmogus, pasak Plauto, yra žmogui vilkas, o ne žmogus... Thomas Hobbes'as rašė: „*Man is to man a kind of God, man is to man an errant wolf.**" (*De Cive*, 1642). Kaip tik todėl, kad žmogui būdinga tokia didžiulė savigro-

* Žmogus žmogui yra kaip ir Dievas, žmogus žmogui – klajoklis vilkas.

ža, jis yra pavojingas sau pačiam ir savo rūšiai.

Trumpai tariant, žmogus nėra politinis gyvis, kaip kad manė Aristotelis. Veltui mes ieškome įgimto žmogaus priklausomybės bendrijai jausmo. Tačiau Mandeville'is neina taip toli, kaip Hobbes'as, kuris tvirtina, kad žmogus yra nepagydomai asocialus. Kaip tik dėl egoizmo žmogus tapęs socialus:

> „Blogosios ir atgrasiosios žmogaus pusės, jo netobulumai ir stygius tų savybių, kuriomis apdovanoti kiti Dievo kūriniai, yra pirmosios priežastys, padariusios žmogų gebantį gyventi socialiai."

Trumpai tariant, socialinis blogis yra pirmesnis už socialinį gėrį. Turime suvokti:

> „kad tai, kas jį padaro visuomeniniu gyviu, yra ne draugijos ilgesys, ne jaukumas, užuojauta, ne draugingumas ir kiti patrauklūs dailios išorės bruožai; kad tinkamą didžiausioms, laimingiausioms ir puikiausiai klestinčioms visuomenėms jį padaro labiausiai niekinamos ir nesimpatiškiausios savybės."

Kultūra sukasi apie nuodėmę. Mandeville'io devizas yra toks: *Private vices, public benefits.* Įsidėmėkime: ne visos nuodėmės yra viešos dorybės. Priešingai: visa, kas „gera", yra pagrįsta „blogiu". Tik tada, kai nuodėmė tampa piktadarybe, kenkiančia bendruomenės interesams, už ją turi būti baudžiama.

Mandeville'is atliko savo laikų vivisekciją:

> „aiškiai parodyti negarbingumą ir paikystę tų, kurie, nors labai trokšdami visokios naudos [...], vis dėlto nuolatos niurzga ir plūsta nuodėmes bei nesantūrumą, nuo pat pasaulio pradžios ir ligi šiai dienai neatskiriamai susijusius su visomis karalystėmis ir valstybėmis, kurios garsėjo sykiu ir galybe, ir turtais, ir kultūra."

PASAKĖČIA APIE BITES

Pasakėčioje *The Fable of the Bees* (1714) Mandeville'is imasi tauraus darbo

> „norėdamas parodyti, kokie koktūs visi ingredientai, iš kurių susideda sveikas tvarkingos visuomenės mišinys; ir norėdamas pagarbinti įstabią galybę politinės išminties, kurią pasitelkus iš didžiausios paniekos vertų dalių sukuriama tokia puiki organizacija".

Dar daugiau, pernelyg smarkus žmoguje slypinčio gėrio iškėlimas daro bendrabūviui paralyžiuojantį poveikį. Mandeville'io pasakėčios užduotis yra parodyti, kas pasidarys, jei išnaikinsime visą blogį.

Buvo kartą klestintis bičių avilys. Bitės „nei tironijai nevergavo, nei šėlsmo *demokratijos* ragavo", jas valdė „valdovai, niekam nekelią pavojaus, įstatymui jų galią apribojus.". Avilyje visos tarnybos ir amatai buvo apnikti korupcijos, „nebuvo vietos, kur nebūtų melo". Tačiau kiekvieno paskiro nario nuodėmes sumani valdžia gebėjo išnaudoti visų gerovei.

> „Pagedę lig vienam visi nariai,
> bet rojus visuma tikrai."

Dar daugiau:

> „suktybė įžūliausia
> bendrijai nešė naudą gausią".

Tačiau vis tiek visi aimanavo dėl apgavysčių ir nuosmukio – ypač turčiai, patys tokią košę virę. Merkurijus dėl to tik juokėsi, tačiau Jupiteris supyko ir nusprendė išvaduoti avilį nuo visų suktybių.

> „valstybės vyras, juokdarys – tą rytą
> šventeivų kaukės nuo visų nukrito,
> ir niekas gatvėj nepažįsta vyro,
> kurs veidu svetimu tiek buvo pelnęs gyrių."

Ūmai įsiviešpatauja visuotinė dora. Teisėjai, advokatai, spynų meistrai, kalėjimų prižiūrėtojai, policininkai nebeturi darbo. Pajamos ma-

žėja. Visi tenkinasi minimumu. Prabanga dingsta, auga nedarbas. Statybų rinka žlunga, ekonomika griūva. „Neliko permainų – drabužiai, mados / dabar kasdien tie patys gatvėj matos.“ Tūkstančiai miršta iš bado. Moralas:

„Gana raudų, tiktai kvaili
dorybės ieško avily.
Pelnyti turtą ir gerovę
ir dar laimėti kario šlovę –
ir vis dorai? Juk tai tėra
tiktai *Utopija* tikra.“

Savo pasakėčią Mandeville'is rašo ne tam, kad tikėtųsi, jog taip ką nors pakeis į gerąją pusę. Jis viliasi:

> „kad tie, kurie taip geidžia gerovės ir komforto ir trokšta visokio pelno, kurie yra didelės, klestinčios tautos padarinys, kartą įžvelgę, jog neįmanoma mėgautis vienu dalyku, neatiduodant duoklės ir antram, turėtų išmokti kantriau taikytis su negerovėmis, kurių jokia žemės vyriausybė negali pašalinti.“

PASAKĖLĖ APIE SOCIALINĮ KONTRAKTĄ

Kaipgi žmogus iš natūrinio būvio, kuriame jis pakluso vien savisaugos dėsniui, pasiekė kultūrą, kurioje žmonės paklūsta bendruomenės autoritetui?

Pati visuomenė mėgina paaiškinti savo kilmę, pasitelkdama Socialinį kontraktą, visuomenės sutartį, kuri pagrįsta laisve, lygybe ir brolybe: kiekvienas asmuo savo valia pasiduoda bendruomenės vadovavimui, o bendruomenė priima kiekvieną asmenį kaip visumos dalį. Kaip piliečiai, jie visi drauge išsako, ko nori, o kaip valdiniai daro tai, ką patys sakosi norį. Taip kiekvienam garantuojama laisvė ir savęs išsaugojimas; kiekvienas paklūsta vien pats sau, o visuma saugo jį nuo kitų egoizmo.

Esama tik vienos nuobodžios problemos: socialinis kontraktas taria egzistuojant visuomenę, kuri nori jį paskelbti, – egzistuojant individus, kurie elgiasi pagal racionalios tvarkos taisykles. Trumpai tariant, kontrakto paskelbimui būdinga cirkuliarinė struktūra, *petitio princi-*

Ponia Pasaulis. Iš priekio pats meilumas, tačiau iš tikrųjų ji tave apmauna. Anonimas (1700)

pii. Čia kalbame apie mitą. Pasakėlė turi paslėpti tą aplinkybę, kad kultūra gimusi iš egoizmo: „joks žmogus nesilaikys kontrakto ilgiau, nei tvers jo asmeninis interesas, verčiąs tokiam kontraktui paklusti."

Žmogus iš prigimties nei geras, nei blogas, jis kvailas. Visuomenės stabilumas pagrįstas ne moraliniais jausmais, bet gebėjimu gudriai naudotis kvaila savigroža. Tam buvo įvestos nuodėmės ir jų substancinės strategemos, dorybės. Dorybės yra nuo laiko ir vietos priklausomi mėginimai susidoroti su visais laikais tveriančiu iracionaliu egoizmu. Trumpai tariant, visuomenė pagrįsta ne bendruomenės jausmu, o asocialia beprotybe, kuri, pasitelkus klastą, tapo aukščiausia norma. Kultūra – tai sukultūrintas egoizmas. Visuomenė – fundamentaliai asocialių veiksmų šalutinis produktas!

Jeigu žmogui būtų būdinga instinktyvi artimo meilė, nebūtų jokių karų. O jeigu jis būtų išsaugojęs savo primityvią paikystę, tai niekados nebūtų tapęs socialus.

BOWL PUNCH

Žmogus bendrabūviui iš prigimties toks pat tinkamas, kaip „vynuogių kekė vynui". Fermentacija yra bendrabūvio padarinys, o ne priežastis. Visuomenė nėra įgimto bendruomenės jausmo produktas; sociabilumas yra dirbtinai valdomo bendrabūvio produktas. *Fabricando fabri fimus*, žmogus mokosi bedarydamas. Visuomenė tampa sociali tada, kai visi laikosi įstatymo, kad ir kokie asocialūs būtų paskirų individų motyvai.

Tačiau tatai veikia tik tol, kol nėra pastebima. Mokymas, kad bendrabūvis remiasi kalkuliuoti gebančiais egoistais, neugdo moralės. Todėl mes vienas kitą įkalbinėjame laikytis kontrakto dėl bendruomenės jausmo. Kaip matyti iš garsaus valstybės sugretinimo su *bowl punch**, neišmanymas ir kvailybė sudaro esminę socialinės pusiausvyros dalį: „Vandenį pavadinčiau viršuje plūduriuojančios beskonės masės neišmanymu, paikyste ir lengvatikyste." Godumas yra rūgštusis, švaistūniškumas – saldusis elementas; išmintis, garbė, drąsa ir kitos rafinuotos savybės – brendis;

* punšp taurė

> „patyrimas mus moko, kad iš anksčiau minėtų ingredientų, jei tik jie bus protingai sumaišyti, rasis puikus gėrimas, kurį vertina ir kuriuo žavisi tikri smaguriai."

TIESA APIE TIESĄ

Apšvietos laikų alegorijoje *La Philosophie découvrant la Vérité* regime Filosofiją (su proto deglu rankoje), atskleidžiančią, kad kultūros pamatas yra Socialinis Kontraktas. Tačiau tas, kas gerai įsižiūrės į iliustraciją, pamatys, kad nuogoji Tiesa savo ruožtu mėgina kažką paslėpti. Dešine pėda ji laiko užčiaupusi burną kaukei su akių raiščiu ir asilo ausimis – Kvailybei, tikrajam mūsų kultūros pamatui.

Gilumoje stovi Jeano-Jacqueso' Rousseau biustas.

Filosofija atskleidžia tiesą (*La Philosophie découvrant la Vérité*) Anoniminis raižinys, XVIII a.

Pasak Rousseau, bendrabūvio pagrindus padėjo tas žmogus, kuris pirmasis apsitvėrė sklypą žemės, kuriam kilo mintis, kad „tai yra mano", ir kuris rado žmonių, pakankamai paikų juo patikėti. Šis gudrus „mano" ir „tavo" atskyrimas kėlė pavojų natūraliai laisvei.

Socialinis kontraktas buvo priešinga gudrybė, turėjusi užkirsti kelią žudynėms, būdas susidoroti su šiuo idiotizmu (su partikuliarizmu griežtąja šio žodžio prasme). Visuomenės sutartis reiškia savo interesų atsižadėjimą bendrojo gėrio vardan. Tai nereiškia idiotizmo pabaigos. Priešingai, pasak Rousseau, žmogus iš prigimties, tiesa, geras, tačiau ne pamišėlis. Savi marškiniai visada arčiau kūno. Dar daugiau: „kodėl gi tada visi geidžia kiekvieno paskiro gerovės, jei ne todėl, kad nėra nė vieno, kuris to žodžio „kiekvienas" nesietų su savimi pačiu?" (*Du Contract Social*). Kiekvienas individas, atiduodamas savo balsą visų vardu, slapčiomis turi galvoje patį save. Šis trumparegiškas egoizmas, viena vertus, kelia nuolatinę grėsmę valstybei, bet, kita vertus, kaip tik ir yra mistiškasis valstybės pamatas. Teisių lygybė randasi „iš pirmenybės, kurią kiekvienas teikia pats sau, taigi iš žmogaus prigimties."

ĮSTATYMDAVYS

Įstatymo mes laikomės ne todėl, kad jis naudingas, įstatymas darosi naudingas tik tada, kai visi jo laikosi. Bet kaipgi priversti nekultūringą žmogų klausyti iš pirmo žvilgsnio visiškai nenaudingo įstatymo? Jeigu tauta iš prigimties būtų gebėjusi įvertinti įstatymo gėrį, nebūtų buvusi reikalinga jokia sutartis: „žmonės prieš įstatymus būtų buvę tokie, kokie tapo tik per įstatymus". Trumpai kalbant, socialinė dvasia turėjo rastis pirmiau, nei buvo sukurta valstybė. Tačiau „akla masė" kol kas dar per kvaila, kad suvoktų valstybės kūrimo principus. Ji neįžvelgia aukojimosi naudos.

Rousseau šaukiasi mistinio įstatymdavio. Norėdamas įtikinti žmones laikytis sutarties, šis pirmasis įstatymdavys negali ir neturi teisės griebtis prievartos ar įrodinėjimų. Dar pirmiau, nei gali būti kalbama apie tautą, jis turi elgtis, nusižengdamas demokratijos principams. Privalomas gali būti tiktai įstatymas, kuris priimtas tautos. Idant būtų išvengta įtarimų, kad jis slapčiomis rūpinasi savo nauda, šis įsta-

tymdavys negali turėti politinės valdžios, jis turi tik žodžio galią. Tai demagogas, kuris tautai viską parodo taip, „kaip tautai tatai turi atrodyti“. Jis moko tautą „atrasti, ko ji norinti“. Jis laiko priešais žmones veidrodį, kuriame jie patys save įžvelgia kaip visumos dalį. Šio įstatymdavio triukas yra apvertimas: jis apsimeta, tarytum sutartis būtų grynai formalus jau esamos situacijos įtvirtinimas. Jis laikosi, tarytum sutarties padarinys, tauta, būtų sutarties priežastis. Tačiau tautos tapatybė, kurią jis savo mite pateikia kaip nenuneigiamą faktą, egzistuoja tiktai jo išmonėje. Pasakodamas apie vienovę, jis pasklidą žmonių sambūrį paverčia vienove. Pasitelkdamas pasakėles ir remdamasis aukštesniosiomis galybėmis, jis sugundo žmones tikėti išmone, iki ji tampa tikrenybe.

KETVIRTOJI ĮSTATYMŲ RŪŠIS

What we opprobiously call stupidity, though not an enlivening quality in common society, is nature's favourite resource for preserving steadiness of conduct and consistency of opinion.*

Walter Bagehot *The Inquirer* (1852)

* Tai, ką mes niekinamai vadiname kvailybe, nors ir nėra gaivi šiuolaikinės visuomenės ypatybė, vis dėlto – gamtos mėgstamas būdas išsaugoti elgesio pastovumą ir pažiūrų nuoseklumą.

Argumentai gali įtikinti žmoguje slypintį vilką įstatymo naudingumu, tačiau įstatymas jam vis tiek nė motais. O žmoguje slypintis ėriukas yra geros valios, bet nieko nenusituokia apie valstybės mechaniką. Tai nėra didelė bėda, nes įstatymdavys patyliukais įveda tokią įstatymų atmainą, kuri galingesnė už visus pagrindinius, civilinius ir baudžiamuosius įstatymus drauge: „tokią atmainą, kuri įrašyta ne marmure ar žalvaryje, bet piliečių širdyse“. Jis įteigia įstatymus, palaikančius valstybės sąrangos dvasią, autoriteto galią nejučiomis pakeičiančius įpročio galia, – kitaip sakant, papročius, įpročius ir įprastas nuomones (***opinions, doxai***). Tai kvailos, bet tikslingos bendrabūvio skliauto jungiamosios plytos. Nuo jų priklauso visų kitų įstatymų sėkmė. Net jeigu visuomenės sutartis būtų nutraukta, jos garantuoja tolesnę visuotinės valios tvermę.

Norėdamas patraukti paskui save paprastus žmones, kurių galbūt neįtikintų jo išmintingi žodžiai, įstatymdavys savuosius sprendimus deda į lūpas dievams. „Tačiau ne visiems žmonėms duota prakalbinti dievus." Bet kas gali iškalti įrašą akmens plokštėje ar nusipirkto orakulo ištarmę:

> „Kas tik tiek sugeba, gali net atsitiktinai sutelkti aplink save pulką kvaišų, tačiau niekados neįkurs karalystės, ir jo pamišėliškas darbas pragaiš drauge su juo. Paskiri fokusai sudaro trumpalaikį junginį, tačiau tik išmintis padaro juos tvarius."

Tačiau yra kaip tik priešingai: efekto tvarumas atgalios veikiančia galia permaino steigimo gestą iš paikuoliško triuko į išmintį, kurios mūsų protas nebegali aprėpti...

Taip, pasak Rousseau, žydų Įstatymas liudija apie įstatymdavių didybę: „ir nors puikybės apimtas filosofas ar akla partinė dvasia juos laiko vien gudriais apgavikais, tikrąjį valstybės vyrą jų įsteigtuose dalykuose žavi įkvėpimas, kuris duoda pradžią visiems tvariems kūriniams." Kitaip tariant: įkvėptos apgavystės indėlis į mūsų kultūrą yra kraupiai menkai vertinamas. Imkime kad ir Mozę, išskirtinį žydų įstatymdavį. Jis gauna iš Dievo užduotį išvesti savo tautą iš Egipto (*Iš* 4, 2–4). Tačiau Mozė bijo, kad tauta nepatikės, jog jis kalbėjosi su Jahve:

> „Viešpats jo paklausė: „Ką laikai savo rankoje?"
>
> „Lazdą", – jis atsakė.
>
> „Mesk ją žemėn", – paliepė dievas.
>
> Jis numetė ją žemėn, ir ji pavirto gyvate.
>
> Mozė nuo jos atšoko.
>
> Tuomet Viešpats tarė Mozei: „Ištiesk ranką ir nutverk ją už uodegos.""
>
> Jis ištiesė ranką, nutvėrė gyvatę ir jo saujoje gyvatė vėl atvirto į lazdą.
>
> „Taip įvyks, kad jie patikėtų, jog tau pasirodė Viešpats, jų protėvių Dievas."

Drauge su Aaronu Mozė padaro šį triuką faraono rūmuose. Farao-

Mozė ir Aaronas faraono rūmuose. Gustave'o Doré graviūra

nas paliepia savo burtininkams pakartotį fokusą, ir jie visi paverčia savo lazdas į gyvates. Aaronas tampa šių varžybų nugalėtoju, nes jo lazda praryja visas kitas (*Iš* 7, 10). Faraonas dar nėra įtikintas, ir tada Mozė savo lazda prišaukia septynias nelaimes.

Tam tikra prasme Mozė yra fakyro priešingybė. Gyvačių kerėtojas gali taip paveikti gyvatę, kad ši sustings lyg lazda; ūmiai ją sugriebdamas, kerėtojas užbaigia šią ekstazę. Tačiau čia viskas klostosi priešingai! Tikrasis įstatymdavys geba už gyvatę iškišti medgalį... Norėdamas, svetimą dalyką (Dievą) paversti savu, jis savą (lazdą) paverčia svetimu.

GUDRAUS GESTO ESTETIKA

Triukas su lazda ir gyvate iliustruoja tikrąjį įstatymdavio fokusą: norėdamas padaryti iš esmės svetimą sutartį priimtiną, jis padaro žmogui svetimą jo natūralų egoizmą. „Jis turi atimti iš žmogaus jo paties galias, už tai grąžindamas tokių galių, kurios žmogui yra svetimos." Įstatymdavys geba natūralias galias paversti politinėmis galiomis. Per sutartį susivienyti kliudąs partikuliarizmas ūmai tampa visuomenės pamatu: dėl asmeninio intereso žmonės paklūsta bendruomenės interesams. Tai gudraus gesto estetika: niekingas skirtumas virsta skirtumo pasauliu. Per sutartį žmogus ūmai iš kvailo gyvio virsta į mąstančią būtybę. Potraukis virsta pareiga. Instinktas – teisėtumu. Tai, ką žmonės, kaip paskiri individai, atidavė, jie atgauna kaip piliečiai. Demokratija – tai dovana, kurią žmogus suteikia pats sau.

ŠVENTASIS DEMOKRATAS

Tačiau mes susiduriame su nederme. Įstatymdavys regisi pats tveriąs anapus tos demokratijos, kurią skelbia. Juk jį ne tauta paskyrė – jis pasiskyrė pats save. Be to, atrodo, kad jam svetima visa, kas žmogiška. Idant išvengtų bet kokio įtarinėjimo, jog turi savų interesų, įstatymdavys turi laikytis per atstumą nuo visų savo funkcijų. Jis turi imtis darbo lyg svetimšalis savajame krašte, nesiekiąs nei garbės, nei valdžios, nevaldomas jokios aistros. Rousseau pateikia jį nelyg kokį šventąjį.

Visas pokštas yra tas, kad Roussseau pateiktasis dieviškojo praša-

laičio apibrėžimas net labai jau primena į demokratijos subjekto definiciją! Formalioji demokratija yra antihumanistinė, sukurta ne pagal paveikslą žmogaus su jo aistromis, interesais ir poreikiais, bet pagal beširdės abstrakcijos paveikslą. Demokratija aprėpia visus žmones „nekreipdama dėmesio į asmenis", neatsižvelgdama į rasę, religiją, turtingumą ir kitas kvailybes.

Tikrasis demokratas, be abejo, yra utopinė figūra; už kiekvieno *citoyen* slepiasi viską apskaičiuojąs ir savo interesais susirūpinęs *bourgeois*. Tačiau tai ne bėda, nes pilietis tampa piliečiu, kai jis, kad ir kokie egoistiški būtų jo motyvai, stengiasi elgtis kaip pilietis. Trumpai tariant, demokratijos subjektas sutampa su savo paties nenusisekimu. Demokratija pavyksta per nesėkmę.

Štai čia ir slypi išskirtinės mistinio įstatymdavio padėties paaiškinimas. Įstatymdavys įkūnija tariamai nepasiekiamą idealą. Kaip tik būdamas superdemokratas, jis, regisi, tveria anapus savo skelbiamos demokratijos. Tačiau, atidžiai pažvelgus, superpilietis savo absurdiškumu padaro apčiuopiamą utopinį savo skelbiamos utopijos, fiktyvų savo skelbiamos fikcijos pobūdį. Jis įkūnija demokratijos kvailybę, – kvailybę, kuria demokratija yra apibrėžiama. Įstatymdavys yra savo skelbiamo mito dalis.

Įstatymdavys nėra demokratiškai renkamas, tačiau, pasak Rousseau, jį paskui vadovu paskiria jo paties įsteigtoji tauta. Jis – savavalis idiotas, gebąs atgalios veikiančia galia pats įsirašyti į pasakojimą: sėkmė įteisina jo savavališką elgseną.

VILKAS AVIES KAILIU

Rousseau skiria *visuotinę valią*, kuri rūpinasi visuotiniais interesais, bendruomenės palaikymu ir laisvės išsaugojimu joje, ir *visų valią*, partikuliarių savų interesų sumą. Politikams tenka neįveikiama užduotis paversti apskritimą kvadratu: visų valią suderinti su visuotine valia.

Priimant sprendimus, pradinis taškas yra daugumos principas. Tačiau per rinkimus visuomenė skyla į pasklidą sambūrį paskirų individų, kurių kiekvienas siekia savų interesų. Tik atsitiktinai visų valia sutampa su visuotine. Tačiau balsų vieningumas dar negarantuoja politinio protingumo. Tam reikia, kad žmonės balsuodami rūpintųsi visuotiniais interesais.

Tačiau čia mes susiduriame su problema: „paskiri asmenys mato gėrį ir atmeta jį; bendruomenė geidžia gėrio, tačiau jo nemato." Pasak Rousseau, individai nėra kvaili, tačiau jie blogi. O tauta, kaip visuma, nėra bloga, tačiau ji kvaila, lengvai suvedžiojama interesų grupių. (Dėl šios priežasties Rousseau buvo nusistatęs prieš politines partijas.) Tai verčia prisiminti anksčiau minėtąjį „laukinio" ir „šiurkštuolio" skirtumą.

Politikams tenka užduotis pažaboti klastingąjį vilką ir apšviesti kvailą avį. Pokštas, be abejo, tas, kad ir vilkas, ir avis tūno viename žmoguje. Demokratas apibrėžiamas įtampa tarp privačiųjų ir viešųjų reikalų. Griežtai žvelgiant, visuomenės sutartis yra kontraktas, kurį žmogus sudaro pats su savimi: įsipareigojimas, kurį *citoyen*, kolektyvo narys, sudaro su savimi, kaip paskiru individu. Tačiau galiausiai ir šį sprendimą diktuoja asmeniniai interesai. Žmogus visados lieka vilkas avies kailiu.

Ir stambesniu mastu privačiųjų reikalų neįmanoma atskirti nuo viešųjų. Visuomenė neklesti, jei neklesti jos valdiniai; tačiau kiekvieno paskiro asmens gerovė dar neveda į valstybės gerovę. Įtampa tarp dalies ir visumos verčia suktis motorą.

Gana paradoksalu, tačiau geriausia visuotinių interesų garantija yra kuo didesnis paskirų interesų skirtingumas. Juo didesni skirtumai, juo bendresnis balsavimo rezultatas. Vienybei naudingas kuo didesnis susiskaidymas!

DEMOKRATIJOS GALYBĖ

Kuriant įstatymus, pagrindinis motyvas yra tautos valia. Tačiau kaip nustatyti visuotinę valią? Demokratijoje nėra nieko, kas būtų aukščiau partijų. Nėra tokio taško, iš kurio būtų įmanu nustatyti, koks yra visuotinis interesas. Įstatymų leidėjai patys irgi pavaldūs įstatymui. Įstatymo teisėtumas yra nuolatinės diskusijos objektas, todėl galutinai nustatyti visuotinę valią yra neįmanoma.

Ši silpnybė sykiu yra ir demokratijos galybė. Demokratija klesti kaip tik per kvaksėjimą už ir prieš, per nuolatinius debatus dėl to, kokia yra tautos valia. Demokratijos konfliktas institucionalizuojamas. Kiekvienas sprendimas yra laikinas. Demokratija yra ne kas kita, kaip produktas virtinės bojotinių mėginimų susidoroti su demokratija.

4 Rinkimų beprotybė

DEMOKRATIJOS PARADOKSAS

Demokratijoje valdžia priklauso tautai. Tačiau kas gi tauta yra, jei ne valdinių sambūris? Tauta negali būti sykiu ir valdovas, ir valdinys. Taip tauta pati sau neleidžia tapti tauta. Tai – demokratijos kvailybė.

Šis paradoksas išryškėja per išskirtinę demokratijos procedūrą: per rinkimus, kurių paskirtis yra nustatyti tautos valią, socialinis statinys subyra, virsdamas asocialių idiotų sambūriu. Per rinkimus svarbi ne individo kokybė, per rinkimus svarbus vien kiekybinis skaičiavimo mechanizmas. Pilietis redukuojamas ir paverčiamas grynai skaitmeninio sambūrio dalele. Trumpai tariant, tą vienintelį momentą, kai tauta iš tikrųjų vykdo valdžią, ji liaujasi egzistuoti kaip vieninga visuma.

RINKIMAI

> Valstybėje, kurioje įstatymas gerbiamas, demokratija yra blogiausia valstybės forma, tačiau ten, kur įstatymas negerbiamas, demokratija yra užvis geriausia.
>
> Platonas, *Politikas*

> Demokratija yra blogiausia iš visų galimų sistemų; vienintelė problema ta, kad geresnės sistemos nėra.
>
> Winston Churchill

Per rinkimus proto tuščia ieškoti. Pirmiausia prisiminkime orų įtaką rinkimų rezultatams: juo gražesni orai – juo daugiau balsų, juo kai-

resni rezultatai. Kairieji rinkėjai yra gražių orų balsuotojai... Kad ir kaip keista, šis aspektas nutylimas Montesquieu, De Grooto, Rousseau ir kitų autorių traktatuose apie klimatologinių aplinkybių įtaką valdymo formai.

Tada prisiminkime piliečius. Kandidatai veikia iš asmeninių paskatų. Jiems rūpi valdžia, pinigai arba savo idealizmo patenkinimas. Be to, jie paleidžia į darbą visus retorikos registrus; jie naudojasi rinkėjų baime, nusivylimu, pinigų goduliu, trumpai tariant, – jų jausmais.

Rinkėjai ne ką geresni. Jie vadovaujasi individualiais, anaiptol ne demokratiškais, veikiau anarchistiniais, savuosius interesus ginančiais požiūriais. Be to, jie pasiduoda emocijoms. Juos veikia demagogija ir visokio pobūdžio provokacijos. Koks nors nenumatytas ar manipuliuotas faktas, pavyzdžiui, koks skandalas prieš pat rinkimus, gali nulemti krašto ateitį. Be to, kas gi dar, išskyrus politikų cirko profesionalus, kreipia dėmesį į partijų programas?

Piliečiai, kurie vis dėlto balsuoja, vedami demokratinio garbės jausmo, kitų laikomis kvaišomis. Dar daugiau: šie smulkmeniški geranoriai ir patys gali tapti pavojingi demokratijai. Tie, kurie linkę demokratiją racionalizuoti, kurie norėtų rinkėjams prieš balsuojant pateikti intelekto testą, suka intelekto diktatūros pusėn. Pradėję reikalauti kandidatų krikšto liudijimų, ėmę egzaminuoti piliečius, kiek jie išmano politiką, mes atsidurtume organizuotoje demokratijoje, maždaug tokioje, kaip buvusiame Rytų bloke, kur tikrieji rinkimai vyksta dar prieš rinkimus.

Taigi beprotybė nėra demokratijos kliūtis. Priešingai, demokratija gyvuoja per idiotizmo malonę. Visiško protingumo siekis verčia griebtis antidemokratinių priemonių. Demokratija sėkminga vien per nesėkmę, per tuščias pastangas būti gryna demokratija. Tačiau tai galioja tol, kol nėra pastebima. Todėl mes apsimetinėjame, tarytum rinkimai būtų demokratijos viršūnė.

Demokratija yra fikcija. Iš tikrųjų egzistuoja vien asocialūs idiotai. Tačiau be demokratijos fikcijos faktinė demokratija niekados negalėtų gyvuoti. Demokratijos regimybė yra demokratija.

Kvailybė viešpatauja ten, kur visi iš tikrųjų pradeda tikėti, kad demokratija egzistuoja ir rinkimai yra jos viršūnė.

Demokratijos paradoksai iki kraštutinumo išryškinti Isaaco Asimovo fantastinėje istorijoje *Franchise* (1955). Tolimoje ateityje senas žmogus pasakoja, kad senojoje rinkimų sistemoje balsavo visi. Išrenkamas būdavo tas, kuris gaudavo daugiausiai balsų. Tačiau balsavimas pernelyg ilgai truko, todėl buvo išrastos mašinos, kurios pirmuosius kelis atiduotus balsus lygindavo su ankstesnių metų balsavimais ir taip numatydavo rinkimų baigtį.

Mašinoms reikėjo vis mažiau balsų, ir galiausiai *Multivac* pakako vieno balso, nuspręsti visų vietinių ir federalinių rinkimų baigtį: „*Multivac* pasveria milijardus faktorių. Tačiau vienas faktorius yra nežinomas [...]. Tai žmogaus proto reakcijos modelis."

Trumpai tariant, tai, ko neįmanoma racionalizuoti, yra Amerikos tauta, demokratijos egzistavimo pagrindas. Tačiau, pasitelkdamas atsitiktinai pasirinktą amerikietį, *Multivac* gali perprasti visų kitų amerikiečių minčių pasaulį. Taip Normanas Muleris, paprastų paprasčiausias Indianos valstijoje esančio Blumingtono miesto krautuvės pardavėjas, *Multivac* kompiuterio išrenkamas Metų Rinkėju:

> „*Multivac* tave šiais metais išskyrė kaip reprezentatyviausią amerikietį. Ne kaip protingiausią ar stipriausią, ar sėkmingiausią, – ne, tiktai kaip reprezentatyviausią. O mes juk neketiname abejoti *Multivac* sprendimu?"

Tačiau Normanas nenori imtis tokios atsakomybės. „Kodėl aš?" Jo žmona Sara atsako: „*Multivac* tave nurodė. Tai *Multivac* atsakomybė. Juk tai visi žino?" Bet vis tiek šis vienas rinkėjas kitų laikomas atsakingu už prezidento rinkimus – taip pat ir už būsimo prezidento galimą nesėkmę. Lygiai kaip sodininko Hamfrio atveju: „kuris juk irgi to niekados netroško. Tai kodėl tada buvo ne mūsų visų, o jo klaida? Šiandien jo vardas virtęs keiksmažodžiu." Tačiau Sara atkerta, kad iš to gali būti garbės ir pinigo. „Juk ne dėl to esi Rinkėjas, Sara." „O tu būsi dėl to."

Norint išvengti, kad Normanui nedarytų jokios įtakos politikai, verslininkai ar fanatikai, jam nevalia kelti kojos iš namų. Nevalia skaityti laikraščių ar žiūrėti televizijos, nes *Multivac* akivaizdon jis turi stoti „kuo normalesnės dvasinės būsenos".

Rinkimų patalpa pasirodo įrengta ligoninėje: „Svarbu, kad apsiprastumėte su aplinka ir nebemanytumėte, jog atėjote čia atlikti ko nors ypatinga, ko nors, kas susiję su klinika.“ Jo kūnas prijungiamas prie ‘baimę keliančių’ aparatų, registruojančių kraujospūdį, širdies tvinksnius ir smegenų bangas. „Jūs nieko nepajusite“. Gydytojai pabrėžia, kad čia ne melo detektorius, bet aparatūra, skirta išmatuoti, kaip giliai jį veikia pateikiami klausimai. *Multivac*, kurio Normanas, beje, neišvysta, pateikinėja keistus, banalius klausimus: „Ką manote apie kiaušinių kainą?“

Skatinamas pinigų godulio, Normanas atlieka savo priedermę ir elgiasi kaip demokratas. Bet ūmai, greta asmeninės naudos, jo mintis ima lemti kažkas kita:

> „Jo širdyje sujudo latentiškas patriotizmas. Apskaičiavimai lėmė, kad jis atstovavo visam elektoratui. Jis buvo centras. Šią vieną dieną Normanas įkūnijo visą Ameriką! [...] Ūmai Normaną Mulerį apėmė išdidumas! Atsakomybė dabar visu svoriu užgulė jo pečius. Jis didžiavosi. Šiame netobulame pasaulyje suverenūs pirmosios ir didžiausios Elektroninės Demokratijos piliečiai Normano Mulerio (jo!) asmenyje ir vėl laisvai ir nekliudomai pasinaudojo savąja rinkimų teise.“

Asimovo istorija yra ne tiek demokratijos karikatūra, kiek, veikiau, demokratijos šerdyje glūdinčios beprotybės imitacija.

Mėgindama racionalizuoti demokratiją, mašina negali apsieiti be rinkėjo. Rinkėjas yra beprotybės taškas demokratijoje. Tačiau, apsiribodama vienu rinkėju, mašina, viena vertus, padaro galą partinės politikos rietenoms. Kita vertus, šis vienas rinkėjas užkerta kelią tam, kad aklas valstybės aparatas pasidarytų svetimas žmonėms. Per Normaną demokratija įgyja žmogaus veidą. Jo vardas tampa prezidento sėkmės ir nesėkmės sinonimu. Trumpai kalbant, ironija čia yra ta, kad rinkėjas tampa atsakingas už rinkimų rezultatus! Taip mašina lieka niekuo dėta. Rinkėjas sukuria alibi visais atžvilgiais nepaliečiamam valstybės aparatui, kurio autoritetas pagrįstas piliečių baime.

Norėdamas sumažinti riziką, *Multivac* renka rinkėją. Tačiau Normano vaidmuo yra grynai formalus. Jis nieko nesprendžia. Tačiau mašina palieka jam iliuziją, kad jo balsas yra lemiamai reikšmingas. Todėl šią istoriją galima skaityti ir kaip perteikimą fantazijos, kad in-

dividualus balsas, o ne skaičius yra lemiamas. Pilietis balsuoja taip, tarytum jo pečius slėgtų visa demokratijos našta. Per rinkimus kiekvienas pilietis tariasi esąs valdovas.

Ypatingą statusą, kurį kiekvienas rinkėjas prisiskiria pats sau, reliatyvizuoja argumentai, kuriais remiantis išrenkamas Metų Rinkėjas. Normanas pateikiamas kaip išskirtinis amerikietis. Tai regisi neįmanoma užduotis. Todėl Normanas ir netenka žado. Ką gi turi jis tokio, ko neturi kiti? Nors ir paradoksalu, Normanas išsiskiria kaip tik tuo, kas daugumai amerikiečių yra bendra. *Multivac* pabrėžia Normano normalumą. Jo originalumas yra kaip tik tas, kad jis mažiausiai originalus, kad jis nenormaliai normalus, išskirtinis savo banalumu. Kaip tik todėl, kad yra mažiausiai iš visų išsiskiriąs, jis yra išskirtinis amerikietis.

Demokratijos subjektas yra ne protingiausias, bet vidutiniškiausias žmogus. Visa sistema sukasi aplink vieną idiotą, kuris savo vidutiniškumu reprezentuoja visus. „Vidutinis“ amerikietis, be abejo, yra fantazijos išmonė; vidutinis žmogus, pavyzdžiui, užaugina 1,8 vaiko. Kaip ir visi kraštutinumai, taip ir vidurkis yra idealas, kurio visiškai neatitinka nė vienas individas, taigi jo neatitinka nė Normanas. Tačiau jo stereotipinė reakcija į vaidmenį daro jį kaip tik idealiu kandidatu. Savo egoistinėmis dvejonėmis Normanas įkūnija didžiausią bendrą vardiklį. Šio vieno piliečio asmenyje suverenioji amerikiečių tauta pasirodo pati sau kaip ribota, asociali būtybė.

Tipiško amerikiečio *Multivac* negali kliniškai ištirti, tačiau gali ištirti atsitiktinai šiam vaidmeniui parinkto valdinio vidines grumtynes. Tai matyti jau ir iš perversiško gydytojų nurodymo: būk normalus. Griežtai žiūrint, Normano dvasios niekaip nepamatuosi, tačiau tikrai galima ištirti Normano reakciją į tokią neįmanomą užduotį. Kaip tik baimė ir netikrumas dėl to, kas jis per vienas, sudaro išmatuojamą jo esybės branduolį.

Galiausiai Normanas patiki savo užduotimi, ir atgalios veikiančia jėga atitinka tikro valstybės piliečio apibrėžimą.

RINKIMŲ BEPROTYBĖ

Kairysis ar dešinysis ekstremistas gali peržengti demokratijos normas, tačiau demokratijos nepažeidžia. O rinkimai kelia demokratijai tie-

sioginį pavojų, nes jie yra ne maištas, bet įteisinta, demokratinė sukilimo prieš demokratiją atmaina. Tauta, pavaldi įstatymų leidėjams, pavirsta įstatymų leidėjų valdovu, ir taip atveria pragarmę, kurioje pradingsta tvarka. Rinkimai reiškia ne vien laikinų valdytojų pabaigą, bet ir demokratijos savižudybę.

Tačiau, šiam autodestrukcijos ratui apsisukus, gyvatei prarijus pačiai save, rezultas esti nauja tvarka.

Taip žvelgiant, demokratija yra savęs pačios karikatūra, į demokratiją pavirtusi anarchija. Demokratijos pamatai yra save pačią neigianti, nes įteisinta beprotybė.

Ši autodestruktyvi išvirkščioji pusė turi būti slepiama, jei demokratija nori išsaugoti savo įtikimumą. Kvailybė veikia tik tol, kol yra nematoma. Kartu kvailybės nevalia pamiršti, nes ji yra demokratijos pamatas. Todėl patologinė autodestrukcija, kuri yra išvirkščioji nesavanaudiško aukojimosi pusė, retsykiais vis turi išsiveržti į paviršių.

Demokratija parodo savo galybę, palikdama erdvės idiotizmo protrūkiui per rinkimus. Tik valia būti kvailam, valia atsiduoti iracionaliam atsitiktinumui, padaro demokratiją įmanomą.

Tačiau vis tiek lieka rizika, kad rinkimai išsigims į anarchiją, kuri galutinai pribaigs demokratiją. Todėl valdžios vieta, kuri yra idiotizmo vieta, negali ilgai tverti atvira.

Bet demokratijai gresia dar ir kitas pavojus.

VALDŽIOS VIETA

Brekekekeks koaks koaks,
Brekekekeks koaks.

Aristofanas, *Varlės*

Demokratija pagrįsta tikėjimu, kad tie, kuriuos tauta išrenka, vertindama jų savybes, valdys racionaliai. Bet kas įvertina savybes tų, kurie vertina savybes? Nėra visiškos garantijos, kad valdytojai bus tinkami.

Tas, kuris demokratijos viduje reprezentuoja tautą, niekados negali būti aukščiau tvarkos, nes jis lieka kitų paskirtu valdiniu. Trumpai tariant, demokratiją galima apibrėžti kaip neleidžiamą peržengti ribą, griežtai draudžiančią valdiniams užimti valdžios vietą. Demokratija

tveria nuolatiniame pereinamajame periode, nuolatiniame tarpuvaldyje. Imanentinės negalimybės pripažinimas yra būdingas demokratijos bruožas. Rinkimų rezultatai suteikia valdiniui teisę laikinai vykdyti valdžią, pavaduojant neįmanomą valdovą. Šis valdinys turi įgaliotinio statusą. (Claude Lefort *L'Invention démocratique*, Paryžius, 1981).

Kad ministrai nesilaikytų įsikibę pliušinių krėslų, mes niekinamai kalbame apie tuos, kurie taikosi prisižerti kišenes Hagoje, apie sostinių pasipūtimą, apie aukštuosius ponus ir t. t. Taip mes primename patys sau ir tiems, kurie valdo, kad nuo valdžios vietos juos skiria praraja.

Kadangi niekas negali tiesiogiai įkūnyti tautos, valdžios vieta turi likti tuščia. Laikinieji valdovai užima vien tuščią neįmanomo suvereniteto vietą.

Valdžios vieta yra grynai simbolinė; tikra politinė valdžios figūra jos negali užimti, nepaversdama demokratijos į diktatūrą. Sėkmingi politikai yra didžiausias pavojus demokratijai!

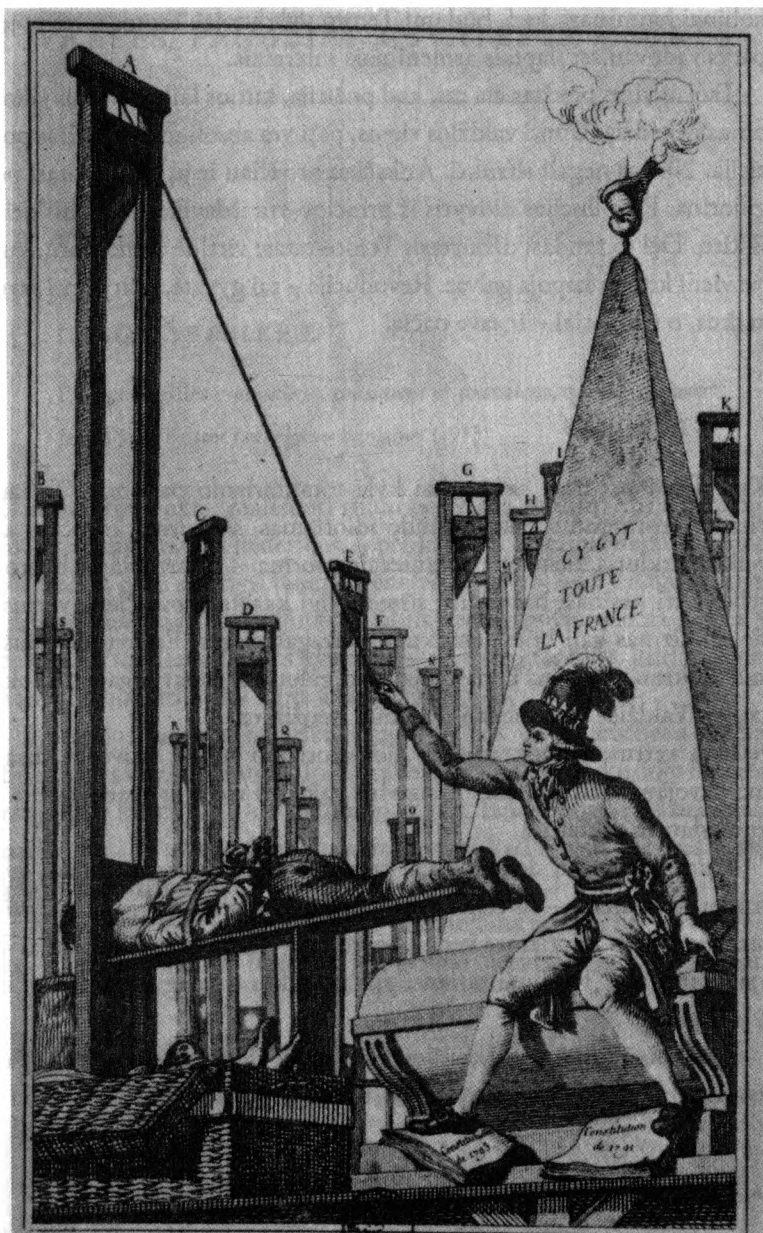
TERORAS

Turime siekti demokratijos ir rūpintis, kad ji netaptų tikrove.

Robert Musil, *Tagebücher*

Demokratijos paradoksą karikatūriškai atskleidžia jakobinai per Prancūzų revoliuciją. Teroras pagrįstas fantazija apie radikalų korumpuotos feodalinės tradicijos sunaikinimą ir Naujo Žmogaus sukūrimą *ex nihilo*. Kad čia turime kalbėti apie fantaziją, matyti iš ratu besisukančių samprotavimų: Tauta užkrauna Konventui (Tautos atstovams) užduotį sukurti Tautą. Ši fantazija turi paslėpti tą aplinkybę, kad Tauta yra ne racionalaus sprendimo, bet iracionalaus smurto produktas. Niekas to taip aiškiai nesuvokė, kaip patys jakobinai.

Baimės valdžios įteisinimą suformulavo Saint-Justas: „Niekas negali valdyti nenusikalsdamas." Kiekvienas, kuris valdo, kaip Tautos instrumentas, susitepa rankas. „Teroras yra revoliucinis dėl to fakto, kad visiems draudžia užimti valdžios vietą; ir šia prasme jis yra demokratinio pobūdžio" (Claude Lefort). Dėl tos priežasties daugelis ir sutiko verčiau guldyti galvas, nei vykdyti Terorą. „Esame nepakankamai dorybingi, kad galėtume būti tokie siaubingi" (Saint-Just). Ja-

Giljotinavus visus prancūzus, Robespierre'as giljotinuoja budelį
Anonimas (1794)

Nusikalstama išvirkščioji įstatymo pusė perteikiama pokštu: „Ar čia dar liko budelių? Ne, paskutiniam mes vakar nukirtome galvą". Galiausiai ir Robespierre'ui buvo lemta padėti po kirviu galvą.

kobinai baiminasi, kad, būdami Teroro vykdytojai Tautos tarnyboje, patys vadovaujasi slaptais asmeniniais interesais.

Tačiau visas pokštas čia tas, kad pozicija, kurios laikydamasis jakobinas neleidžia užimti valdžios vietos, pati yra absoliučios valdžios pozicija. Niekas negali ištrūkti. Anksčiau ar vėliau ir jų galvos ritasi po giljotina. Revoliucijos didvyris iš principo yra išdavikas, nes išsiskiria iš kitų. Dėl to randasi užburtasis Teroro ratas: virtinė demokratų, kurie vieni kitiem kapoja galvas. Revoliucija – tai gyvatė, praryjanti savo vaikus, o galiausiai – ir save pačią.

STUPORAS

Kiekvienai politinei santvarkai kyla totalitarizmo pagunda. Tačiau visiško protingumo siekį pražudo idiotizmas, su kuriuo anksčiau ar vėliau susiduria kiekviena organizacijos forma, – nesuvokiama beprotybė, kuri kėsinasi pažeminti sistemą ligi karikatūros. Viena vertus, šis idiotizmas gali būti demokratijai pragaištingas. Esama pavojaus, kad rinkimai išsigims į anarchiją, kuri galutinai padarys galą demokratijai. Valdžios vieta negali ilgai būti neužimta.

Kita vertus, demokratija be šio idiotizmo negali išsiversti. Esama pavojaus, kad kas nors pasisavins valdžios vietą, ir tvarką išvers į gniuždančią diktatūrą.

Trumpai tariant, demokratijai gresia panika ir susvetimėjimas, dvi stuporo atmainos, – šis terminas etimologiškai giminingas su *stupiditas*. Per didelis idiotizmas veda į beprotybę, per menkas idiotizmas – į sukvailėjimą. Trumpai tariant, privalu sykiu ir vengti idiotizmo, ir jį įsileisti.

Kaip ištrūkti iš demokratijos akligatvio? Suteikiant vietą pačiai kvailybei. Čia sprendimą siūlo konstitucinė monarchija.

5 VARLĖS, PAGALIAI, GYVATĖS IR KAUKĖS

I. PAGALYS PELKĖJE

Les grenouilles *croassaient, coassaient* et *coaxaient*, quoi que c'est?*

Jean-Pierre Brisset *Les origines humaines* (1913)

* Varlės *krankė, kurkė* ir *kvaksėjo*, kas gi čia?

Demokratiją įmanu realizuoti tiktai per vieną valdinį, kuris personifikuoja demokratijos nedermes, – per karalių. Karalius neįkūnija tautos, tačiau geba sulydyti tautą į vieną visumą tuo, kad Tautos įkūnyti neįmanoma. Savo nederėjimu karalius padaro apčiuopiamą aplink jį besuskančios demokratijos kvailybę, – tą nesėkmės foną, kuriame viename demokratija gali tapti sėkminga.

Karaliaus tarnyba nereiškia, kad valdžios vieta nebelieka tuščia. Būdamas akivaizdi anomalija, karalius palaiko erdvę, kurioje demokratija gali klostytis. Nuo jakobino, kuris, laikydamas valdžios vietą tuščią, pats ją užima, karalius skiriasi tuo, kad sergsti tuščiąją vietą, kaip tik ją užimdamas.

Karalius neleidžia laikiniesiems valdytojams prilipti prie savo krėslų. Kadangi valdovo funkcija yra grynai negatyvi, jo savybės nėra

Varlės prašo karaliaus
Gustave'o Doré
graviūra

svarbios, tad klausimas, kas turi būti valdovas, paliekamas natūralios atrankos ir giminės tęsimo atsitiktinumui. Tik šitaip jo asmens nereikšmingumas darosi visai aiškus.

II. PAŠVENTINTOJI ERDVĖ

Valdovas iš principo yra apgavikas; jis yra žmogus, kuris atsitiktinai atsiduria tuščioje valdžios vietoje, o paskui elgiasi taip, tarytum įkūnytų paslaptingąją Tautą. Kerimas valdovo autoritetas susijęs ne su jo savybėmis, o su tuo faktu, kad jis laiko užėmęs pašventintą erdvę demokratinės santvarkos viduje.

Norint padaryti galą jo charizmai, turime atskleisti prarają, skiriančią valdovą nuo tos vietos. Demaskavimas padaro galą valdovo valdžiai, tačiau ne jo užimamai tuščiai vietai. Stygiaus vietos nevalia atsisakyti, nes imanentinė demokratijos paikybė ją daro struktūriškai būtiną.

„Kamagurkos" karikatūra iš laikraščio *Vrij Nederland*

Po karaliaus drabužiais slypi ne nuogas valdovo kūnas, bet tuščia valdžios vieta

La poire
Philipono karikatūra (1830)

Šia graviūra tyčiojamasi iš „biurgerių“ karaliaus Liudviko Pilypo, dėl savo figūros gavusio pravardę „Kriaušė“. „Poire“ prancūzų kalboje dar reiškia ir „Kvaiša“

III. ŽAIDIMO ERDVĖ

Quoi, quoi? Dis donc, dis donc pourquoi?*

Jean-Philippe Rameau *Platée*

Viena vertus, monarchas neleidžia laikiniems valdytojams visam laikui užimti valdžios vietos. Kita vertus, per rinkimus jis garantuoja demokratijos tęstinumą. (Kad gali būti ir atvirkščiai, paaiškėjo Belgijoje, kai valdovas laikinai atsistatydino dėl abortų įstatymo, o demokratija garantavo monarchijos tęstinumą!)

Be valdovo tvarka išsigimsta, virsdama anarchija, kurioje niekas nėra tikras dėl savo vietos, arba diktatūra, kurioje kiekvienam skirta nekintama vieta ir vaidmuo. Monarchas atveria erdvę, kurioje piliečiai gali patys save realizuoti, nepradėdami visų karo prieš visus.

IV. DEMOKRATIJOS SUBJEKTAS

Atiduokite, kas ciesoriaus, ciesoriui. Kaip subjektas valdinio reikšme, kaip dalis socialinio kūno, privalome apsimesti, tarytum valdovas įkūnija įstatymą, idant galėtumėm įrodyti esą subjektai lasivai mąstančio asmens prasme.

Paradoksas tas, kad piliečiai įgyja laisvę vien paklusdami vienam asmeniui, į kurį yra suprojektavę savo laisvą valią, – valstybės galvai. Prieštaravimas glūdi jau pačiame žodyje „subjektas“, kuris reiškia ir valdinį, ir laisvai veikiantį asmenį: subjektas gyvuoja vien per savanorišką vergiją.

* Ką, ką? Pasakyk, kodėl?

V. VALSTYBĖS KŪNAS

Kasdieniame gyvenime piliečiai stovi priešais nesuvokiamą valstybės aparatą, koordinuojantį jų išorinį gyvenimą. Subjektai įveikia šį susvetimėjimą apsimesdami, tarytum valstybė būtų tapusi žmogumi valdovo asmenyje.

Valdovas prie objektyvaus įstatymo priduria subjektyvų „aš pageidauju" ir ministrų nuomonę transformuoja į valstybės sprendimą. Parašu jis įstatymus paverčia savo asmeninės valios išraiška. Tokia pat yra ir paskirų gestų, pavyzdžiui, juostelių karpymo, vaikučių bučiavimo, kertinių akmenų dėjimo prasmė.

Tačiau vos valdovas pradeda rūpintis įstatymo turiniu, jis peržengia ribą, skiriančią jį nuo tarnų, valstybė nebetenka žmogiško veido ir virsta slogia diktatūra.

VI. VALDOVŲ VEIDRODIS

On veut me faire roi constitutionnel, semblable à ces dieux des païens qui *os habent et non loquuntur*; qui *pedes habent et non ambulant*.*

Wilhelmas I, Nyderlandų karalius, kalbėdamas delegacijai, kuri 1829 m. prašė perduoti atsakomybę ministrams

* Jie nori, kad aš būčiau konstitucinis monarchas, kuris, kaip tie pagonių dievai *turi burnas, bet nekalba, turi kojas, bet nevaikšto.*

Sveikas protas mums byloja, kad valdovas turi būti kuo išmintingesnis, gabesnis ir narsesnis. Iš tikrųjų esti priešingai. Praraja tarp jo simbolinio vaidmens ir faktinių talentų niekados negali būti pernelyg didelė. Didysis pavojus demokratijai kaip tik yra tas, kad valdovo vaidmuo ir asmuo pradeda sutapti, ir randasi iliuzija, kad jo autoritetas yra racionaliai pagrįstas. Pagalys pavirstų gyvate.

Užduoties ir talento santykis skiria valdovą ir nuo jo ministrų. Ministrai išrenkami dėl jų kvalifikacijos. Jie kuria konkretų įstatymų turinį. O karaliaus vaidmuo yra grynai ceremoninis. Jam tereikia padėti parašą. Tačiau sykiu tai jau ir paskutinis žodis. Jis valdo vien vardu, tačiau šis vardas suteikia jam autoritetą.

Kaip tik todėl, kad čia kalbame apie paiką, grynai formalų veiksmą, valstybės galvos vaidmuo gali būti patikėtas idiotui, kuris šioje vietoje atsidūrė dėl tokios iracionalios priežasties, kaip gimimas. Valstybės

Konstitucinė monarchija
Pimo van Boxselo piešinys (1969)

santvarkoje valdovas užima išskirtinę padėtį, kuriai nėra labai svarbu, ar jis kvailas, ar ne. Net raminamai nuteikia mintis, kad Julijona, Irena ir princas Karolis kalbasi su ufonautais, medžiais ir delfinais.

Konstitucinė monarchija yra racionalus vienetas su iracionaliu elementu pačiame viršuje. Praraja tarp tautos ir karaliaus yra ne demokratijos kliuvinys, bet prielaida. Santvarkai reikalingas išskirtinis taškas, prisiimantis atsakomybę už sprendimus, taip padarydamas santvarką efektyvią.

Respublikonų draugijos narių skundas, kad valstybės likimas padarytas priklausomas nuo atsitiktinio valdovo charakterio atsigręžia prieš juos pačius; kadangi valdovo autoritetas yra grynai formalus, jo savybės čia nieko nereiškia.

O prezidentas yra demokratijai pavojingas: didelė rizika, kad mes pradėsime tikėti jo protingumu. Karalius bent jau akivaizdžiai nedederamas.

Tarytum mėgindami užkirsti kelią nesusipratimams, daugelis Prancūzijos prezidentų, sprendžiant iš jų retorikos, triumfo vartų ir prabangių rūmų, savo ruožtu ėmė elgtis kaip monarchai. Jie ir kitaip pabrėžia savo iracionalumą. Ne vien Hitleris su Stalinu, bet ir Churchillis, Reaganas bei Mitterandas tarėsi su astrologais.

VII. PINOKIS

> Buvo kartą... „Karalius!“, – tikriausiai pasakys mano mažieji skaitytojai. Ne, vaikai, apsirikote. Buvo kartą medžio pliauska.
>
> Carlo Collodi *Pinokio nuotykiai* (1881)

Pinokis yra niekam tikęs berniukas. Jis „medinis“, beširdis, negerbiąs tėvų. Tačiau, pasakojimui įsibėgėjant, pamažu pradeda rodytis jo žmogiški simptomai. Meluojant jam ima ilgėti nosis, o iš to galima spręsti, kad jis turi sąžinę. Tačiau tik parodęs pareigos jausmą ir nuoširdžią meilę, jis tampa žmogumi iš kūno ir kraujo. Greta savęs ant kėdės jis atranda pats save kaip marionetę.

Ši pasakaitė iliustruoja idealią konstitucinio monarcho raidą. Norėdamas išvengti trumpų sujungimų tarp savo simbolinio vaidmens ir asmeninių savybių, valdovas pirmiausiai turi būti pliauska. Paskui jis turi išsiugdyti gebėjimą atskirti save, kaip privatų asmenį, nuo savęs, kaip viešojo asmens. (Šiuo požiūriu įsidėmėtina, kad princesė Vilhelmina turėjo specialią guvernantę savo lėlėms.)

Valdovas privalo būti pakankamai gudrus ir laikyti save kvailiu. Per viešus pasirodymus jam dera elgtis kaip marionetei, kaip medinukui Klasui, šitaip parodant, kad jis vaidina vaidmenį. Jam nevalia rodyti nuoširdžių jausmų, tėvus jam privalu gerbti tiktai formaliai. Kraštutinis jo vikrumo įrodymas yra kartais nejučia parodomas gėdos jausmas. Tačiau kad jo nosis pernelyg smarkiai nekristų į akis, jo pasirodymai turi būti trumpi.

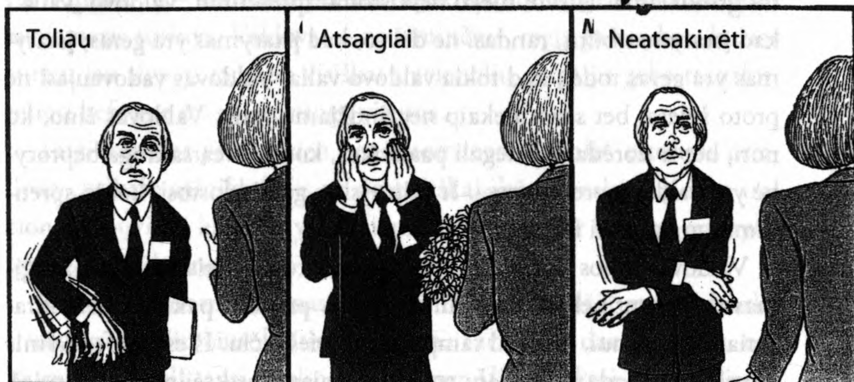
Iš interviu su sosto įpėdiniu atrodo, kad Vilhelmas Aleksandras išdrožtas iš tinkamo medžio. Jo medinė laikysena, jo banalybės („*langue de bois*“), jo kietakaktiškumas (medžioklės, religijos, santuokos klausimais) daro jį itin tinkamą atlikti konstitucinio monarcho funkciją.

VIII. NESĖKMĖ KAIP *RATIO COGNOSCENDI*

> Sergėk mus nuo protingų karalių! Karolis I neteko galvos, Karolis II pardavė savo kraštą prancūzams. Liaukis galvojęs! Jeigu esi nepatenkintas, atsisakyk sosto.
>
> Bulvarinio laikraščio *The Sun* patarimas Velso princui Karoliui III

Valdovui vieninteliam nereikia įrodinėti, kas jis yra, nes jis natūraliai

Kaip Karališkosios informacijos tarnybos direktorius Eefas Brouwersas sufleruoja karalienei

Johano van Dijko karikatūra
Iš: *Privé*

yra tas, kas yra kultūros požiūriu. Jo socialinę padėtį lemia biologinė duotybė: jis gimsta karalius.

O valdiniai genealogijos neturi. Jie našlaičiai, verti tik tiek, kiek iš savęs padaro. Jie turi įrodyti, kas esą. Nesėkmė, atstumas tarp to, ką jie daro ir kas būtų galėję būti, kaip tik ir padaro patikrą įmanomą.

Be to, savo demokratines priedermes žmogus suvokia tik nesėkmingai jas atlikdamas. Kitu atveju jis elgiasi ne kaip laisvas žmogus, o kaip marionetė. Nesėkmė yra demokratijos *ratio cognoscendi*.

O valdovo kvalifikacijos nevalia vertinti, negriaunant jo autoriteto. Jeigu valdovas nuolatos turėtų įrodinėti savo gebėjimus, jis būtų suverenios tautos valdinys. Tad ir todėl sprendimas, kas turi stoti tautos priešakyje, turi būti paliekamas iracionaliam, biologiniam kilmės faktui. Valdovas yra gimimo sėkmė. Jo darbų neįmanoma vertinti pagal idealą, pagal tai, ką jis turėtų daryti, nes valdovas iš prigimties yra idealas. Valdovas negali nusižengti įstatymui, nes jo žodis yra įstatymas. Jis yra tai, ką pats simbolizuoja. Arba, tikriau sakant: net ir tada, kai jis toks nėra, valdiniai privalo apsimesti, tarytum jis įkūniją Įstatymą.

O didžiausią pavojų valdovo autoritetui kelia entuziastingieji rėmėjai, renką jo išmintingumo įrodymus ir taip mėginą pateisinti jo vaidmenį. Tas, kuris valdovui paklūsta ne dėl to, kad jis yra valdovas, o dėl to, kad jis genijus ar itin sumanus vadybininkas, įžeidžia Jo Didenybę. Toks žmogus iškelia save aukščiau valdovo. Jis pakerta autoritetą, kuris yra ne racionalių argumentų, bet aklo klusnumo produktas.

IX. TOKIA MANO VALIA

Monarcho sprendimas nėra apibrėžtas įstatymu. Valdovo autoritetas grindžiamas laisvu, nieko nesaistomu sprendimu. Valdovo „valia“, kad įstatymas būtų, randasi ne dėl to, kad įstatymas yra geras; įstatymas yra geras todėl, kad tokia valdovo valia. Valdovas vadovaujasi ne proto šviesa, bet savo niekaip negrindžiama valia. Valdovas žino, ko nori, bet ir norėdamas negali paaiškinti, kodėl. Neatsakinga beprotybė yra valdovo prerogatyva. Ir taip viskas gerai klostosi, kol jo sprendimas yra grynai formalus.

Valdovo valios sprendimas yra konstitucija įteisintas nusižengimas demokratinei procedūrai. Karalius, privaląs paklusti demokratiniam įstatymui, laikinai tampa tautos viešpačiu. Iš esmės feodalinis jo veiksmas padaro formalų galą begaliniam kvaksėjimui už ir prieš. Jo valios sprendimas nesuderinamas su tautos suverenitetu, tačiau tuo pačiu mostu sukuria naują įstatymą. Demokratija negali gyvuoti be valdovo pritarimo.

X. BEPROTYBĖS TAŠKAS

Karalius yra beprotybės taškas demokratijos viduje. Valdovas keri ne savo svetimumu, bet kaip tik tuo, kad primena slepiamąją išvirkščiąją demokratijos pusę – asocialią, autodestruktyvią laisvę, sykiu ir kliudančią vienybei, ir esančią tos vienybės pamatu.

Valdovas perteikia tautos valią. Jis geba sukurti vienybę, įkūnydamas vienybei kelią pastojusią egoistinę beprotybę. Kaip tik (demokratijos akimis žvelgiant) valdovo netobulumas, taškas, kuriame konstitucinis monarchas pasirodo turįs absoliutaus valdovo bruožų, kursto vaizduotę. Būdamas kliūtis, karalius primena, kad demokratija yra galinčios bet kada pratrūkti vėl pirminės beprotybės atoslūgis. Piliečiai tampa vieningi per žavėjimąsi vienu autoritarišku valdiniu, kuris imanentinę vienybės negalimybę padaro apčiuopiamą. Savo idiotizmu primindamas netvirtus demokratijos pamatus, valdovas išlaiko tvarką. Be valdovo valstybė dezintegruotųsi.

Demokratija gyvuoja vien kaip virtinė tuščių mėginimų susidoroti su valdovo asmenyje įsitvirtinusiu idiotizmu. Karaliaus asmenyje mes švenčiame demokratijos kvailybę.

XI. L'ETAT C'EST MOI

Monarchas ne atstovauja žmonėse tveriančiai tvarkai, jis tvarką sukuria iš nieko. Jis – simbolis, per kurį apskritai tik ir egzistuoja simbolizuojamasis turinys. Valdovas – ne išminčius, regįs galimybes, kurios turėtų jau slypėti tautoje; visiškai iracionaliu gestu jis geba transformuoti beformę masę į protingą visumą.

Taigi karalius yra ne vien bendruomenės simbolis, estetinis prielipas, „veikalo vainikas". Jis ne simboliškai įkūnija valstybę: savo iracionaliu buvimu karalius yra racionali valstybė. Per jo kūną valstybė įgyja savąjį tikslingumą.

Kerimas valdovo buvimas apakina mus ir neleidžia matyti tvarką struktūruojančio biurokratinio aparato. Tačiau čia dar ne viskas, nes biurokratija gali tapti tikslinga tiktai per idiotą, tiktai iracionaliame valdovo buvime. Tvarka neatsiejamai susijusi su vienu valdiniu, kuris, būdamas idiotas, yra pati tvarka.

Be karaliaus nėra demokratijos. Vienybė visados yra priešybių vienybė. Racionali tvarka gali rastis tik tada, kai ją įkūnija iracionali valdovo figūra. Ši centrinė figūra, nurodanti, iš kur tauta gauna vienybę ir tapatumą, sykiu yra ir demokratijai kliudąs taškas.

Būtent kaip idiotas, kuris negali būti kildinamas iš demokratijos, kuris neturi sau lygių, valdovas geba išgelbėti demokratiją. Tačiau subjektai neišvengiamai stengiasi nepastebėti, kaip labai jų egzistencija susijusi su šiuo esmingai jiems svetimu idiotu; jie laiko save pačius esencija, o valdovą keistu, folkloristiniu priedu.

XII. STUPOR MUNDI

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas*.

Thomas Paine *Age of Reason* (1793),
cituotas iš Rusijos bėgančio Napoleono

* Nuo prakilnaus iki juokingo yra vienas žingsnis.

Valdovas yra nusižengimas demokratiniam principui, visus piliečius traktuojančiam kaip lygius. Demokratijos redukavimas iki karaliaus pranoksta respublikoniškos vaizduotės galias ir gimdo nebylią nuostabą, iš kurios pažinsi tikrą demokratą.

Viena vertus, karalius yra kliūtis totaliai demokratijai, kita vertus,

jis *in negativo* perša mintį, kuo tikra demokratija galėtų būti. Pokštas, be abejo, tas, kad demokratija egzistuoja tiktai kaip nesėkmingi mėginimai sukurti tikrąją demokratiją. Todėl turime abu aspektus regėti susietus: savo absurdiškumu valdovas suteikia kūną tai nesėkmei, kuri iš esmės yra demokratija. Taip žvelgiant, iškilnus valdovas yra juokingas juokdarys, pagaikštis, užimąs tuščią valdžios vietą.

Negana pasakyti, kad niekas nėra tikras demokratas. Tai perša mintį, kad nepriekaištingas demokratas galėtų būti įmanomas. Tačiau tikrasis demokratas egzistuoja tiktai nesėkminguose mėginimuose būti tikras demokratas. Ir savo idiotiškumu valdovas materializuoja šią negalimybę. Valdovo paslaptis slypi demokratijos nesėkmėje.

6 Nauji karaliaus drabužiai

ESSE EST NON PERCIPI

Das Nicht-Gewusstsein der Realität liegt im Wesen ihrer.*

Alfred Sohn-Rethel *Geistige und körperliche Arbeit* (1972)

* Tai, kad tikrovė esti nesuvokta, priklauso jos esmei.

Pasaulis gyvuoja per malonę kvailybės, kuri iš principo veikia tik tol, kol yra nematoma. Trumpai tariant, neįžvelgimas yra produktyvus. Pasaulio gyvavimas implikuoja ne-žinojimą: *esse est non percipi.*

Iliuzija yra dviguba: ši iliuzija ne taip labai paslepia nuo mūsų tikrovę, kuri, kaip savaime suprantama tikrovė, gyvuoja iliuzijos, suteikiančios tikrovei struktūrą, dėka – su sąlyga, kad ši yra nematoma.

Trumpai tariant, lyg ir savaime suprantamame pasaulyje mes nepastebime iliuzijos ir joje įsitvirtinusio idiotizmo. Iliuzijos atskleidimas implikuoja idiotizmo demaskavimą.

Demokratija gali gyvuoti tik tol, kol mes neįžvelgiame jos tiesos: antagonizmo. Tikrojo demokratijos pobūdžio ignoravimas yra sudėtinė demokratijos dalis. Vos mums pamačius, kaip viskas yra iš tikrųjų, pasaulis subyra. Trumpai tariant, iliuzija yra inherentiška esencijai. Nėra konstitucinės monarchijos be mistifikacijos. Regimybė rikiuoja tvarką.

KAIP ULENŠPYGELIS KELIAVO PAS HESENO LANGDGRAFĄ

Heseno landgrafas pavedė Ulenšpygeliui išpuošti didžiąją jo pilies menę paveikslais, vaizduojančiais „Heseno kraujo giminę ir ponus bei landgrafus drauge su jų žmonomis“. Be to, Ulenšpygelis turėjo parodyti, kaip tie jų protėviai susigiminiavę su Vengrijos karaliais ir kitais valdovais.

Ulenšpygelis pas Heseno landgrafą

Anoniminis ankstyvas medžio raižinys

Tilis su bičiuliais leidžia laiką, lošdami kauliukais ir švaistydami šimto aukso guldenų avansą. Praėjus šiek tiek laiko, landgrafas įsigeidžia pasižiūrėti, kaip darbas juda į priekį. Tilis jį perspėja: „Tas, kuris nėra teisėtai gimęs, negalės pamatyti mano paveikslų."

Siena buvo uždengta balta drobule, kurią Tilis nutraukė žemėn. Balta lazdele jis ėmė rodyti landgrafų šeimos atstovus iki pat jų protėvių romėnų.

Grafas pats sau mąstė: matyt, būsiu mergos vaikas, nes nieko baltoje sienoje nematau. Tačiau balsiai jis tarė: „Meisteri, jūsų darbas man labai patinka, tačiau mes ne per labiausiai apie tai nusimanome."

Grafas nusprendė grįžti su visais savo didikais ir nustatyti, kuris jų neteisėtai gimęs; tada jų leninės valdos atitektų grafui!

Tuo tarpu jo žmona irgi užsuko pasižiūrėti su aštuoniomis rūmų damomis ir kvaišiuke. Nė viena neįstengė įžiūrėti jokių paveikslų, bet visos tylėjo. Galiausiai kvaišiukė tarė: „Kad ir per amžius likčiau nesantuokinis vaikas – vis tiek nematau jokių paveikslų!" Tada jau Ulenšpygelis pamanė sau: jeigu jau pamišėliai pradeda man kalbėti teisybę, verčiau bus nešti iš čia kailį.

Tilis daugumą apgauna ne vaizduodamas visiškai pramanytą genealogiją. Jis darbuojasi subtiliau. Tilis apgaudinėja dėdamasis, kad

valdžios paslaptis slypi po balta drobule. Tačiau po drobule nieko neįmanoma pamatyti. Bet šitaip atsiskleidžia tiesa: anapus užuolaidos mes įsitikiname, kad apgavystė yra slaptasis valdžios pamatas. Štai kas turi likti slaptyje, jei norime, kad tvarka neprarastų sąryšio. Regimybė yra esmė! Tokia yra valdžios genealogija ar, tikriau sakant, anti-genealogija. Valdžios tiesa slypi ne po užuolaida, bet pačioje drobulėje, kuri apsimeta esanti vien užuolaida.

Pasirodo, kad drobulė slepia tai, jog nėra kas slėpti. Anapus užuolaidos nieko neįmanoma pamatyti; tačiau mes privalome pamatyti tą nieką, kaip tokį: anapus užuolaidos slypi iliuzijos galimybė. Užuolaida palieka erdvės projekcijoms. Štai kodėl užuolaidos nebaudžiamam neįmanoma nutraukti.

Tilis atskleidžia ne vien tai, kad nėra kas pamatyti. Anapus užuolaidos valdiniai atranda, jog valdžios paslaptis – tai jų pačių pasidavimas kerams, jų nebylus stebėjimasis iškilnia valdovo figūra: *stupor mundi*. Trumpai tariant, anapus užuolaidos piliečiai aptinka pačius save. Tačiau atradimas, kad piliečiai patys sudaro valdžios pamatą, yra fatališkas. (Palyginkime su dviračių lentynininku, kuris griūva tą akimirką, kai pasiekia savo galimybių ribą. Suvokimas, kad medalis yra alibi kovoti su pačiu savimi, yra gniuždomas.)

Valdovo galios pamatų atskleidimas padaro galą ne vien iliuzijai ir nežinojimui, bet ir su tais dalykais susijusiai tvarkai. Kvailybė iš principo veikia tik tol, kol yra nematoma. *Esse est non percipi.*

DU VALDOVO KŪNAI

Valdovo charizma gyvuoja dėl kvailo įpročio, simbolinio ritualo. Toks yra mistinis jo autoriteto pamatas. Kad išsivaduotume nuo valdovo, mums tereikia sugriauti šią tvarką. Demaskavus karaliui charizminį autoritetą teikiantį mechanizmą, šis asmuo nebetenka savo valdžios. Regime jo vaidmens tuštybę, ceremoningumą ir asmens banalybę. Ne mirties bausmė, bet valdinių elgesys kaip su sau lygiu yra didžiausia bausmė valdovui.

> „Nenoriu, kad jį nuverstumėte ar imtumėte jį klibinti, noriu tik tiek, kad jo neberemtumėte. Tada pamatysite, kaip jis lyg didžiulis kolosas, netekęs pjedestalo, dėl savo paties svorio sugrius ir suduš į gabalus.“

Tačiau simbolinio vaidmens ir nuogo kūno skirtumas, apie kurį Etienne'as de la Boétie kalba savo veikale *Discours de la servitude volontaire* (apie 1550), aplenkia vieną įsidėmėtiną fenomeną. Simbolinis vaidmuo sudvejina monarcho kūną; vienas jo kūnas yra regimas, mirtingas, o kitas – neapčiuopiamas. Ir svarbu ne vien tai, kad apčiuopiamasis valdovo kūnas staiga tampa iškilniojo kūno nešiotoju. Mums pakankamai ilgai elgusis su valdovu kaip su valdovu, kaip tik visos jo kasdienės savybės patiria transsubstanciaciją ir tampa žavėjimosi, *stuporo* objektu. (Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton 1957).

Būdamas pažeidžiamas, šis kūnas skleidžia aplink save kerus, darosi tarpininku tarp žmogiškosios ir dieviškosios sferos. Jeigu karalius sėdi ant dviračio, tai nėra visų normaliausias dalykas pasaulyje, tai yra nenormaliai normalu. Kaip tik būdamas lyg paprastas žmogus karalius yra nepaprastas. Juo kvailesnis, juo dieviškesnis. Karališkoji šeimyna savo galybę ir pasitikėjimą savimi demostruoja elgdamasi kiek tik įmanu banaliau. Santuokinė neištikimybė, greitas važinėjimasis automobiliu, švaistūniškumas, depresijos, alkoholizmas, – visa tai didina valdovo giminės spindesį. Juo labiau karalius rodosi esąs mirtinai paprastas žmogus, juo labiau jis painiojasi kasdienėse aistrose, juo labiau jis darosi karalius. Štai kodėl ir pašaipos nėra jam pavojingos, štai kodėl jos valdovą tik stiprina. Net valdovo kūno nužudymas nepadaro galo tam mistiškajam kūnui. Kodėl gi šis iškilnus kūnas randasi? Iš kur tie kerai?

SAVANORIŠKA VERGYSTĖ

> Tas, kuris jums viešpatauja, turi tik dvi akis, dvi rankas, vieną kūną, ir neturi nieko daugiau negu menkiausias žmogus iš tos begalinės jūsų miestų žmonių daugybės; išskyrus tą pranašumą, kurį jūs jam suteikiate, – galią jus žeminti. Iš kurgi jis gautų tokią gausybę akių jums šnipinėti, jeigu jūs jam tų akių neduotumėte?
>
> Étienne de la Boétie *Discours del la servitude volontaire*

Norėdami išsivaduoti nuo valdovo, mes turime tik liautis su juo kaip su valdovu elgęsi: „ne paskiru išsivadavimo darbu, bet vien valia tai

padaryti". Tas, kuris geidžia laisvės, ją ir turi; geismas ir išsipildymas eina drauge. Tačiau:

> „laisvės – jos žmonės nenori. Ir ne dėl kokios kitos priežasties, kaip man regisi, o vien todėl, kad turėtų ją, jeigu tik jos geistų. Atrodo, tarytum jie nenorėtų stverti šio didžio turto vien todėl, kad tai pernelyg paprasta."

Mes geidžiame geismo, ne išsipildymo. Išsipildymas užkerta kelią geismui. Taip galima paaiškinti, kodėl valdiniai įsipainioję savanoriškos vergystės paradokse. Taip atsiskleidžia ir valdovo bei demokratijos santykis.

Iškilnusis karalius, kurio valia yra įstatymas, galįs pažaboti mūsų „beatodairišką laisvės troškimą", yra triukas demokratijai išgelbėti. Prasimanyta figūra karaliaus, stovinčio demokratijai skersai kelio, mes iškeliame išorėn imanentinę demokratijos nesėkmę. Karalius kliudo demokratijai, kuri yra struktūriškai neįmanoma. Taip mes išsaugome iliuziją, kad be šio kliuvinio būtume visiškai laisvi. Tačiau mes metame iš galvos mintį nusukti valdovui sprandą, nes taip išaiškėtų vienybės fikcija. Būtent kaip neintegruojama figūra valdovas garantuoja demokratiją. Demokratija klesti vien dėl kontrasto su vienu valdiniu, įkūnijančiu tvarkos neįmanomybę.

Jo mistinis kūnas daro apčiuopiamą ne nemirtingą tautos tapatybę, bet tą nesėkmę, kokia iš esmės yra demokratija. Jo kerimas kūnas yra niekas, virtęs kažkuo, demokratijos negatyvumo pozityvacija.

Savanoriška vergystė yra būdas išgelbėti troškimą. O valia valdyti varo į sąstingį.

TAUTOS KARALIUS

> Noordeinde rūmų* paslaptis ta, kad tai jokia paslaptis.

* Nyderlandų karalių rūmai Hagoje.

Būdami valdiniai, mes neišvengiamai tampame aukomis iliuzijos, kad monarchas jau pats savaime yra monarchas. Suvokimas, kad jo valdžia paremta aklu garbinimu, padarytų galą ne tik valdovui, bet ir aplink jį susitelkusiai tautai. Todėl valdovas įteisina savo valdžią, argumentuodamas anapus demokratijos tveriančiu autoritetu: Dievu arba mitine praeitimi. Ir pamaži visu tuo patiki.

Tačiau ar tai dar galioja ir ideologijų pabaigos laikais? Julijona neabejotinai buvo žavėjimosi objektas, tačiau Beatričė, regisi, nebepasitiki transsubtanciacijos mechanizmu ir baimingai laikosi įsikibusi ceremonialo. Viena vertus, ji nuo jaunumės pati į save žiūri pernelyg rimtai („mūsų padermės žmonės"), kita vertus, nepakankamai tiki savo valdoviškumu, kad galėtų ramiai ir normaliai elgtis. Panašu, kad ji kultivuoja atstumą, kas, kaip rodo Vindzorų pavyzdys, žadina priešingą reakciją. O princesė Diana, „tautos princesė", instinktyviai jautė šį mechanizmą; todėl ji galėjo sau leisti *haute couture* apdarais glėbesčiuoti raupsuotuosius.

Vilhelmas Aleksandras – Nyderlandų sosto įpėdinis – yra ir vėl savitas atvejis: atrodo, kad jis pernelyg pasitiki stebuklu. Turi būti pirma valdovas, kad galėtum elgtis kaip proletaras, – bet ne atvirkščiai. Tačiau vilties esama, nes paklaustas, kieno pavyzdžiu ketinąs sekti, jis pirmiausiai atsakė: „Niekieno, aš esu toks, koks esu", o paskui paminėjo ne Beatričę, bet Julijoną, tikrąją tautos karalienę.

Tam tikra prasme Vilhelmas Aleksandras kuo labiausiai dera demokratijai. Ten, kur Beatričė iš paskutiniųjų stengiasi įrodyti esanti valdovė, medinė sosto įpėdinio elgsena neleidžia nė truputėlio painioti jo asmens su valdovo vaidmeniu. Ne veltui jis žmonėse gavo prievardį „Vilhelmas Kvailys".

NAUJI KARALIAUS DRABUŽIAI

Konstitucinės monarchijos veikimą gražiai iliustruoja Hanso Christiano Anderseno pasakaitė „Nauji karaliaus drabužiai". Du apgavikai tvirtina galį išausti drobę, kuri būsianti tokia plonytė, kad jos nematysią kvailiai ir tie, kurie netinkami savo tarnybai. Norėdamas sužinoti, kas jo krašte yra kvailas ir netikęs, karalius užsisako naujus drabužius.

Pokštas, be abejo, tas, kad tokios drobės nesama ir kad karalius nuogas. Tačiau visi, įskaitant patį karalių, apsimeta, tarytum karalius būtų apsirengęs, nes nė vienas nenori vadintis kvailiu.

Štai tokia ir konstitucinės monarchijos logika. Monarchija remiasi idiotizmo nutylėjimu: valdovas darosi valdoviškas, nes mes su juo elgiamės kaip su valdovu, o ne todėl, kad iš prigimties turėtų kokių

Graviūra, pašiepianti Liudviką XIV

Autorius: *Thackeray*

valdoviškų savybių; priešingai, karalius yra paprasčiausias mirtingasis, atsidūręs tautos priešakyje dėl tokių savaime ne itin taurių dalykų, kaip natūrali atranka ir giminės pratęsimas.

Tačiau mes apsimetame, tarytum valdovas turėtų taurių savybių, ir užsimerkiame, kad nematytume jo tikrojo vaidmens, kuris yra grynai formalus: jis turi išsaugoti tvarką.

Pasak pasakaitės, karaliui rūpi ne valstybės reikalai, kariuomenė, menas ar pramogos, bet vien apdarai. Tai įrodo, kad jis yra geras karalius. Jis žino, kad jo valdžia susijusi su išoriniu pasirodymu, o ne su dvasiniu turiniu.

Todėl, norėdamas išsiaiškinti, ar jo valdiniai tatai irgi žino, karalius per kiekvieną viešą pasirodymą tikrina savo tautą. Tik tie, kurie pajėgūs išsaugoti regimybę, tinka atlikti savo vaidmenį visuomenėje. O kvailys nesugeba įžvelgti gerų manierų naudos ir savo reakcija į valdovą demaskuoja pats save.

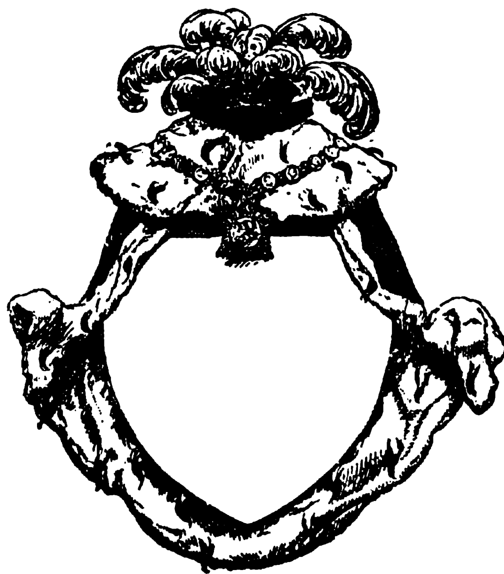
Visai nepagrįstai ši istorija dažnai skaitoma kaip nekalto kūdikio triumfas prieš suaugusiųjų pasaulio pretenzijas. Tiktai vaikai, bepročiai ar girtuokliai yra tokie nekultūringi, kad imasi skelbti „tiesą", – lygiai kaip ir apsišvietę kvailiai iš Respublikonų draugijos, linkę laikytis nuogų faktų ir ignoruoją valdžios mechanizmą, kuriam ir patys turi būti dėkingi už savąjį statusą.

Respublikonų draugija kelia pavojų demokratijai ne vien todėl,

kad klube iš pradžių nebuvo vietos moterims ir kitataučiams, bet pirmiausiai todėl, kad jame nėra vietos karaliui! Be karaliaus demokratija griūva.

(Čia trūksta traktato apie šiuolaikinio meno vaidmenį tikrinant gebėjimą įžiūrėti ką nors ten, kur nieko nėra ar bent apsimesti, kad ką nors matai, – apie galybes, kurios laiko daikte kultūringąjį pasaulį, Fantaziją ir jos sesutes Geras Manieras! Kultūra – tai produktas virtinės daugiau ar mažiau sėkmingų mėginimų išsaugoti regimybę. Ten, kur publika nebeturi energijos apsimetinėti, kad demonstruojami meno kūriniai jai daro įspūdį, kyla pavojus demokratijai.)

Tilis irgi nesako, kad valdžia niekuo nepagrįsta. Jis palieka spręsti publikai. Balta drobulė yra ženklas: žiūrėk, ką sakai; jei pasakysi per daug, tvarka sugrius. Šia klasta Tilis tikrina rūmus. Jis tiria piliečių

Hanso Tegnerio iliustracija pasakai *Nauji karaliaus drabužiai*

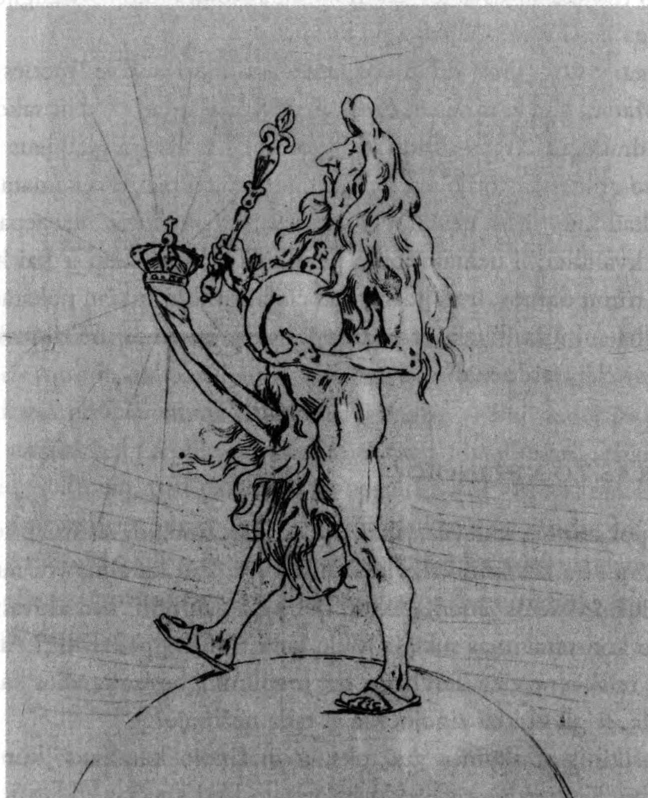
Įsidėmėtina, kad karaliaus giminės skydas baltas; nėra jokios genealogijos

vaizduotę, jų gebėjimą įžiūrėti ką nors ten, kur nieko nėra, ar geras manieras pasakyti, kad apie tai nieko nenusimanai. Valstybę viename daikte laiko piliečiai, kurie apsimeta, tarytum tvarka yra kuo nors pagrįsta. Vien kvailiai neturi kultūros laikyti save kvailiais.

Audėjai drauge su savo neregimu audiniu pateikia ir tekstą, ir komentarą; jie vardija spalvas ir aprašinėja neregėtus raštus. Ministras, kuriam patikėta viską prižiūrėti, perduoda šią informaciją karaliui. Gana greitai visi, nors niekados tų drabužių nėra regėję, kalba apie puikias spalvas ir audinio kokybę: „Jis toks lengvutis, kaip voratinklis. Atrodo, tarytum nieko nebūtum apsivilkęs, bet kaip tik tai ir yra jo geriausia savybė.“

Atidžiau pasižiūrėjus, drabužiai egzistuoja vien kalboje. Kalba audžia ploniausią audeklą. Ne faktai, bet šnekos yra reikšmingos. Gandas sudaro tą neregimą audinį, kuris palaiko tvarką.

Pakankamai ilgai giriant karaliaus drabužius, galiausiai visi tuo patiki. Taip žvelgiant, „tapimas valdovu“ laikosi išsipildančios pranašystės logikos.

Nuogo karaliaus triumfas

Félicieno Ropso piešinys

Tačiau Anderseno istorija yra subtilesnė. Valdiniai samprotauja šitaip: nesam kvailiai, gerai žinom, kad karalius nuogut nuogutėlis. Tačiau tikrai esama kvailių, kurie tiki, kad valdovas yra valdovas iš prigimties. Todėl tam, kad netaptume valdžią turinčiųjų aukomis, verta pasistengti ir pagirti imperatoriaus drabužius.

Čia regime glaustai išdėstytą visą kvailybės problemą. Kvailys visados yra kitas. Mes slapčiomis juokiamės iš hipotetinio kvailio, kuris bus toks trenktas, jog patikės, kad drabužių esama. Tačiau iš tikrųjų šis nesamas kvailys lemia visus mūsų darbus. Dėl visa pikta mes giriame apdarus, taip visi tapdami tais kvailiais, kurių taip bijomės.

Tai nesamo ir vis dėlto efektyvaus kvailio paradoksas. Tačiau tikrasis kvailys yra ne nesamasis hipotetinis ir ne bailus sekėjas, visados užsitikrinąs sau vietą tvarkoje; tikrasis kvailys yra apsišvietęs pilietis, tas, kuris atsisako tikėti gandais apie drabužius, tas, kuris linkęs laikytis nuogos teisybės, tas, kuris atsisako tikėti nesamo kvailio galybe. Ir kaip tik toks apsišvietęs kvailys tampa Respublikonų draugijos nariu, o galiausiai pakiša galvą po kirviu.

Pragaištis irgi prasideda nuo gando. Aplinkui sustoję žmonės nesako: „Matau, kad karalius nuogas“, jie sako: „Štai tas vaikelis sako, kad jis be drabužių“. Tarp gando ir „kito“ galybės esama glaudaus ryšio. Heseno grafienė istorijoje apie Tilį irgi netvirtina nieko nematanti, ji sako, kad kita nieko nemato: „Gal kam tas ir patinka, bet nepatinka mūsų kvailutei; ji nemato jokių paveikslų – lygiai kaip ir kai kurios mūsų rūmų damos, ir aš įtariu, kad čia bus tiktai sukčių pokštas.“

Kalba sukuria iliuziją ir padaro jai galą; ne empirinė tikrovė, bet gandas vėlei išardo audinį.

KAS TO NEŽINOJO?

Visas pokštas tas, kad visi, įskaitant karalių, žino, jog šis stovi Adomo kostiumu. Paikas kūdikis, viešai sušunkąs, kad karalius yra nuogas, atskleidžia visiems žinomą faktą. Bet kaip gali būti, kad akivaizdaus dalyko konstatavimas sukelia tokių katastrofiškų padarinių? Atskleidimas reiškia ne vien karaliaus, bet ir aplink jį besisukančios karalystės galą. Jeigu visi tai žinojo, kas gi tada nežinojo?

Klasikinis atsakymas yra toks: to nežinojo karaliaus įkūnijama valstybė. Kaip valdovas, valdovas privalo likti kurčias, aklas ir neby-

Anoniminio autoriaus titulinis puslapis Adriaano Poirterio knygai *Het masker van de Wereldt afgetrocken* [Pasaulio kaukę nuplėšus] (1646).

Po Ponios Pasaulio kauke slepiasi medūza. Paslėptoji tiesa turėtų mus paversti į akmenį.

lys; o kaip paskiras žmogus, valdovas gali sau manyti ką tinkamas. Tą, kuris tuos du dalykus painioja, laikas vežti į šveicarų sanatoriją.

Valdovas privalo mums išsaugoti regimybę, – štai kodėl jis pasakaitėje narsiai žengia pliku pasturgaliu. Tačiau ir piliečiai, atlikdami valdinių vaidmenį, turi palaikyti šią apgaulę. Kol visi apsimeta, kad karalius apsirengęs, tauta lieka viename daikte. (Priešingas yra televizijos serialo MASH veikėjo Klingerio atvejis; kol niekas nenori pastebėti sijonų, kuriuos šis vilki, kad būtų pripažintas netinkamu karo tarnybai, disciplina išlaikoma.)

TRYS KVAILYBĖS PERIODAI

* Žmogus yra vaisius.

*Homo pomo est.**

P. C. Hooft

Pasitelkus Peterį Sloterdijką ir Slavojų Žižeką (*Ils ne savent pas qu'ils font,* Paryžius 1990), autorių, kurio painios knygos man neapsakomai daug davė, kvailybės raidoje, per daug nesismulkinant, galima išskirti tris periodus.

Pirmiausiai – ***klasikinę kvailybę***, kuriai būdingas fundamentalus naivumas. Čia taikytinas Biblijos sakinys: „Viešpatie, atleisk jiems, nes jie nežino, ką daro." Paveikslas, kurį kvailys yra susidaręs apie tikrovę, nesutampa su faktais. Jo galva skendi debesyse, todėl jis nemato realybės. Nublaškydami šydus, mes jam atskleidžiame nuogą teisybę.

Moderniajai kvailybei tinka toks sakinys: „Viešpatie, jie nežino, ką daro, ir tas kaip tik gerai..." Šydas slepia ne tikrąją dalykų padėtį, viskas čia kaip tik atvirkščiai: tikrovė egzistuoja per iliuzijos malonę. Regimybė suteikia struktūrą mūsų realybei, – kol iliuzija nėra regima. Susivokimas padaro galą ne tik kvailybei ir beprotybei, bet ir pasauliui, kuris apie juos sukasi. *Esse est non percipi* (Būti – tai nesuvokti).

Tai galima. iliustruoti, pasitelkiant Rafaelio paveikslą *La Fornarina*. Matome moterį, kuri laiko iki pat nuogų krūtų pasikėlusi perregimą šydą. Kam tas šydas? Klasikinis aiškinimas yra toks: šydas daro pilvą dar labiau gundomą. Tačiau tas, kuris atiždžiau pažvelgia, mato, kad šydas yra kūno spalvos, o tada paaiškėja ir kraupioji teisybė. Ne šydas dengia gundomą pilvą, o pats pilvas yra vidurius pridengiąs šydas. (Tai skatina prisiminti sakinį, kuriuo jėzuitai stengėsi nuginti šalin nuodėmingas mintis, jei pro šalį eidavo graži moteris: žmogus – tai mėšlo pilnas odos maišas.) Trumpai tariant, jei nenori išprotėti, verčiau per daug nežinoti.

Ir ši kvailybės atmaina jau tapusi atgyvena. Abu apibrėžimai remiasi klasikine mintimi, kad kvailys negeba pažinti realybės. Šiandien mes susiduriame su *postmodernia kvailybe*: „Viešpatie, jie žino, ką daro, ir vis tiek daro." Panašu, kad kvailybė išėjusi iš mados. Postmodernistas yra pernelyg gudrus, kad leistųsi apgaunamas savo paties retorikos. Jis – apsišvietęs kvailys. Jis labai gerai suvokia atstumą tarp regimybės ir esmės, bet vis tiek neatsižada kaukės. Postmodernisto

Rafaelio
La Fornarina
(maždaug 1519)

nebegalime konfrontuoti su jo akląja vieta, su tuo, ką jis neigia, idant liktų teisus, nes *pomo* šį atstumą jau iš anksto yra įkalkuliavęs.

Štai kad ir politika. Politikas visus apgaudinėja viešai; niekas juo netiki; ir jis pats tai žino; ir mes žinome, kad jis žino, o jis žino ir tai. Kurgi tokioje visažinystėje ieškoti kvailybės? Jeigu visi žino, kas gi tuomet nežino?

Esame neva pasiekę postideologinį metą, tačiau tokia išvada yra pernelyg skubota. *Pomo* palieka nepažeistą fundamentalųjį kvailybės lygmenį: kvailybė veiksminga pačioje realybėje, tuose dalykuose, kuriuos mes darome, o ne tuose, kuriuos manome darą.

Puikiai žinome, kad po valdovo valdžia slypi tam tikri susitarimai, tačiau praktikoje apsimetame, tarytum valdovas būtų tautos įkūnijimas. Esame kvailiai praktikoje. Kvailybės vieta – ne mąstymas, bet ta aplinkybė, kad ji vis tiek daroma.

Trumpai tariant, kvailybės nebeturime ieškoti psichologijos sferoje; kvailybė visai nėra asmeninis ar spontaniškas dalykas. Priešingai, kvailybė materializuota kasdienos praktikoje. Kvailybė slypi veikloje, todėl įmanu kvailybę deleguoti net mašinoms.

ŠLOVĖS MAŠINA (BE VYRIAUSYBĖS GARANTIJOS)

Norėdami suvokti, kaip veikia mašina, palaikanti mums konstitucinę monarchiją, galime pasižiūrėti į šlovės mašiną iš to paties pavadinimo Villiers de l'Isle Adam apsakymo *La Machine à Gloire* (1883).

Inžinierius baronas Batibijus Botomas, „Naudingumo apaštalas", išrado mašiną, kuri organiškai gamina ŠLOVĘ. Bet kaipgi mašina (fiziniu instrumentu) pasiekti Šlovę (intelektualinį tikslą)? Rūpindamasis išspręsti šią problemą, Botomas gilinosi į *claque* – kvakerių – paslaptis – į paslaptis plojikų, kurie samdomi prišaukti sėkmės teatro spektakliui.

> „Kiekviena šlovė turi savuosius *claque*, kitaip sakant, savąjį šešėlį, savąją apgaulės, mechanikos ir Nieko dalį (mat Niekas yra visų dalykų pradžia)".

Iš principo pakanka vieno besijuokiančio žmogaus, kad visa salė pradėtų kvatotis.

> „O kadangi niekas nenori juoktis be dingsties ir nenori būti tiesiog kito užkrėstas, tai pripažįstama, jog pjesė šmaikšti."

Claque yra gyvas paminklas minios negebėjimui pačiai nustatyti vertę to, ką ji girdi: „*Claque* teatro šlovei yra tas pat, kas Raudotojos buvo

Sielvartui". Vadinamosiose primityviose bendruomenėse būdavo samdomos moterys, kurios privalėjo vietoj artimųjų verkti per laidotuves. Pasitelkdami kitus žmones, paveldėtojai, kaip sakoma, atlikdavo savo priedermę, o patys galėjo užsiimti naudingesniais dalykais: peštynėmis dėl palikimo. Čia verta prisiminti ir graikų tragedijos chorą. Žiūrovai ateidavo į teatrą su savomis bėdomis, todėl neįstengdavo persiimti užuojauta vaidinamiems personažams. Tačiau užuojautą vietoj jų jausdavo choras.

Botomo užduotis buvo pakeisti *claque* patikimesniu instrumentu. Didžioji problema buvo sužadinti publikos Sieloje jausmą, dėl kurio Daugumos Dvasia pati persiimtų Mašinos gaminama šiurkščia šlovės raiška.

Atidžiau pasižiūrėjus, Botomo išrastoji mašina – tai pati salė. Kiekviena salėje vaidinama pjesė tampa šedevru dėl auksuotų angeliukų ir balkonus remiančių kariatidžių, kuriems iš burnų sklinda juoko ar šniurkščiojimo garsai bei susižavėjimo šūksniai. Be to, salėje įtaisyti vamzdžiai su linksminančiomis ir ašarinėmis dujomis, balkonai su metalo kumščiais žiūrovams iš miegų žadinti ir sistemos vainikams svaidyti.

O tada įvyksta plojimų mašiną pateisinąs kerimas reiškinys. Individai verčiau nesipriešina viešajai nuomonei. Visi įsitikinę aksioma: „tam žmogui šypsosi sėkmė, vadinasi, kad ir ką manytų kvailiai ir piktavaliai, jis vertas šlovės ir gabus. Dėl visa pikta stokime jo pusėn, – tegu ir vien tam, kad neatrodytume imbecilai." Tokia yra salės atmosferoje tvyrančių slaptų samprotavimų virtinė.

> „Kad ir koks abejingas žiūrovas būtų, jis, girdėdamas kas aplinkui vyksta, labai lengvai leidžiasi užkrečiamas visuotinio entuziazmo. Tai *force des choses*. Netrukus jis griausmingai plos ramutėle širdimi. Kaip visados, jis visiškai vienos nuomonės su Dauguma. Ir jeigu tik įstengtų, jis iš baimės kristi į akis keltų net didesnį triukšmą už pačią Mašiną."

Šlovė dabar jau tikrai pasirodo salėje. Ir šitaip iliuzorinis Botomo Aparato aspektas pranyksta, paskęsdamas Tikrovės spindesyje. Rimtai viską apgalvojus, šis aparatas galėtų būti naudojamas ir parlamente...

ŠIUOLAIKINS RITUALAS

Karalienės dieną viešpatauja visuotinis džiūgavimas, kurio niekas nepatiria.

S. Carmiggelt

Kas yra karališkumas? Kritikai tvirtina, kad tai tiktai regimybė. Monarchistų nuomone, apie karališkumą galima kalbėti, kai pakanka paminėti valdovo rūmus, kad žmones apimtų pagarbos jausmas. Mes manome, kad karališkumas manifestuojasi ženklais, kuriuos bet kas gali suvokti: liaudies dainomis, vėliavų kėlimu, suvenyriniais kokliais. Juo daugiau apraiškų valdovas demonstruoja, juo didesnis valdovo karališkumas, juo daugiau pagarbos ženklų jis nusipelno.

Konstitucinei monarchijai garbinti mes dabar turime tobulą šlovės mašinos versiją – televiziją. Dėl šio aparato karalių karališkumas darosi visiškai nebereikalingas. Iki šiol kasmet būdavo paskiriami vienas ar du miesteliai likusių gyventojų vardu pareikšti pagarbos valdovei. Viešnagė būdavo tiesiogiai transliuojama per televiziją. Tačiau iš principo pakanka kasdien tas transliacijas kartoti. Žinodami, kad televizija transliuoja pagarbos reiškimą, mes galime ramia širdimi išjungti televizorių.

Taigi kas yra kvailys? Jeigu visi žino, kas gi tada nežino? Kvailybė slypi bandos elgsenoje, ritualuose, ji deleguota televizijai. Televizija yra kvaila vietoj mūsų; ji atlieka priedermes, išlaikančias visuomenę viename daikte. Televizija nėra suvokiama protu. Todėl konstitucinės monarchijos ateitis yra garantuota.

Prašom mane teisingai suprasti: aš neagituoju nei prieš monarchiją, nei prieš demokratiją, ir jau tikrai ne – prieš abiejų kvailybės atmainų kombinaciją konstitucinės monarchijos pavidalu. Lygiai taip pat nepasisakau už iracionalumą. Aš konstatuoju būtinybę ritualinių paikybių, kuriose įsikūręs idiotizmas, neišvengiamai tveriąs mūsų egzistencijos šerdyje. Lygiai taip pat privalome nuolat suvokti fikcinį pasaulio pobūdį. Tikroji kvailybė viešpatauja ten, kur visiems viskas yra savaime suprantama.

Sekdamas Villiers tradicija, Žižekas aškina, kaip veikia juoko mašina televizijoje. Kam tas juokas? Pirmiausiai jis mums primena, kada dera juoktis. Juokas yra pareigos dalykas. *Ride si sapis.* Juokdamasis parodai kaimynui, kad supranti pokštą, kad esi vertas jo draugijos. Tai sukuria jungtį tarp visažinių. Apsimetame, lyg tai būtų komiška, ir šis apsimetinėjimas išlaiko bendriją viename daikte.

Tačiau tai dar ne viskas; mat dažniausiai mes nesijuokiame. Bet tai jokia bėda, nes juoko mašina atpalaiduoja mus net nuo priedermės juoktis. Ji juokiasi už mus. Taigi net jeigu mums ne tas galvoje ir mes tik apdują spoksome į ekraną, po laidos vis tiek galime sakyti, kad, padedami mašinos, be galo linksminomės. Tuo metu patys galime galvoti apie visiškai kitus dalykus, mūsų dvasia gali sklandyti visai kitur, galime leistis į filosofinę kelionę, galime užjausti artistus, – visa tai ničnieko nereiškia. Akselis, kitas Villiers de l'Isle-Adamo personažas, turėjo devizą: „Gyventi – tai už mus padaro tarnai." Prisimindami šią jo frazę, mes galime pasakyti: juoktis, verkti, reikšti užuojautą, – tai už mus padaro mašinos. Mašina atlieka kvailas ritualines priedermes, išlaikančias viename daikte šį pasaulį.

Gumbaho karikatūra knygoje *De tijd vliegt slecht* [Laikas prastai skrenda], De Harmonie, 1998

Beje, prieš keleris metus buvo atliktas tyrimas, kaip elgiasi žiūrovai per komiškus televizijos serialus, kuriuose naudojama juoko mašina. Iš šio tyrimo paaiškėjo, kad žiūrovai po laidų manė kraupiai prisikvatoję, nors atlikti publikos vaizdo įrašai parodė visai ką kita.

Pasaulį, kurį rodo televizija, mes priimame su žiupsneliu ironijos. Mes, apsišvietę kvailiai, sėdime atsilošę. Būti kvailam – tai už mus daro prieš akis rodomas pasaulis. Taigi mes galime išmintingai žvelgti į šį pasaulį. Iš ironiško atstumo žiūrime į šį paiką vaidinimą.

Tuo tarpu tasai didis pokštas lemia mūsų darbus ir mintis, įskaitant mintį, kad pasaulis yra kvailas, o mes – apsišvietę žiūrovai.

VIII DARWIN AWARD

1 *EKSTAZĖ*

NOMINACIJOS

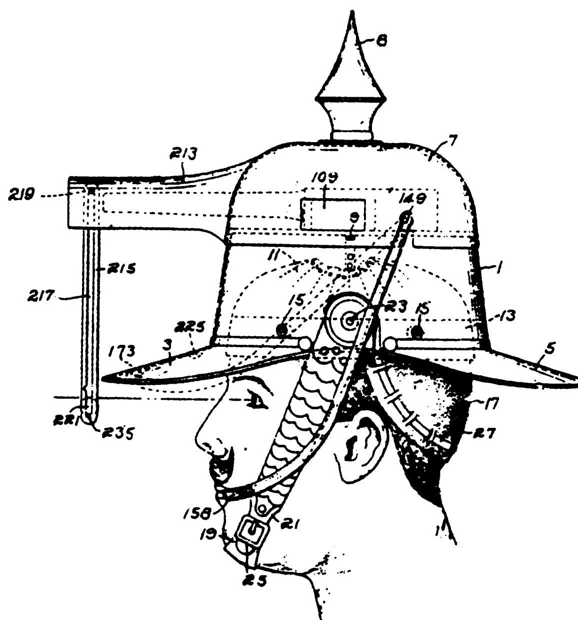
Internete kasmet skiriama *Darwin Award** žmonėms, kurie, netyčia pašalindami savo silpnus genus iš reprodukcijos proceso, įnešė neįkainojamą indėlį į evoliuciją. Kadangi pretendentai visados yra mirę, premija niekados nėra įteikiama. Paskutiniuoju metu šansą gauna ir tokie žmonės, kurie per savo kvailybę sterilizuojami ar kastruojami arba kurių giminės pratęsimas kaip nors kitaip pasidaro nebeįmanomas.

* Darvino premija

Kandidatus galima siūlyti tokiose kategorijose: sportas ir pramogos, darbas ir pramonė, ginklai ir sprogmenys, meilė, savižudybė, medžioklė, nusikaltimas ir bausmė, eismas, religija ir medicininis gydymas. Tarp kitų laureatų minimi tokie:

> 64 metų vėžiu sergantis pacientas Abrahamas Mosley, kuris, gulėdamas vienoje Floridos ligoninėje, panoro užsidegti cigarą, ir dėl to užsiliepsnojo jo pižama ir kaklo tvarsčiai. Kadangi jam buvo pašalintos balso stygos, jis negalėjo pasišaukti pagalbos ir gyvas sudegė patale.
>
> Šuolių iš aukščio su elastine virve mėgėjas, patikrinęs savo virve prarajos gylį, tačiau pamiršęs, kad jo juosta yra tampri.
>
> Vienos Los Andželo krikščionių sektos vadovas. Jis kasdien mėgino, sekdamas Kristumi, vaikščioti vandens paviršiumi. 1999 m. lapkričio 24 d. tas vyras netikėtai užsimušė, mankštindamasis vonioje ir paslydęs ant muilo gabalėlio.

Alberto B. Pratto
šaudomasis šalmas
(1915)

BRITISH PATENT OFFICE
Convention Date (United States), July 14. 1915.
Application Date (United Kingdom), July 11. 1916.
No. 9759 16.

Trys palestiniečių teroristai. Jie vyko su sprogmenimis į Izraelį ir jau buvo savo laikrodžius persistatę į žiemos laiką, kuris Izraelyje dėl rytmečio maldos įvedamas anksčiau, nei kitose šalyse. Tačiau bombos automobilyje buvo nustatytos dar pagal vasaros laiką, mat palestiniečiai okupuotosiose srityse nėra linkę gyventi pagal, jų žodžiais tariant, „sionistinį laiką“. Dėl to bombos sprogo anksčiau, nei turėjo, ir teroristai susisprogdino patys.

Iš senienų skrynutės minėtinas Alberto B. Pratto iš Lindono (JAV) šaudomasis šalmas. Sukandęs virvelę, karys galėjo paleisti kulką iš savo šalmo, kuriame buvo įtaisytas revolveris. Mįslė lieka tai, kaip šis patentas galėjo būti išduotas, nes bandomasis triušis, paleidęs patį pirmąjį šūvį, turėjo nusisukti sprandą. Šis šalmas yra patentuota savižudybės priemonė.

Garbė visiems premijuotiesiems! Šie nutikimai groteskiškai iliustruoja kvailybę, kuri yra varomoji mūsų kultūros spyruoklė.

KVAILYBĖ KAIP MŪSŲ KULTŪROS PAMATAS

Kvailybė – tai netyčinė autodestrukcija. Kvailybė – tai gebėjimas elgtis prieš savo paties interesus, kai tokios elgsenos kraštutinis padarinys yra mirtis. Tai tipiškai žmogiškas talentas. Pradėkime nuo to, kad žmogus yra vienintelė gyvių rūšis, kuri gimdama yra tokia kvaila, kad riksmu atkreipia į save laukinių žvėrių dėmesį. Be to, žmogus į pasaulį ateina violetinis ir, neturėdamas dengiamosios spalvos, negali pranykti krūmuose. Galiausiai, žmogus yra vienas tų nedaugelio žinduolių, kurie užgimę nemoka vaikščioti.

Dar daugiau: gyviai dar tebeturi savisaugos instinktą, o žmogus geba dėl kokios nors užgaidos pastatyti ant kortos ir pats save, ir visą savo rūšį. Dėl kokios nors pamišėliškos idėjos, susijusios su rase, tauta, lytimi ar tikėjimu mes aukojamės patys ir aukojame kitus.

Viena vertus, kvailybė kasdien kelia vis naują grėsmę, bet, kita vertus, kvailybė yra mistiškasis mūsų egzistencijos pamatas. Mat saugodamasis, kad nepragaištų dėl savo kvailybės, žmogus priverstas lavinti protą. Visos strategijos, kaip suvaldyti kvailybę, sudėtos daiktan sudaro mūsų kultūrą. Kultūra – tai su laiku ir vieta susijęs produktas virtinės daugiau ar mažiau nesėkmingų mėginimų susidoroti su autodestruktyvia beprotybe, kuri tveria visuose kraštuose ir visais laikais.

SPROGSTAMASIS MIŠINYS

Kvailybė privertė žmogų lavinti protą, tačiau protas dar anaiptol nesuteikia išlikimo garantijos. Dar daugiau: protas net gali padidinti kvailybės galybę. Šio mišinio sprogstamoji jėga įspūdingiausiai reiškiasi per karus. Ne taip ryškiai regima kvailybė prasimuša paviršiun pavidalu rusenančio pilietinio karo greitkeliuose, dėl kurio vien Nyderlanduose kasmet būna 1200 mirtinų aukų. (Beje, 70% Paraolimpinių žaidynių dalyvių esti eismo aukos). Tai chroniška katastrofa, daranti mažesnį įspūdį nei tokia vienkartinė įspūdinga nelaimė, kaip lėktuvo sudužimas.

Sprogstamąjį kvailybės ir proto mišinį įžvelgiame ir technologijų evoliucijoje:

Mažai nikotino turįs tabakas padvigubino cigarečių vartojimą.

Energiją taupančios lemputės daugiausiai vartojamos prabangiems sodų apšvietimams.

Vairuotojai, turį automobilyje oro pagalves ir saugos diržus, važiuoja vidutiniškai 20 % greičiau.

Statant daugiau greitkelių, intensyvėja eismas, platinant greitkelius, daugėja kamščių.

Dėl pėsčiųjų perėjų daugėja nelaiminguose atsitikimuose sužalotų pėsčiųjų.

Rūpinantis, kad nufotografuoti greičio viršytojai nenaikintų fotografavimo įrenginių, statomi šių įrenginių iš akių nepaleidžiantys fotoaparatai.

Rūpinantis keleivių saugumu, automobilių kėbulai gaminami vis tvirtesni, todėl vis sunkiau darosi ištraukti sužeistuosius iš automobilių.

Oro kondicionavimas didina šiltnamio efektą ir ardo ozono sluoksnį; trumpai tariant, vėsinant patalpas, atmosfera šiltėja.

Pakvaišusios karvės yra skerdyklų atliekų perdirbimo padarinys.

Gerinant sveikatos apsaugą, visuomenė vis labiau kriošta.

Atsiradus kompiuteriams, įstaigose popieriaus vartojimas padidėjo.

Sukūrus spyruoklinius žygio batus, mažinančius kelių apkrovą, atsirado ypatinga strėnų negalia.

Mėginant sparčiau spręsti sudėtingas problemas, buvo kuriama programinė įranga. O rezultatas yra tas, kad smulkių klaidų padariniai pasidarė didesni.

Panašu, kad filtrai vandentiekio vandeniui gryninti, yra ideali bakterijų veisykla.

Dėl pagerėjusios higienos, mes pasidarėme jautresni bakterijoms. Sėkmingas bakterinių infekcijų slopinimas palengvino tokių naujų virusinių infekcijų, kaip AIDS, plitimą.

Esama žinių, kad kremas nuo nudegimo sukelia odos vėžį.

Ir kitose srityse užklumpame protingą kvailybę nusikaltimo vietoje:

> Tėvai Amsterdame dėl intensyvaus eismo nebeleidžia vaikams žaisti lauke; todėl savo atžalas jie automobiliais vežioja į užmiestį.
>
> Penktoji tramvajaus linija, vadinamasis greitasis tramvajus, nuolatos nesustodamas pravažiuoja pro stoteles, kuriose susirinkę itin daug žmonių. Dėl to kilus skundams, Viešųjų pervežimų įmonė pareiškė, kad tuo atveju, jei tramvajus privalėtų visur stabčioti keleivių paimti, jis visiškai išsimuštų iš tvarkaraščio.
>
> Michelangelo freskų Siksto koplyčioje restauravimas pritraukė tiek lankytojų, kad dėl padidėjusio santykinio oro drėgnumo, įšilusio oro ir aukštesnės sieros koncentracijos koplyčioje radosi nematomas rūgštus lietus. Bekuopinat tarša didėja.

Pasitelkę vieną futbolininko/filosofo Johano Cruijffo posakį ir jį šiek tiek pavariavę, galime pasakyti: kiekvienas privalumas turi savų trūkumų.

Gyvybei pavojingos kvailybės neįmanoma išnaikinti, sykiu neišnaikinant ir žmogaus; o tai būtų kvailybė kvadratu. Vienintelė išeitis – permanentiškai prasimanyti naujų strategijų, kaip atremti kvailybę. Taip žvelgiant, kvailybė yra mūsų kultūros motoras.

RAFINUOTA KVAILYBĖ

Viena drąsiausių klastų, kuriomis mėginama susidoroti su kvailybe, yra aukojimosi pakylėjimas iki aukščiausių artimo meilės įrodymų.

Neveltui kankinystė vaidina reikšmingą vaidmenį daugumoje religijų; tai – kvailybės viršūnė.

Prisiminkime kad ir visų šimtmečių bado meistrus. Nepriteklių laikais išdidus žmogus bėdą paverčia dorybe. Taip badavimas interpretuojamas kaip askezės atmaina, trumpai tariant, – kaip etinis idealas. Šiandien pasninkavimas mums žinomas kaip estetinis idealas, – taip galime spręsti, matydami anoreksija sergančias pacientes, kurios, kaip grožio modeliai, vaikštinėja ant pakylos: kvailybė *à la mode.*

Galimybę falsifikuoti pavertus moksliškumo kriterijumi, autodestrukcija virsta indėliu į pažangą: Mokslininkas privalo nurodyti, kokiu eksperimentu jo teorija galėtų būti paneigta.

Mes steigiame idealias įstaigas (tokias, kaip Nyderlandų dopingo

Johnny Hart,
„Mes išbandėme visus galimus būdus“.

Karikatūra iš *Hey! B. C.* ([1958] London, 1971)

problemų centras), kurių galutinis tikslas yra savęs likvidavimas.

Pasak Erazmo, paikybė virsta palaima, kai žmogus susilieja su Dievu. Šio mistinios patyrimo neįmanoma atskirti nuo laikino pamišimo. Ekstazės apimtas mistikas yra išėjęs už savo paties ribų – lygiai kaip pamišėlis. Ekstazėje siela laikinai palieka kūną ir susilieja su savo troškimų Aukščiausiuoju Objektu. Žmogaus aistra Dievui panaši į vyro ir moters meilę: čia kalbame apie erotinį patyrimą, kai mylimieji praranda patys save, vėlei atrasdami save kitame. Dvasinėje ekstazėje meilės apimtas krikščionis gauna paragauti būsimosios amžinosios palaimos. Erazmas šiame kontekste kalba apie erotinį pamišimą.

Pasak Erazmo, dieviškoji ekstazė nėra rezervuota vien mistikams, ji pasiekiama ir kiekvienam, kuris užsimiršta, skaitydamas knygą. Dvasios pagauto išrinktojo egzegeto gyvenimas pasižymi nuostaba, dvasiniu svaiguliu ir ekstaze: „Pajusite Dievo alsavimą ir būsite pastverti, pakylėti, transfigūruoti, išvysite paslėptuosius amžinosios Išminties lobius. Dvasinis mėgavimasis jums teiks malonumą.“

2 Trūkstamoji jungtis

IŠKRYPIMAS IŠ TAKO

Visi mitai apie žmonių rūšies atsiradimą mini mįslingą tarpinę stadiją, kai žmogus jau nebėra gyvis, bet dar nėra ir žmogus.

Materialistinės mokyklos teorijų pradinis taškas yra ūmus pamišimas, prigimties iškrypimas iš tako, baisingas nukrypimas, privertęs žmogiškąjį gyvį lavinti savąjį logosą, šitaip stengiantis po visam sumažinti bėdą.

Pasak idealistinės mokyklos teorijų, visos bėdos, kaip byloja istorijos apie Prometėjo pavogtą ugnį ir Adomo nuodėmingą nuopuolį, prasidėjo logoso įvedimu. Vienu atveju magišku būdu žmogiškajam gyviui buvo padovanota dvasios ugnis, gnostikų dar vadinama ir pneuma. Kitu atveju žmogus pats ėmėsi iniciatyvos, paragaudamas uždraustojo vaisiaus. Abiem atvejais kalbama apie nusižengimą (mitiniam) prigimties įstatymui. Gyvio egotizmas, kurio tikslas yra savęs išsaugojimas, pavirto į autodestrukcinį egoizmą, pajungusį prigimtį savo užgaidiems įstatymams.

Įgijus logosą, niekas nebėra savaime suprantama. Neigdamas banalų teiginį, kad žmogus niekados negali tapti visiškai protingas, nes jį varžo baigtinė, mirtinga, pernelyg žmogiška prigimtis, logosas, regis, kliudo žmogui tapti žmogumi. Gyvis aklai klauso instinktų, o žmogus yra struktūros požiūriu susvetimėjęs pats sau.

Logosas – tai parazitas, trikdąs žmogiškojo gyvio gyvenimo ritmą ir priverčiąs jį paklusti autonomiškoms taisyklėms. Spontaniškus jausmus ir įžvalgas logosas, visiškai ignoruodamas mūsų prigimtinius poreikius, pakeičia gatavais modeliais, o viso to padarinys yra „stresas“. Humanizacija yra luošinimas, ir apie tai byloja meškėnus, papūgas, žuvis ir kitus prijaukintus gyvūnus kamuojančios įkyrumų neurozės. Chrestomatis pavyzdys yra dresuotas arklys, herojiškai nešantis savo

šeimininką, iki krinta negyvas. Išdidus žirgas nebeturi jokių gyvio savybių, užtat byloja apie pačią didingiausią autodestruktyvios kvailybės atmainą.

Ar šiaip, ar taip, žmogus yra kvailybės paženklintas. Tačiau ar logosas yra kvailybės priežastis, ar jis radosi kaip reakcija į kvailybę?

(Nota bene: tokius žodžius, kaip logosas, protas, *ratio*, nuovoka, intelektas, inteligencija, jei šalia nieko nėra specialiai nurodyta, aš vartoju stiliaus sumetimais kaip sinonimus. Pradžios tašku imdamas Aristotelio apibrėžimą, kad žmogus yra *animal rationale*, šias sąvokas laikau įvairiais aspektais vieno ir to paties pažinimo gebėjimo, kuriuo žmogus skiriasi nuo gyvio. *Sapienti sat.*)

UŽDRAUSTASIS VAISIUS

Iliuzija manyti, kad kvailybė pirmesnė už intelektą arba *vice versa*. Tarytum egzistuotų riba, skirianti kvailybę nuo logoso. Tačiau kvailybė ir protas negali gyvuoti be kits kito. Imkime kad ir nuodėmingąjį nuopuolį. Paragaudamas gėrio ir blogio pažinimo obuolio, Adomas įgyja įžvalgą, kuri jam, veikdama atgalios, leidžia pažinti, kad šis darbas buvo piktas ir blogas. Kaip byloja juoko gimimas, peržengus ribą, žmogus randasi kaip savo klaidą suvokiąs gyvis.

BURIDANO ASILAS

Stultus semper incipit vivere.*

* Kvailys visada esti gyvenimo pradžioje.

Prieš mane stovi krepšelis su obuoliais, kurių vieną aš galiu išsirinkti. Laisvė – tai išorinės prievartos nediktuojamas rinkimasis, pirma pasveriant visus „už" ir „prieš". Tačiau ateina akimirka, kai turiu perkirsti mazgą, kitaip ir man baigsis taip pat, kaip Buridano asilui, kuris padvėsė iš bado, negalėdamas išsirinkti vienos iš dviejų identiškų šieno kaugių.

Kiekviena raida prasideda aklu rinkimusi, pragarmę atveriančiu sprendimu, kurio negalima paaiškinti kaip nurodomos priežasties padarinio. Nepakankamo pagrindo principas – padariau taip todėl, kad padariau, be jokios ypatingos priežasties, – sutrauko kauzalines grandines.

Tačiau, aklai pasirinkus vieną kurį iš visų kitų nediferencijuotos visumos aspektų, iš chaoso išnyra nauja tvarka.

Knygos *De ascensu et descensu intellectus* (Valencija 1512) titulinis puslapis. Tai katalonų mistiko Raimundo Lulijaus 1304 m. sukurtas traktatas, kuriame nurodomos trys intelektualinės „laiptinės". Greta dviejų koncentrinių apskritimų kairėje graviūros pusėje esančiame rate regime aštuonių pakopų laiptus, *scala intelectuallis*, kuriuose hierarchine tvarka išdėstytos didžiosios būtybių grandinės paskiros kategorijos. Ant pakopų matyti užrašai, nurodą dešinėje graviūros pusėje esančius pavyzdžius. Iš eilės skaitome: akmuo, ugnis, augalas ir gyvis, kurio pavyzdys yra liūtas. Šios žemesniosios pakopos aprėpia apčiuopiamąją gamtą. Paskui eina žmogus, kuris gyvena gamtoje, tačiau, turėdamas Dievo jam suteiktą protą, yra susijęs ir su aukštesniosiomis stadijomis. Po jo einančioje pakopoje skirta vieta angelams ir Dievui. Paskutinė pakopa leidžia pasiekti pažinimo tvirtovę, *summum bonum*. Lulijaus tesktas aiškina: „Pradedame nuo netobulų dalykų, tad galime kopti iki tobulybės; ir, priešingai, galima nuo tobulybės nusileisti iki netobulybės." Laiptų apačioje stovinčio neofito laikomoje vėliavėlėje galime perskaityti: „intellectus conjunctus"; tai nuoroda į neofito ieškomą „integruotą suvokimą". Graviūros viršuje plazdena vėliavėlė su tekstu: *Išmintis pati sau pasistatė namus.*

Dramatiškai kalbant: kiekviename sprendime aktyviai dalyvauja kvailybė. Kiekvieną sykį, mums darant sprendimą, mes atveriame idiotizmo bedugnę. Kiekvienas sprendimas, kad ir koks banalus būtų, yra šuolis nežinomybėn.

ORO PILIS

Kartą buvo pasakyta, kad norint pajudinti planetą reikia rasti atramos tašką. Taip ir aš, norėdamas apversti tobulą protą, turėjau rasti atramos tašką – ir tai buvo kvailybė.

Stanislaw Lem *Cyberiad*

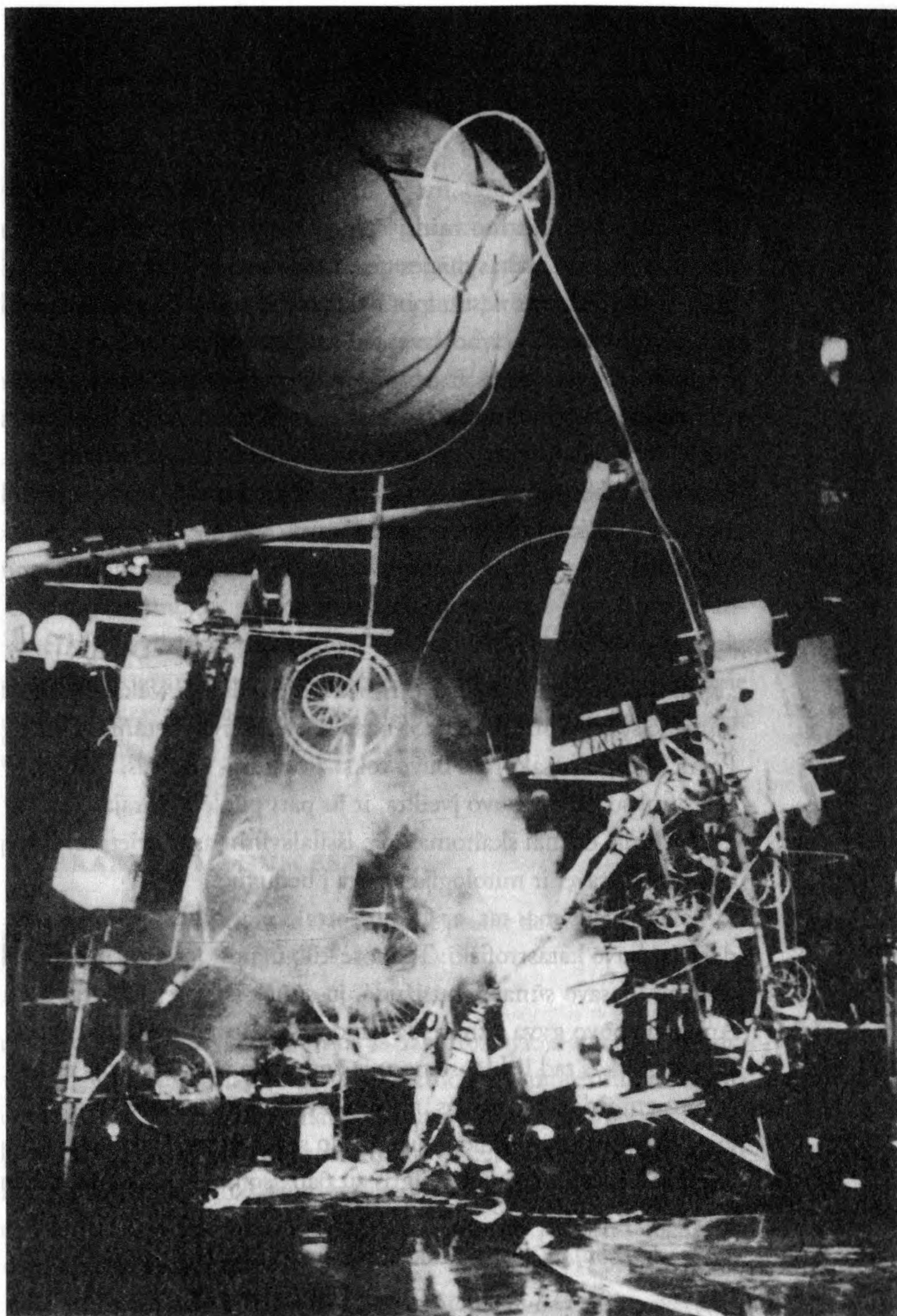
Mums rūpi pamatyti iracionalųjį logoso tapsmą, kol jis dar nėra įgijęs logoso bruožų. Bet kuri schema, kuria mes mėginame aprėpti realybę, yra struktūros požiūriu kvaila. Bet koks mėginimas suteikti prasmę beprasmybei yra pamišėliškas. Tvarkos įvedimas yra neatšaukiamas tvarkos sugriovimas. Kvailybė prilipusi prie logoso nelyg slapta pirminė nuodėmė, nuolatos verčianti žmogų patvirtinti save patį. Vos pradėjęs mąstyti, žmogus nebetenka tvirto pamato po kojomis ir yra verčiamas vargais negalais kurti kokį nors pamatą savajai oro piliai.

Štai kur bėda: mūsų mąstymas neatskiriamas nuo kvailybės, nuo to iracionalaus branduolio, kuris yra sykiu ir galimybės, ir negalimybės prielaida, sykiu ir energijos, ir nuolatinės grėsmės mūsų egzistencijai versmė. Be kvailybės logosas sugriūtų. Kvailybė leidžia mums pasiekti tapatybės minimumą, – kad ir kokia ši tapatybė būtų suluošinta. Trumpai tariant, kvailybė atlieka pozityvią funkciją. Tačiau, vos ėmusi dominuoti, kvailybė iš geradariško impulso virsta į viską naikinančią galybę.

Dabar jau pateikėme visas sudedamąsias dalis tos paradoksų mašinos, kurią, sekdami Raimundo Lulijaus *ars combinatorica* ir scholastikos asilų tilteliais, šioje knygoje jau ne sykį paleidome suktis. Galima prisiminti ir save pačią sunaikinti turėjusią dailininko Jeano Tinguely'io instaliaciją *Homage to New York*. Tyčia apribodamas gyvavimo trukmę, meno kūrinys turėjo pakirsti meno kūrinio apibrėžimą lemiančias normas. Demonstracija įvyko 1960 m. kovo 17 dieną Niujorko *Museum of Modern Art* skulptūrų sodelyje; tai buvo sėkminga nesėkmė, mat milžiniškas mechanizmas, susidėjęs iš dviračio ratų, grandinių ir išardyto fortepiono, sugedo pirma laiko...

VARTŲ SARGAI

Negali neišprotėdamas išeiti iš pažinimo pilies ir taip įsitikinti, kad ji pakibusi ore. Bet koks mėginimas atskleisti išminties kvailybę yra pragaištingai kvailas darbas, statąs mąstymą ant kortos. Išminties kvailybė suvokiama vien per nesklandumus, su kuriais mąstymas susiduria, vien per sofizmus, pokštus ir paradoksus.

Jan Tinguely *Homage to New York* (1960)

KAS AŠ ESU?

> Kas yra laikas? Jeigu niekas manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiam paaiškinti, – nebežinau.
>
> Augustinas *Išpažinimai*

Varijuodami Augustino mintį apie laiko esmę, galime pasakyti: Žinau, kas esu, kol niekas manęs neklausia; bet panorėjęs paaiškinti, jau nebežinau. „Aš pats nesutalpinu viso to, kas esu. Taigi dvasia yra per ankšta, kad galėtų apimti save, tad kur yra toji jos dalis, kurios ji nesutalpina? Nejau už jos ir ne joje pačioje? Ir kaip ji nesutalpina? Tai man kelia didelę nuostabą, sustingimas apima mane.“ (Augustinas *Išpažinimai*). Klausimas, kokia yra mano tapatybė, sukuria kliūtį, dėl kurios aš nebepažįstu pats savęs. O įžvalga, kas esu, mane ir vėlei keičia. Savęs pažinimas kliudo pažinti save.

BEOTIŠKASIS SFINKSAS

„Rytą vaikšto keturiom kojomis, vidurdienį dviem, vakare trim“. Tas, kuris neįstengė įminti Tėbų Sfinkso mįslės, buvo metamas į bedugnę. Pasak Oidipo, atsakymas buvo toks: žmogus – kūdikis, suaugęs ir senis. Sfinkso galybė buvo įveikta, ir jis pats puolė į prarają.

Ši istorija dažnai skaitoma kaip išsilaisvinimas iš prietaro. Žmogus atrado pats save, ir mitologija griūva į bedugnę.

Tačiau klausimas tas, ar Oidipo atsakymas buvo teisingas, mat padariniai buvo katastrofiški: Tėbuose kilo maras, Jokastė, patyrusi, kad ištekėjo už savo sūnaus, nusižudė, jų sūnūs išžudė kits kitą, o duktė Antigonė buvo gyva užmūryta kapo rūsyje ir ten pasikorė. Pasak kai kurių, Sfinkas tad ir klausė ne apie žmogų, o apie žmogaus esmę.

Šios gniuždančios mįslės įminimas yra klasta, pokštas, posūkis, per kurį klausimas ima funkcionuoti kaip savo paties atsakymas: žmogus yra būtybė, nežinanti kaip elgtis su pabaisomis ir jų mums keliamomis mįslėmis.

Pasak *Tabula Cebetis* Sfinksas yra kvailybė.

ŽMOGAUS ESMĖ

Tapk, kas esi!

Pindaras

Kvailybė neleidžia žmogui tapti protingam, tačiau sykiu ji yra ir jo tapatybės pamatas. Nebyli nuostaba dėl savo kvailybės apibrėžia žmogų kaip *homo sapiens*. Žmogus randasi per gėdą, įtūžį ar apgailestavimą dėl savo nesėkmių, nuolat jį kurstančių save įtvirtinti. Žmogus tampa žmogum per tuščius mėginimus save įrodyti. Taip žvelgiant, pats žmogus yra trūkstamoji jungtis tarp gyvio ir žmogaus.

Tuomet atsiduriame užburtame rate: žmogus tampa žmogumi per grumtynes su kvailybe, kuri kliudo žmogui tapti žmogumi. Trumpai tariant, mąstymas yra ekstazinio pobūdžio: mūsų dvasia formuojasi kaip reakcija į kvailybę, kuri žmogui sykiu ir būdinga, ir svetima. Žmogus iš principo yra anapus savo paties ribų.

O vientisas žmogus yra ne šio pasaulio padaras. Tas, kuris atranda save, yra beviltiškai pasiklydęs, – lygiai kaip tas dviračių lentynių dalyvis, kuris griūva, pasiekęs savo paties ribą. Jei nekalbėsime apie „beveik mirties“ potyrį, niekas daugiau taip nestulbina, kaip „beveik savęs paties“ potyris.

ERRARE HUMANUM EST

Il y a un imbécile en moi, il faut que je profite de ses fautes.*

Paul Valéry, *Cahiers* 1910

* Manyje yra imbecilas. Aš turiu gauti naudos iš jo klaidų.

Banalybė, kad klysti yra žmogiška, iš pažiūros byloja apie pakantumą žmogaus silpnybei, tačiau iš tikrųjų yra žmogaus apibrėžimas: žmogus nuo gyvio skiriasi ne savo pranašesne išmintimi, bet savo kvailybe, gebėjimu įsipainioti savo paties susikurtose iliuzijose. Nuo asilo žmogus skiriasi tuo, kad begalinę daugybę kartų klumpa ties tuo pačiu akmeniu. Jis nieko nepasimoko iš istorijos ir yra pasmerktas iki begalybės kartoti tas pačias klaidas.

Kita vertus, klaidą ir su ja drauge žengiančią gėdą mes pavertėme atraminiais Bažnyčios ir viešosios moralės stulpais. Mokslas paklydimus priėmė kaip kelią į tiesą. Maža to: mes išmokome mėgautis savo

Graviūra iš Charles'o de Bovelleso *Liber de intellectu* (Paryžius 1510). Kairėje regime Fortūną, Atsitiktinumą, pavaizduotą kaip moterį uždengta galva, ant rutulio balansuojančią ties bedugne. Rankoje ji laiko likimo ratą, kuriame matome karalių, nuverstą valdovą, vergą ir dar vieną žmogų, turėsiantį perimti valdovo vaidmenį. Dešinėje tvirtame soste sėdi *Sapientia*, Išmintis, su veidrodžiu rankoje. Pasak Bovellus'o žmogus per savo kvailybę susvetimėjęs pats su savimi. Žmogus nebėra jis pats. Kitados buvęs Dievo atvaizdu, žmogus nuvirto nuo savo sosto ir sugyvulėjo: „žmogus visais atžvilgiais yra žmogaus priešingybė". Paikuolis gyvena sulig šia diena ir tuščiai leidžia laiką. Tiktai išmintis, savo vietos kosminėje sąrangoje pažinimas suteikia žmogaus gyvenimui stabilumą ir kryptį. Savęs pažinimas gimdo *philautia*, savęs meilę: „Tik tas, kuris žinosi esąs žmogus, yra žmogus, santaikoje pats su savimi".

nesėkmėmis, lyg jos būtų kokie rinktiniai momentai. Kaip byloja komedija ir tragedija, mes patiriame pasitenkinimą iš nepasitenkinimo.

KLIURKOS

Viena pačių populiariausių BBC televizijos laidų yra *Auntie's bloomers*. Joje rodomi televizijos serijalų ir žinių laidų įrašai, kurie negalėjo būti naudojami, nes filmuojant parvirto dekoracija, žurnalistai susipainiojo kalbėdami ar aktoriai netyčia klupo ties slenksčiu.

Atrodytų, jog tokio garso ši programa susilaukė todėl, kad ji laužo tabu: atskleidžia slaptą nesėkmių dalį sėkmėje. Tačiau kliurkos nebeteko savo pakertamosios galios. Mes žinome, kad už kiekvieno triumfo slypi kritimo ir kėlimosi procesas. Atskleidimas net didina žavėjimąsi rezultatu. Todėl Tommy'is Cooperis gali atskleisti savo triukų paslaptį, nesugriaudamas jų magiško efekto. Be to, kliurkos jau ir pačios pasidariusios pagrindine atrakcija.

Tai, ką kliurkos savo ruožtu paslepia, yra indėlis pamėkliško mechanizmo, nulemiančio, kas sėkminga ir kas ne. Mėginant bent kiek susivokti apie tą neapčiuopiamą galybę, kuri anapus ekranų tampo virveles, mums tereikia prisiminti tironiškuosius žiūrovų reitingus, nulemiančius, ką mes gausime pamatyti per televiziją, nors niekas nežino, kas yra tie tikrintojai, kurie už mus žiūri ir vertina televizijos programas.

Dar aiškiau kvailąją tvarką įkūnija juoko mašina, kuri visai nelinksmai juokiasi, palaikydama iliuziją, kad rodomi dalykai yra be galo komiški, nors žiūrovas mirtinai nuobodžiauja.

Net per kliurkų programas juoko mašina vis tiek skamba, nes prodiuseris nebepasitiki provokaciniu laidos pobūdžiu. Dėl to gali rastis keistų riktų. Viena gražiausių kliurkų buvo susijusi su juoko mašina, kuri vis nelaiku įsijungdavo per humoristinę laidą. Ir šios kliurkos demonstraciją lydėjo už mus kvatojanti juoko mašina.

Įsidėmėtina kategorija yra komiškų serijalų kliurkos. Griežtai žiūrint, mes juokiamės iš nenusisekusių pokštų. Tai verčia prisiminti vaiką, reikalaujantį, kad tėvas juoktųsi, nors tam nėra visai jokios priežasties, – ir tėvas juokiasi dėl to, kad reikalavimas yra toks paikas.

Čia slaptosios tvarkos mechanika išlenda į paviršių: mes juokiamės ne todėl, kad pokštai komiški, – tai pokštai pasidaro komiški, nes mes iš jų juokiamės. Mūsų gyvenimą valdančių taisyklių ir įstatymų autoritetas randasi ne todėl, kad jie tokie protingi, o todėl, kad mes jų klusniai kaip avys laikomės.

Prigimčiai priešingas tvarkos pobūdis atsiskleidžia ir per tokius kvailus, nes patiems sau prieštaraujančius įsakymus, kaip, pavyzdžiui: Būk spontaniškas! Nieko negalvok! Liaukis paklusęs!

Žaidimo slaptosiomis konvencijomis meistras buvo Tommy'is Cooperis. Publika juokiasi iš lėkštoko Cooperio pokšto, ir jis tada ranka ra-

gina klausytojus juoktis smarkiau, o pats neramiai dirsčioja už kulisų, lyg iš ten jo vaidinimą stebėtų teatro direktorius. Ir publika tada juokiasi dėl tokio raginimo juoktis. Šis sąmokslas reikalingas apmulkinti anapus uždangos pasislėpusiam žmogui, kuris įkūnija tvarką. Komizmo statusą lemia juokas, o ne Cooperio pokštų kokybė. Juokas yra socialinė priedermė, o sąmojus – tik jo alibi.

Tommy'iui Cooperiui mirštant scenoje, publika raitėsi iš juoko.

Viena vertus, mes įstrigę mūsų elgseną lemiančių taisyklių ir įstatymų tinkle ne todėl, kad taisyklės ir įstatymai yra protingi ar teisingi, bet tiesiog todėl, kad tai yra taisyklės ir įstatymai. Kita vertus, aklai laikydamiesi kvailų konvencijų, ritualų ir automatizmų, mes išsaugome laisvą dvasią naudingesniems dalykams.

ANTROJI PRIGIMTIS

Gerai pasižiūrėjus, visa mūsų kultūra gyvuoja per kvailybės malonę. Atitinkamos taisyklės palaiko mūsų pasaulio sukimąsi, – su sąlyga, kad jos nėra įžvelgiamos. Įprotis išvaduoja mus iš būtinybės apie viską mąstyti. Be tvirtų refrencijos rėmų mums tektų vis iš naujo stengtis perprasti situacijas, kuriose atsiduriame. Mandagumo ritualai, tvarką socialines elgsenas, išvaduoja mus nuo rūpesčio, kurį kartais kelia tarpusavio įtampos, tad mes galime sutelkti visą dėmesį į pašnekesį. Ir mes visi kalbame spontaniškai, jei tik aklai laikomės gramatikos taisyklių. Retorika parūpina banalybių, įstatydama mūsų mintis į vėžes. O mąstymas gali tik tada vystytis, kai logikos taisyklės tampa mūsų antrąja prigimtimi.

Vos mums suvokus automatizmus, mūsų mintys nebegali laisvai judėti. Pianistas, ėmęs mąstyti apie savo pirštų išdėstymą, nepataiko į klavišus. Sutelkęs dėmesį į savo žingsnių ritmą, keleivis netenka pusiausvyros. Taigi kvailas įprotis nėra laisvos sklaidos priešingybė. Apsišvietęs mąstymas įtvirtina save ne grumtynėse su rutina; sustabarėjusios taisyklės veikia laisvinamai, kai tampa antrąją prigimtimi, kurios mes spontaniškai klausome.

Mūsų intelektualinis kūrybiškumas gali klestėti tik varžomas konceptualių ribų. Dvasia dvelkia per negyvos raidės malonę, – su sąlyga, kad mes pasistengiame to nematyti. Trumpai tariant, kvailybė yra dvasinio augimo sąlyga.

HIPOTETINĖ KVAILYBĖ IR TUALETINIO POPIERIAUS RITINĖLIS

Kad būtų paveiki, kvailybė nebūtinai turi net egzistuoti. Kitados, prieš griūvant Berlyno sienai, Rytų bloke dažnai stigdavo tualetinio popieriaus, tačiau tam tikrais momentais visų nebyliai nuostabai pasirodydavo, kad parduotuvėse radosi tikras tualetinio popieriaus perteklius. Netrukus pasklisdavo gandas, kad popierius baigiasi, visi skubindavosi į parduotuves, ir popierius sparčiai būdavo išperkamas.

Čia galima priminti savaime išsipildančios pranašystės pavyzdį, paimtą iš rusų logiko Aleksandro Zinovjevo romano *Žiojinčios aukštumos.*

Ar gera apšvieta padėtų užkirsti kelią paniškai pirkėjų elgsenai? Ne, nes gyventojai samprotauja šitaip: „Gerai žinau, kad tualetinio popieriaus yra sočiai, bet tikrai atsiras kvailių, kurie patikės gandais; todėl verta pasistengti ir pačiam apsirūpinti popierium."

Be kvailybės ir iliuzijų pasaulis sugriūtų. Ir garsiojoje neregimoje rinkos rankoje galima atpažinti kvailybės galią. (Žr. taip pat ir Rasto Mocnik, *Über die Bedeutung der Chimären für die conditio humana*, Viena, 1986).

REIKALO ESMĖ

Ar kalbėtume apie ekonomiką, ar apie karalystę, ar apie charakterį, – bet kuri, kad ir pati universaliausia struktūra sukasi aplink tegu ir patį partikuliariausią idiotizmą. Šis idiotizmas gali įgyti pavidalą obuolio, į kurį išpaikintas vaikas sutelkė savo geismus. Pamėlynavęs iš įsiūčio, jis žemyn galva kybo savo kėdutėje, inkšdamas ir melsdamas uždraustojo vaisiaus, tarytum nuo to priklausytų jo gyvastis. Čia mes esame liudininkai pirminės nuodėmės, kuria jo dvasia gali likti paženklinta visam vėlesniam gyvenimui.

Imkime kad ir filatelistą, kuris baisingus pinigus išleido vienam retam pašto ženklui, o paskui per varžytines prarado visą kolekciją. Arba prezidentą, kuris vos neprarado valdžios, cigaru baksnodamas stažuotės vaginą. Kita vertus, turime Nyderlandų pilietį Imaną Wilkensą, kuris, remdamasis klimato, faunos, floros, kultūros ir topografijos studijomis, tariasi įrodęs, kad *Iliados* ir *Odisėjos* veiksmas iš dalies vyko Nyderlanduose. Delftas – tai Delfai, Drentė – Trakija, o Zirkzė

įlankoje gyvena Circė. Požemių pasaulio angą jis nustatė buvus Zelandijoje. Aplink šį savo fantazmą Wilkensas sukaupė enciklopedinių žinių sistemą, kuria galėtų didžiuotis ne vienas klasikinės filologijos žinovas.

Būta piligrimystės vietų, įkurtų ten, kur nukrito meteoritas. Trylikoje pasaulio vietų garbinama per apipjaustymą pašalintas Jėzaus odos lopinėlis (tris jų minėjo jau Kalvinas – Šaru abatiją prie Puatjė, Laterano Šv. Jono bažnyčią Romoje ir Hildesheimo abatiją Saksonijoje). O karalysčių legitimumas irgi pagrįstas relikvijomis, kurios dažnai esti menkesnės už tą žirnį po septyniskart septyniais čiužiniais, ant kurių negalėdama užmigti vartėsi pasakų princesė.

Kokia nors idiotiška obsesija gali lemti visą žmogaus gyvenimą.

SUKLUPIMO AKMUO

Velnias sumanė išmėginti Dievo visagalybę ir paprašė Jį sukurti uolą, kuri būtų tokia sunki, kad nė Jis Pats negalėtų jos pakelti. Ką Dievui reikėjo daryti? Jeigu Jis negalėtų pakelti uolos, būtų ne visagalis; jeigu galėtų pakelti uolą, vadinasi, neįstengė padaryti jos pakankamai sunkios.

Ar Dievas, būdamas tobulas, pakilęs viršum savo kūrinijos dėsnių, ar yra jiems ir pats pavaldus? Šis paradoksas pasirodė esąs kai kas daugiau, nei vien scholastinis žaidimas; jis pataikė į pačią metafizikos šerdį. Šis klausimas Bazilidą antrajame šimtmetyje pastūmėjo į ereziją, kad kosmosas yra lengvabūdiška ir piktavališka netikusių demiurgų improvizacija.

Vienuoliktajame šimtmetyje šis klausimas paskatino rastis antidialektiniam sąjūdžiui, kuris Dievo sąvoką įkurdino anapus proto ribų; sekdami Tertulianu, teologai kartojo paradoksą: *credo quia absurdum est*. Būdamas tobulas, Dievas gali padaryti ir neįmanomą dalyką.

Krikščionybė mėgino išvengti visagalybės dilemos, įvesdama begalybės savoką: Izaijo svajonė apie liūtą vegetarą tapsianti tikrove tiktai laikų pabaigoje.

Pasak vieno Renesanso laikų anglų komentaro, Dievas iki šiai dienai tuščiai mėgina įrodyti savo visagalybę, o tų pastangų rezultatas yra besiplečianti visata.

Kvailybė stūkso lyg siena, į kurią mes atsitrenkiame. Kvailybė niekais paverčia visus žmogaus mėginimus pranokti patį save. Tačiau įsivaizduokime, kad kvailybės nėra. Mūsų genialios idėjos be jokio priešinimosi virstų realybe, kiekvienas įžvelgtų gilesnįjį egzistencijos sąryšį; tai, kas protinga, būtų savaime suprantama ir neginčijama. Drauge su kvailybe būtų pašalinta žmogaus laisvė ir galimybė rinktis. Daiktai netektų savo vardų ir reikšmių, nes visi būtų vienodai vertingi ar beverčiai. Gyventume lyg angelai amžinai spindulingame danguje, geiste geisdami maišto; kaip kūriniai troškiame rojuje, ilgte išsiilgę nuopuolio.

3 ŠVENTASIS PAMIŠIMAS

NASREDINAS

Nasredinas, dervišų vadovas, paslėptojo lobio mokytojas, tobulas žmogus. Daugelis sako: „Norėjau pasimokyti, bet radau čia vien beprotybę.“ Tačiau ėmę ieškoti gilesnės išminties kur kitur, jie niekados jos nesuras.

Ablahi Mutlaq, „Visiškas idiotas“, *Nasredino pamokymai* 1617

Hodža Nasredinas (maždaug 1208–1285), šventasis pamišėlis iš Anatolijos, atstovauja ilgai tradicijai morosofų, išmintingų paikuolių ir paikų išminčių. Jis sykiu ir gudrus šaipūnas, ir kvaila auka. Štai kodėl apie Nasrediną (ir tokias jam giminiškas figūras, kaip Abul Fathas, Juba, Abu Seidas bei Tilis Ulenšpygelis) pasakojamos ir šelmiškų išdaigų, ir kvailų darbų istorijos.

Kartais teisybė Nasredino pusėje, tačiau dėl nesutaikomos laikysenos jis geba pasirodyti tiesiog nepakenčiamas. Tuomet mes atpažįstame teroristinį idealizmo potencialą.

Kitais kartais Nasredinas laikosi įsikibęs beprotiško vaizdinio, tačiau jo užsispyrimas darosi vertas pagarbos, nes jo elgesį lemia ne egoistiniai samprotavimai. Tada mes atpažįstame šventąją kvailybės pusę.

Nasredinas iliustruoja ir išminties paikybę, ir paikybės išmintį. Tame taške, kur kvailybė ir išmintis susikerta, mes aptinkame mūsų kultūros pamatą.

Tradicija teigia, kad tas, kuris jau sykį pradėjo pasakoti apie Nasrediną, privalo papasakoti apie jį bent septynias istorijas. (Visi pavyzdžiai paimti iš: Jismath Slobex *Morosofia universalis*, Salée 1957)

I. ENCIKLOPEDIJA

Grupės mokslo vyrų pakviestas hodža Nasredinas atėjo į arbatinę. Aplink stalą sėdėjo geografas, kronikininkas ir žvaigždininkas, kurie karštai kūrė viską aprėpiančios enciklopedijos planus. „Joje turi būti viskas." „Viskas?" – paklausė Nasredinas. „Viskas", – patvirtino jam draugija.

Nasredinas valandžiukę pamąstė. „Tada joje turi būti ir lema „enciklopedija", o ten turi būti galima perskaityti visą enciklopediją, sykiu su lema „enciklopedija" ir taip toliau". Mokslo vyrai susižvalgė.

„Susiradęs toje knygoje savo vardą, turi gauti perskaityti viską apie save, o paskutinis sakinys turėtų būti: susirask savo vardą enciklopedijoje." Sumišimas prie stalo vis didėjo.

„Dabar įsivaizduokite, kad geografas susiranda savo vardą savo paties parašytoje enciklopedijoje; vadinasi, jis jau žinojo, kad tas vardas joje yra; tada jam nebereikėjo jo ieškoti ar minėti." Geografas ėmė muistytis krėsle.

„O jeigu aš pats susirasčiau savo biografiją, tai numirčiau pirmiau, nei prieičiau lemos vidurį." Kronikininkas pagaliau pamatė progą sudrausti Nasrediną: „Tokiu atveju dar nesi vidurio priėjęs." „Ar taip yra dėl manęs, ar dėl enciklopedijos?" – paklausė Nasredinas, ir istorikas susigėdęs gurkštelėjo arbatos.

Redaktoriai suglumę sėdėjo aplinkui stalą. Jie sutartinai nusprendė ateityje – greta Korano – studijuoti tiktai gamtos knygą.

II. KVAILIAUSIAM

Atbulomis apsižergęs asilą (idant būtų tikras, kad keliauja teisingu keliu), hodža Nasredinas įjojo į Aksehiro miestą. Jodamas pro tris avių piemenis, sėdinčius arbatinės pavėsyje, Nasredinas išsitraukė iš nučiurusio apsiausto aukso monetą ir metė į jų tarpą, tardamas: kvailiausiam. Tada visi trys, mėgindami kits kitą pranokti, įniko pasakoti istorijas, turėjusias įrodyti jų kvailybę. Pirmasis papasakojo akmeniu užmušęs jam ant kaktos nutūpusią musę. Tai dar visai niekis palyginti su mano kvailybe, tarė antrasis; aš pasėjau lauke druską. Tai dar visai niekis palyginti su mano kvailybe, tarė tretysis; niekaip negalėjau surasti asilo, ant kurio pats sėdėjau. Iki pat saulėlydžio jie vis porino

apie savo kvailus darbus. Galiausiai supratę, kad apgalvoti argumentai jiems kaip tik kliudo sėkmingai įrodyti savo kvailybę, piemenys grąžino monetą Nasredinui, o šis jiem padėkojo už smagiai praleistą popietę. Po žvaigždėmis nusėtu dangumi Nasredinas toliau traukė į savo palaimingas keliones.

Joks žmogus nėra toks protingas, kad suprastų savo kvailybę. Vos pradėję mąstyti, mes atsiduriame užburtame viena kitą nusakančių sąvokų rate. Mąstymo logika neturi paskutinės garantijos. Mūsų dvasia tuščiai mėgina pastverti pati save nelyg gyvatė, besitaikanti praryti savo pačios uodegą. Taip logosas pats sau kliudo būti sėkmingam: tai autodestruktyvi kvailybė.

Tačiau sykiu kvailybė yra mąstymo motoras, nes mūsų išmintis klesti per tuščius mėginimus pastverti pačią save.

III. LAIMĖ YRA SU KVAILIAIS

Nasredinas gulėjo žolėje ir spoksojo į dangų, bet čia prisiartinęs mokinys jį paklausė: „Kas yra laimė?" Hodža ilgai mąstė, tada iš pradžių skėlė mokiniui antausį, o paskui pabučiavo į abu skruostus. Mokinys apstulbęs paklausė, kaip suprasti tokį prieštaringą elgesį. „Tavo klausimas padarė galą mano laimei. Tačiau paskui atradau laimę, mąstydamas apie klausimą."

Vos ėmęs svarstyti klausimą, ką reiškia gyventi laimingą gyvenimą, filosofas, pasak Aristotelio, iškelia problemą, pastojančią laimei kelią. Tačiau jis atranda laimę, mąstydamas apie laimę.

IV. AŠTUONIOLIKTASIS KUPRANUGARIS

Tėvas mirdamas liepė pusę savo palikimo atiduoti vyriausiajam sūnui, trečdalį – viduriniajam ir devintadalį – jaunėliui. Tačiau tėvo turtas buvo septyniolika kupranugarių. Sūnūs tuščiai ieškojo būdo išspręsti problemą taip, kad nereikėtų kupranugarių pjaustyti į gabalus. Čia pro šalį ėjo Nasredinas. Jis pasiūlė pridėti savo kupranugarį prie kitų, girdi, tada jie turėsią aštuoniolika. „Vyriausiasis gauna pusę, taigi devynis. Vidurinysis trečdalį, taigi šešis. O jaunėlis – devintąją dalį,

taigi du kupranugarius. Iš viso išeina septyniolika kupranugarių. Vienas atlieka, kaip tik maniškis.“ Tada Nasredinas nujojo savais keliais.

1911 m. vokiečių filosofas Hansas Vaihingeris išleido veikalą *„Tarytum“ filosofija*. Šioje knygoje autorius sumini šimtą pavyzdžių neįrodytų ir neįrodomų hipotezių, kurios tačiau vis dėlto apčiuopiamai paveikė asmeninę, socialinę ir mokslo sritis, o paskui pasidarė nebereikalingos. „Aš“, siela, laisvė ir atsakomybė, tačiau dar ir bendravimo formos, botanikos sistemos ir skaičius „nulis“ yra naudingos fikcijos, – tokios pat naudingos, kaip aštuonioliktasis kupranugaris. Tačiau pageidaujamą rezultatą mes pasiekiame tik tada, jei šios pagalbinės konstrukcijos panaudotos vėlei nugriaunamos.

Tiktai tikintysis fikciją painioja su tvirtu faktu. Jis ne išmonėmis naudojasi pasauliui pažinti, bet mėgina pasitelkti pasaulį savo pramanui pagrįsti. Taip net vaikiškas nesusipratimas gali tapti visą pasaulį apėmusiu kultu.

V. ŠVENTASIS ASILAS

Baigęs mokslus, Nasredinas gavo iš mokytojo asilą. Jis paliko mečetę, pastatytą ant šventojo kapo, ir leidosi į Anatolijos plynaukštes. Keliaudamas gavo tiek mažai išmaldos, kad pamaži atpratino savo asilą ėsti. Kasdien jis mažino avižų davinį per pusę, ir galiausiai asilas per šėrimą jų gaudavo vos saują. Tą patį vakarą asilas nudvėsė iš bado. Nasredinas kone pakvaišo iš sielvarto. Palaidojęs asilą, jis dienų dienas gedėjo greta kapo. Pro šalį traukiantys žmonės klausinėjo, kodėl jis toks sielvartingas, o Nasredinas rodė į kapo kauburėlį, sakydamas: „mano geriausias bičiulis“. Smarkiai paveikti Nasredino rodomo gedulo, žmonės nusprendė, kad bičiulis turėjęs būti šventasis. Dovanų gausėjo, ir netrukus Nasredinas jau turėjo pakankamai pinigų pastatyti ant kapo gražų sarkofagą, papuoštą melsvai žaliomis plytelėmis. Maldininkai plaukė iš visų pakraščių pagerbti šventojo. Jų dosnios atnašos leido Nasredinui pastatyti ant kapo gražią mečetę.

Išgirdęs, kad jo mokiniui taip sekasi maldingos misijos, vieną dieną atkeliavo Nasredino mokytojas. Perėjęs per vidinį kiemą su fontanais ir nusiplovęs kojas, mokytojas įžengė į mečetę. Abu dvasininkai apglėbė kits kitą. „Alachas didis“, – tarė jiedu sutartinai. „Koks šven-

tasis palaidotas mečetėje?" – paklausė mokytojas. „Asilas, kurį gavau, jus palikdamas. Bet koks gi šventasis palaidotas jūsiškėje mečetėje?" Mokytojas atitarė: „To asilo motina."

VI. TURĖK KANTRYBĖS

Nasredinas įkūnija trūkstamąją jungtį tarp natūros ir kultūros. Jo darbai sykiu nekalti ir barbariški, šventi ir šėtoniški, beatodairiški ir gerai apgalvoti. Šventasis pamišėlis geba suderinti perdėtą jausmingumą su beširdyste, kraujo troškimą su šaltakraujiškumu. Viena vertus, jis neparodo nė menkiausios baimės, užuojautos ar gailesčio ženklo, kita vertus, turi nepajudinamą garbės jausmą. Kad įrodytų savo teisumą, jis prireikus žengia net per lavonus.

Nasredinas turėjo nuolatinę vietą vienoje arbatinėje. Kiekvieną dieną kažkoks vaikėzas bėgdamas pro šalį vis numušdavo jam nuo galvos turbaną. Arbatinės šeimininkas paklausė, kodėl Nasredinas nieko nedaro. „Viskam savas laikas", – atitarė Nasredinas. Vieną dieną Nasredino vietoje sėdėjo kareivis. Kaip tik tuo metu vaikėzas bėgo pro šalį ir numušė jam nuo galvos kailinę kepurę. Kareivis išsitraukė kardą ir nukirto vaikėzui galvą. „Matai, ką turėjau galvoje?" – tarė Nasredinas.

VII. PENKIASDEŠIMT BOTAGO KIRČIŲ

Nasredinas derina neapgalvotą elgesį su nesugriaunama logika. Viena vertus, jis užsispyręs laikosi užsibrėžto tikslo, – kad ir kas būtų, kad ir pasaulis dėl to pražūtų, aklas ir kurčias, nepaisydamas jokių argumentų už ir prieš. Kita vertus, jo beprotybėje esama ir metodo.

Nasredinas turėjo pranešti gerų žinių sultonui, tačiau kamerdineris sutiko jį įleisti vidun tik su sąlyga, kad gaus pusę būsimo Nasredino atlygio. Nasredinas nusileido ir žengė vidun. Sultonas apsidžiaugė gera žinia ir paklausė, kokio atlygio Nasredinas norįs. „Pageidaučiau penkiasdešimties botago kirčių".

APSIŠVIETĘS KVAILYS

Nasredinas imasi veiklos be gailesčio nelyg mokslininkas, kuris kankina gamtą, trokšdamas išgauti jos reikšmes; nepalenkiamai nelyg

astrologas, kuris, apskaičiavęs savo mirties dieną, tą dieną pats nusižudė; fanatiškai nelyg šventasis, kuris įsitikinimų vardan aukoja šeimą ir sveikatą; šaltakraujiškai nelyg siaubo filmo herojė, pati viena žengianti į rūsį, kur tariasi išgirdusi keistus garsus.

Kvailys yra ne tas, kuris dėl asmeninio malonumo apleidžia savo priedermes, bet tas, kuris užsispyręs žengia savo taku, nors tai aiškiai priešinga jo paties interesams. Pavojingas yra apsišvietęs kvailys, kuris šaltai, ramiai ir nesutrikdomai siekia savojo tikslo.

MOROSOFIJA

Nasredino kvailybė yra ne suklydimas, ne prasižengimas kokiai nors taisyklei, – jis kelia tiesioginį pavojų nusistovėjusiai tvarkai, nes iš vidaus griauna įprastinius mąstymo modelius. Jo pamišimas yra *travesti*. Iki absurdo vesdamas moralines ir praktines kategorijas, kuriomis paremta tvarka, Nasredinas atskleidžia šių kategorijų nepagrįstumą. Taupumas išvirsta į godumą, maldingumas – į šventeivišką, uolumas – į padlaižiavimą. Nasredinas persikelia į teologo, politiko, kaimiečio ir t.t. minčių tėkmę, inteligentiškai griaudamas įprastinę išmintį. Jo kvailybė yra mąstymo savižudybė.

Tačiau šis negatyvizmas turi ir pozityviąją pusę, nes tuomet, kai gyvatė praryja pati save, įsiviešpatauja nauja išmintis. Pašalietis atskleidžia tvarkos esmę. Išmintis – tai kvailybė, įgyjanti savo priešingybės pavidalą, šventasis pamišimas. Kiekviena logika yra savo pačios karikatūra, protinga tapusi kvailybė, morosofija.

4 CLINAMEN

KATASTROFA

Kaip gyvis, saugiai tveriąs savo natūralioje aplinkoje, kurią tvarko gamtos ritmas (dienos ir nakties, vasaros ir žiemos, klestėjimo ir nykimo ritmas), pavirto žmogumi, kuris nelyg benamis blaškosi savo simbolinės visatos griuvėsiuose?

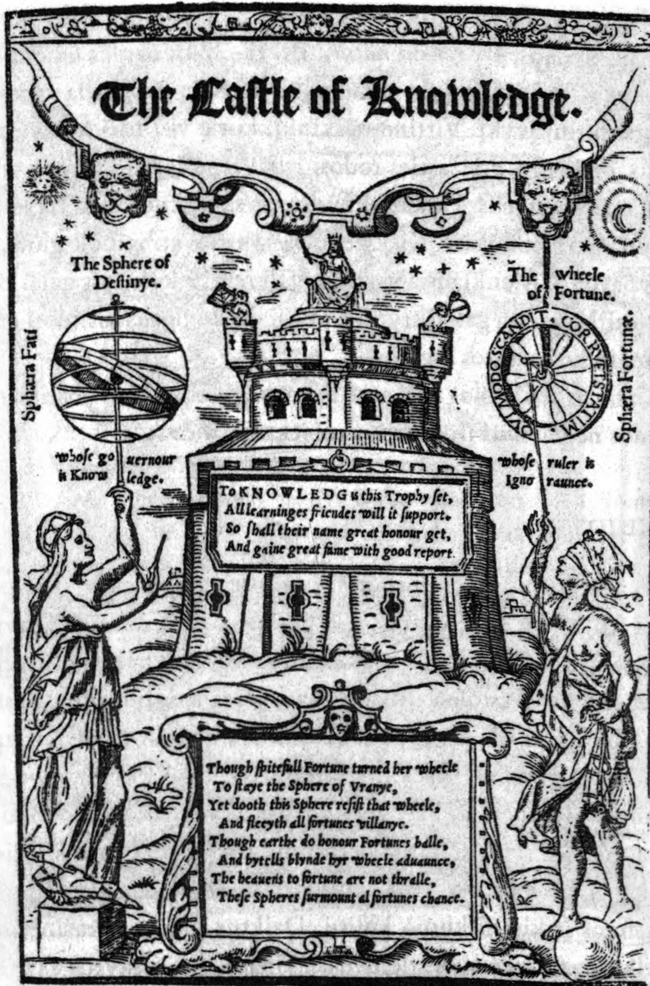
Pasak *New-Age*'o banalybės, Vakarų kultūros prigimtinė nuodėmė – arogantiškas tikrumas, kad žmogus esąs visatos centras ir turįs teisę išnaudoti visas kitas būtybes. Ši puikybė, griaunanti netvirtą kosminių galių pusiausvyrą, verčia gamtą anksčiau ar vėliau atkurti harmoniją. Ekologinė, socialinė ir psichinė krizė yra visatos kerštas už žmogaus pretenzijas. Vienintelė alternatyva – holistinė laikysena, kai mes nusižeminę pripažinsime savo antraeilę vietą būtybių virtinėje ir grįšime prie „senosios išminties".

Be abejo, visas pokštas yra tas, kad žmogaus egzistencija byloja apie iškrypimą iš kelio, kuris „senesnis" už išmintį. Kitaip sakant: „senoji išmintis" buvo kvailybė.

Kvailybė – ne psichologinė ar medicininė kategorija, ne koks stygius, nukrypimas ar liga, verčianti mus elgtis autodestruktyviai. Kvailybė – ontologinė žmogaus egzistencijos sąlyga. Kvailybė – tai dėl katastrofos radęsis kažkas, o ne niekas. Žmogus yra fundamentaliai iškrypęs iš vėžių.

MITAS

Banalus teiginys, kad žmogus iškrypęs iš vėžių (Augustinas kalba apie *natura sauciata*) politiką įkvepia kairėje eiti iki pat destruktyvių jėgų garbinimo kovoje su gniuždančiomis taisyklėmis, o dešinėje – agituoti už ekscesus galintį pažaboti autoritarinį lyderį.

Anglų mokslininko Roberto Recorde'o 1556 m,. išleistos knygos apie astronomiją *The castle of Knowledge* titulinis puslapis. Centre regime tvirtovę, virš kurios sėdi karalienė Pažinimas. Abiejų pusių bokštuose regime figūras, kurios, naudodamosi astroliabija ir kvadrantu, stebi aplink pavaizduotus dangaus kūnus. Pirmajame plane stovi Fatumas ir Fortūna. Fatumas įkūnija neišvengiamybę, dievų nulemtą ateitį; Fortūna – likimo permainingumą, nenuspėjamą ateitį. Fatumas vienoje rankoje laiko skriestuvą, o kitoje – armilą. Neišvengiamybės armilą valdo pažinimas. Dešinėje stovi Fortūna, vienoje rankoje laikanti vadžias, o kitoje – virvę, pritvirtintą prie Fortūnos rato, kurį valdo Neišmanymas. Rate galima perskaityti: kas kyla, greit kris. Pasak teksto kartuše, Žemę valdo laikas ir atsitiktinumas, o dangaus kūnai keliauja nekintamais, stabiliais keliais. Dangaus tyrinėjimas, pažinimo ir tiesos lobynas, yra būdas išvengti likimo užgaidų. Astronomas gali numatyti įvykius ir mus jiems paruošti. Tačiau problema ta, kad neišvengiamybė atsiskleidžia tik tada, kai mūsų projektai esti jau realizuoti. Tada būname baudžiami už savo kvailybę, aplaidumą, neišmanymą, ir pasirodo, kad mūsų pažinimo tvirtovės pastatytos ant smėlio.

Tačiau tie, kurie žmogų apibrėžia kaip iš vėžių išklydusį gyvį, patylomis taria egzistuojant gamtą arba kaip deterministinę nepermaldaujamų gamtos dėsnių viešpatiją, arba kaip spiritualinę kosminių galių visumą, kurios pusiausvyrą sutrikdžiusi žmogaus puikybė.

Visi pameta iš akių tą faktą, kad gamta neegzistuoja.

KVAILAS ATSITIKTINUMAS

Visatos gyvavimas byloja apie katastrofą; kažkas radosi iš nieko dėl sutrikusios pusiausvyros. Pasak aleatorinio materializmo, kosmosas

radosi per atsitiktinį krintančių atomų nukrypimą į šalį, per *clinamen*. (Lukrecijus, *De rerum natura* II.217–224). Saulės užtemimų reguliarumas byloja ne apie vienokią ar kitokią natūralią tvarką, bet apie atsitiktinį įvykį. Virtinė reiškinių, kurie visi turi šansą išnirti iš chaoso, be jokios priežasties rodosi labai reguliariai. Tvarka yra ypatingas chaoso atvejis. Pasauliui būdingas santykinis tam tikrų atomų kombinacijų stabilumas. Kiekvienoje gyvasties atmainoje glūdi katastrofos pavojus. Menkiausia variacija gali reikšti kultūros galą. Bet kurią akimirką gamta gali iškrypti iš vėžių dėl žmogaus kišimosi arba dėl nenumatomos gamtos logikos.

Clinamen yra keblus patį save neigiąs principas, nes atsitiktinumas niekados negali būti įrodinėjimo objektas.

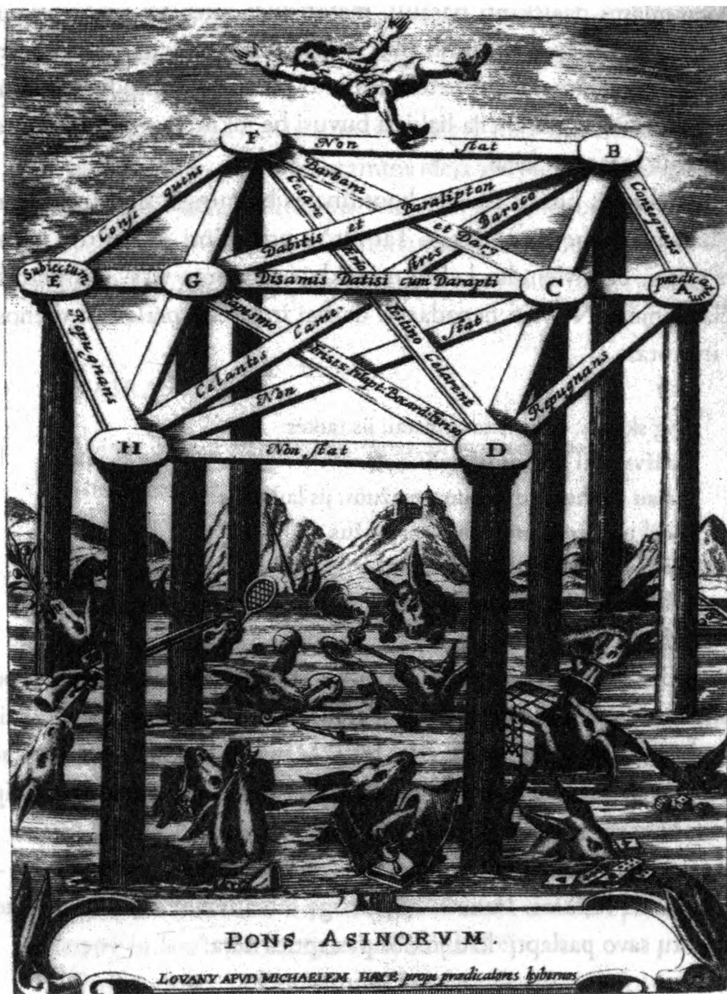
IDIOTIZMAS

Kvailo atsitiktinumo visuotinumas neatsiejamai susijęs su idiotizmo sąvoka (turime galvoje pirminę šio graikiško žodžio reikšmę: vienintelis tos rūšies). Visa, kas egzistuoja, yra unikalu laike ir erdvėje, todėl negali būti mąstoma. Idiotizmas neleidžia daryti jokių sąsajų. Jį galima nusakyti tik per jį patį: tai yra tai, o tai – tai. Čia slypi bet kokio interpretavimo nesėkmės priežastis, nes aiškinant visada pasitelkiama kas nors kita, kas, savo ruožtu, ir vėl turi būti paliudijama per ką nors kita ir t. t. Trumpai tariant, mąstymas gali rinktis arba tautologiją, arba klaidą, arba keitimąsi banalybėmis, arba žingsnį už kitos sferos ir kitoniškumo kulisų. Daiktus įmanu aprašinėti tiktai pasitelkiant požiūrius, kurie nepaaiškina nieko, išskyrus savo pačių dirbtinumą. Beje, tai visai nėra argumentas prieš teorijas: tai vaizduotės sprendimai, triukai, kurie, kaip byloja mūsų kultūra, gali nešti savų vaisių.

SUDVEJINIMAS

Įprasta keistus disonantiškų elementų darinius vadinti *Monstrais*: Kentauras arba Chimera taip buvo apibrėžiami tų, kurie jų neįstengė suprasti. Aš *monstru* vadinu kiekvieną pirminį ir neišsemiamą grožį.

Alfred Jarry

Pons asinorum. Asilų tiltas yra didaktinis scholastinės logikos silogistinių figūrų paveikslas. Pasitelkdamas šią atminties priemonę, studentas gali pasiekti kitą krantą, tačiau norįs iš F patekti į B, *non stat*, krinta nuo tilto į tvenkinį, kuriame plaukioja asilai su savo atributais – lošimo kortomis, kauliukais, pypkėmis, teniso raketėmis, muzikos instrumentais ir t. t. (Vario raižinys iš 1678 m. paskaitų konspekto; Leuvenas, Universiteto biblioteka)

Montaigne'is atmeta normalumo idėją gamtoje. Stokojant kriterijaus, kuris mums leistų spręsti, kas yra norma, visa, kas tveria, yra tiesiog monstrai (*monstrum*: tai, kam nėra vietos gamtos koncepte). Pasaulis yra idiotiškas, kvailas, naivus, paikas, be tikslo ir priežasties, neišvengiamas, unikalus, nepaaiškinamas, alogiškas, nesuvokiamas. Tai kelia nerimą intelektui. Vadovaudamiesi nepakankamos tikrovės principu, mes pasiduodame transcendentinei pagundai. Kadangi idiotiškas objektas nieko mums neduoda, mūsų troškimas krypsta į tai, ko išvis nėra.

Mėgindami paaiškinti pasaulį, metafizikai griebiasi tokių principų, kurie esti anapus pasaulio ribų, – Idėjos, Dvasios ar Pasaulio sielos. Pasaulis regimas kaip netobulas kito pasaulio atspindys. Atlikus šį sudvejinimą, egzistencija liaujasi buvusi be jokio pagrindo ir darosi prieinama interpretacijai.

Kita tikrovė, kurios tikslios koordinatės baimingai slepiamos, turi tai, ko stokotume čia ir dabar. Tai verčia prisiminti Ariosto'o *Orlando Furioso*, kur Mėnulio kalnų tarpeklyje saugoma visa, kas prarasta čia, žemėje. Ne vien nepadaryti darbai ir tuščiai praleistos dienos, bet ir protas:

> „Lyg skystis, užkimštas prastai, jis taikės
> Vis išvarvėti pro visus plyšius,
> Tačiau ąsočiuos, dideliuos, mažuos, jis laikės
> Todėl nė vienas proto lašas nepražus. [...]
> Tiktai kvailybės pėdsakų nerasi –
> Ji lieka žemėj ir niekad nedingsta."

Toks sudvejinimas duoda alibi, atleidžiantį nuo būtinybės matyti po akimis tveriančią rūsčią realybę. Pasaulis pradingsta, paslėptas vizijų, koks jis būtų galėjęs ar turėjęs būti. Menas ir moralė priešinasi ne banalybei ir blogiui, bet egzistencijos idiotizmui, išgyvenamam kaip skandalingas ir nepatikimas.

Regimasis pasaulis nėra tikras, o tikrasis pasaulis yra neregimas, – štai koks čia fokusas. Lunatizmu susirgę metafizikai daro viską, kad išsaugotų savo paslaptį: kad jokios paslapties nėra.

GAMTA, ATSITIKTINUMAS IR DIRBTINUMAS

Okultiškasis metafizinių sistemų stulpas yra gamtos fantazmas. Nuo seno gamta pateikiama kaip, viena vertus, atsitiktinumo ir, antra vertus, dirbtino įsikišimo priešingybė. Gamta regima kaip uždara, biologines ar spiritualines reikmes atitinkanti priežasčių ir padarinių sistema. Taip stulbinamasis idiotizmas išlaikomas per tam tikrą atstumą, taip gelbstimasi nuo atsitiktinumo baimės. Raminama esti mintis, kad už daiktų slypi tam tikra tvarka ir būtinybė.

Gamtos idėja atlieka ir moralinę funkciją: gamta regima kaip ty-

ras, spontaniškas ir nekaltas galių žaismas, kurį gadina dirbtinis žmogaus kišimasis. Skelbiant motto „atgal į gamtą“, atsižadama bet kokio dirbtinumo.

Tačiau kiekvienas mėginimas pabėgti nuo dirbtinumo pats yra dirbtinis. Gerai pasižiūrėjus, gamtos idėja yra pati dirbtiniausia iš visų dirbtinių gudrybių, o dirbtinis veiksmas yra žmogui pats natūraliausias. Ne natūra ir kultūra, bet idiotizmas ir dirbtinumas valdo visą egzistenciją. Todėl sofistai garbina regimybę, efektą ir momentą.

KAIRAS

Menas ilgas, gyvenimas trumpas, proga greitasparnė.

Hipokratas

Graikų kalbos žodis *kairos* nusako netikėtus kelius, kuriais kas nors įvyksta. Kiekviena tvarka yra laimingo aplinkybių susiklostymo produktas. Sėkmės akimirkai graikai suteikė dievybės statusą: Kairas turi sparnus ant kulkšnų ir pečių, jo galva iš priekio gausiai apžėlusi, o iš užpakalio plika. Turime stverti progą, vos ji ūmai pasirodo. Kairėje rankoje Kairas laiko skustuvą, ant kurio siūbuoja svarstyklės; dešinės smiliumi jis pajunta, kada svarstyklės persisveria, – lotyniškai tas vadinama *momentum*. Momentui pribrendus, proga gali giliai įpjauti. Kairas gali tai, kas garbinga, paversti į gėdą, netektį – į pelną, sėkmę į nesėkmę ir atvirkščiai. Tinkamu laiku saldu esti būti paikam, „*dulce est despire in loco*“. (Horacijus *Odės* IV.xii.27)

Sofistika moko, kad gyvenimas yra virtinė išskirtinių progų, kuriomis tinkamu momentu reikia naudotis. Ji priima gyvenimą su visu jo idiotizmu kaip nuotykį, kuriame viskas įmanoma, ir džiaugiasi egzistencijos permainingumu, laikinumu, praeinamumu. Improvizatoriui gyvenimas yra šventė, nuolatinė išskirtinė būsena.

5 ’Patafizika

FANTASTINIŲ SPRENDIMŲ MOKSLAS

... Je gage mes oreilles
Qu’il est dans quelque allée à bayer aux corneilles,
S’approchant pas à pas d’un *ha ha* qui l’attend,
Et qu’il n’apercevra qu’en s’y précipitant.*

Piron

* ... Aš lažinuosi iš savo ausų,
Kad jis yra kažin kokioj alėjoje ir žiopso į varnas,
Artindamasis žingsnis po žingsnio prie *ha ha*, kuris jo laukia,
Ir kurį jis pastebės tik į jį įkritęs.

„’Patafizika yra fantastinių sprendimų mokslas, kurį sukūrė prancūzų rašytojas Alfredas Jarry (1873–1907). ’Patafizika žaidžia filosofijos sąvokomis, mokslo atradimais ir technikos laimėjimais. Jarry, pavyzdžiui, sumanė smegenų pašalinimo mašiną, sukūrė *Perpetual-Motion-Food* ir apskaičiavo Dievo paviršiaus plotą.

Jarry įkvėpimo sėmėsi ne vien moksle, bet ir vadinamosiose pamišėliškose teorijose. Victoras Fournié, tvirtinęs, kad tas pats garsas visose kalbose turi tą pačią reikšmę, pakišo Jarry fundamentalią įžvalgą, kad IN-DUS-TRIE visose kalbose reiškia „vienas-du-trys“.

’Patafizikos doktrina remiasi šešiais principais:

1 ’Patafizika yra atskirybės mokslas, „nors ir kažin kaip būtų tvirtinama, kad esama vien bendrybės mokslo“. Jarry ieško ne bendrųjų reiškinių bruožų, bet jų skirtingumų. Atidžiai pasižiūrėjus, kiekvienas fenomenas yra išskirtinis. Taisyklė – ne kas kita, kaip išimtis iš išimties, – „ir net ne pati originaliausia, nes dažnokai pasitaikanti“. Visata yra „pati savęs išimtis“.

’Patafizika atlieka mikroanalizę to lašo vandens, nuo kurio kibiras bėga per kraštus, to vieno šiaudelio, nuo kurio sunkiai apkrautas kupranugaris klumpa ant kelių, to vieno plauko, per kurį žmogus tampa plikis, ji ieško nukrypimų dėsningumo.

Pasak 'Patafizikos, nėra nieko nei normalaus, nei nenormalaus, visi įvykiai yra vienodai idiotiški.

'Patafizika yra epifenomenų mokslas; ji kreipia dėmesį į monstrų grožį. Štai kad ir Londonas. Mokslas, norįs aprašyti tokį sudėtingą daiktą, kaip Londonas, užmeta ant tikrovės plonytį sąsajų tinklą, tačiau Londono ypatingumas išsprūsta pro tinklo akis. 'Patafizikai rūpi monstrai ir stebuklai, tverią mūsų pažinimo spragose.

Immanuelis Kantas kvailybę apibrėžia kaip gebėjimo spręsti stygių be „*Witz*", be įžvalgumo. Kvailys neįstengia užpildyti prarajos tarp teorijos ir praktikos; jis nemato išimties iš taisyklės ir, susidūręs su nukrypimu, nepajėgus įžvelgti bendrosios taisyklės. O patafizikas, lygiai kaip sofistas ir humoristas, geba rasti bendrą heterogeniškų vaizdinių vardiklį.

2 'Patafizika yra įsivaizduojamų sprendimų mokslas. Jarry naudojasi tikrovėje slypinčiomis galimybėmis. Jis priešinasi įprastinėms nuomonėms ir klausia save, kodėl mes kalbame apie apvalų laikrodį, jeigu jis, žvelgiant iš šono, yra keturkampis.

Patafizikas Raymondas Queneau 1950 m. paskelbė traktatą antrašte: *Kai kurios glaustos pastabos, susijusios su aerodinaminėmis sudėties savybėmis.* „Visuose ligi šiai dienai atliktuose mėginimuose įrodyti, kad 2+2=4 dar niekados nebuvo atsižvelgta į vėjo greitį." Problema ta, kad, kilus smarkiai audrai, vienas skaitmuo gali apvirsti, o kryžiuką gali nunešti vėjas, o tada išeis, kad 2=4. Praktinė išvada yra tokia: baiminantis atmosferos trikdžių, pravartu savo sudėčiai suteikti aerodinaminę formą.

'Patafizika priima visas teorijas, ar jos būtų mokslinės, ar nemokslinės, kaip vienodos reikšmės daugiau ar mažiau nesėkmingus mėginimus susidoroti su idiotizmu.

3 'Patafizika pralaužia įprastines sampratas apie tai, kas yra ir kas nėra tikra. (Nuo kada kažin fantazija nėra tikrovė?) Šitaip 'Patafizika atveria žvilgsnį į paralelinį pasaulį, kuris ne mažiau tikras už mūsiškį.

Vaidybiniame filme *The Romance of the Book and the Sword* kovotojai šokinėja iš vietos trisdešimt metrų į orą, po kiekvieno salto vis sukryžiuodami lenktus kardus, o paskui vėlei kūlvirsčiomis

leidžiasi žemėn. Kovodami jie lekia mūro siena į bokšto viršūnę, rūpestingai vengdami laiptų pakopų. Filmą lydėjo lankstinukas, kuriame buvo aiškinama, kad Zen budizme svorio jėga vaidina antraeilį vaidmenį.

'Patafizika vertina metafiziką ir fiziką kaip fantastinės literatūros šakas.

4 'Patafizika apverčia aukštyn kojom įprastinius požiūrius. Vietoj traukos dėsnio, teigiančio, kad kūnai krinta į tam tikrą centrą, Jarry suformuluoja dėsnį, kad tuštuma (suprantama kaip netirštuma) kyla į periferiją.

Mes mokomės mėgdžiodami; bet įsivaizduokim, kad mėgdžiojimas eina pirmiau pavyzdžio, kad idealas yra ištobulinta karikatūra, tuomet parodijavimas yra dvasinės raidos garantija.

5 'Patafizika kvestionuoja taptumo principą ir teigia priešybių vienovę. Patafiziniame romane *Gestes et opinion du Docteur Faustroll, pataphysicien. Roman néo-scientifique* (paskelbtame po mirties 1911 m.) universalųjį mokslininką Faustrollį visur lydi Bosse-de-Nage, kvailas belgas su galva, panašia į paviano pasturgalį, kuris savo mokytojo porinimus nuolat pertarinėja tautologišku vienskiemeniu: *haha*.

> „Visų pirma, teisingiau būtų tarti AA, nes kvėpiamasis *h* klasikinėje senovės kalboje net nebuvo rašomas. [...] Rašant A greta A, jei tik abi raidės yra regimai vienodos, turime tapatumo principo formulę: daiktas yra jis pats. Sykiu tai ir geriausias šio principo nuneigimas, nes tos dvi A parašytos skiriasi viena nuo kitos ne vien vieta erdvėje, bet ir laike, – lygiai kaip dvyniai irgi niekados negimsta vienu metu."

Greitai tariamas *Haha* iliustruoja vienybės idėją, lėtai tariamas – dualybės idėją, aidą, atstumą, simetriją, didumą ir tvermę, gėrio ir blogio principus.

Bosse'ės lygiai taip pat neįmanoma išmesti iš filosofinių Faustrollio dėstymų, kaip ir tariamai beprasmiškų pašnekovų replikų, aptinkamų sokratiniuose dialoguose („Būtent taip, Sokratai", „Tikrai", „Tu sakai tiesą"). Šiuose įterpiniuose glūdi 'Patafizikos esmė.

Priešybių vienovės principas gimdo dvejopus padarinius:

5[a] 'Patafizika gerbia universaliąją analogiją. Jeigu A yra sykiu ir A, ir ne A, tai galbūt ji yra B, C arba D – ir t. t. Meilės Dievas yra keršijantis Dievas, o galbūt jis yra velnias. Įstatymas yra įteisinta piktadarybė, laisvė – vergija, diktatūra – anarchija, pažinimas – protinga tapusi kvailybė.

Todėl visos pasaulio interpretacijos yra lygiai pateisinamos – ir realistinė, ir simbolistinė, ir materialistinė, ir psichoanalitinė – ir t. t. Jarry smegenų pašalinimo mašina gali būti atminties praradimo, iškriošimo, *dementia praecox* įvaizdis, bet gali būti ir kankinimo priemonė, medicinos instrumentas, spausdinimo presas, mašina, gaminanti dvasią žudančius tekstus, ar aparatas, išvaduojąs mus nuo slogių minčių.

5[b] 'Patafizika gerbia abejingumo principą. Viskas vienodai vertinga arba nevertinga. Patafizikas neremia jokios partijos. Jis ne pasikylėjęs virš žemiškos kirbinės, bet traukia per pasaulį, susidomėjusia akimi žvelgdamas į viską, kas pasitaiko jo kelyje. Patafizikas kaupia chaotiškas kolekcijas, tvarko, niekad nepasiekdamas tvarkos, ir palieka paskui save fantastinių konstrukcijų pėdsaką. Jis pasisako prieš *consensus omnium* principą ir gina vieno individo mokslą.

Patafizikas nėra skeptikas. Tie, kurie tvirtina, kad nėra neutralaus taško, iš kurio galima patikrinti mūsų teiginių teisingumą, yra išskirtiniai visažiniai. Patafizikas tvirtą tašką iškeitęs į dinamiką, kuri panaikina arba sulydo draugėn visas priešingybes ir visus kategorinius skirstymus: šitaip visoks komizmas įgyja tam tikro liūdesio, o visoks tragizmas – komizmo. Ir jeigu patafizikas užima kokią nors tvirtą poziciją, ji yra akivaizdžiai nevykusi.

6 'Patafizikos priešingybė yra patafizika. Bet kokia samprata yra sąmoningai ar nesąmoningai patafiziška. Atsitiktinumo neįmanoma paveikti, todėl praktinį bet kokios filosofijos reikšmingumą tenka neigti. Tačiau 'Patafizika nestoja į kovą su ideologijomis, nes ji gerbia visas teorijas kaip lygiavertes reakcijas į egzistencijos idiotizmą. 'Patafizika *a contrario* skelbia tiesą, kurios pranašumas yra tas, kad ji mus išvaduoja nuo dar absurdiškesnių pamišėliškų idėjų. 'Patafizika moko mus nesimokyti. 'Patafizika verčia mus išvysti egzistencijos idiotizmą. Viskas atgauna savo stulbinamą pobūdį.

6 Enciklopedijos kvailybė

DVI OBUOLIO PUSĖS

Pasak Bažnyčios tėvų, kūrinija yra grandinė būtybių, kuri nuo vyriausiojo angelo Liuciferio per serafimus, cherubimus, arkangelus, žmogų, gyvį, augalą ir gėlę eina iki pat akmenų ir mineralų. Dievas pasaulį sukūrė iš chaoso žmogaus džiaugsmui.

Du įvykiai padarė galą tai kosminei tvarkai, kurioje žmogus buvo pačiame centre. Liuciferis, aukščiausio rango angelas, pasikėsino į valdžią ir buvo Dievo nublokštas į žemiausiuosius regionus. Pakeliui jis sugundė Adomą ir Ievą paragauti uždraustojo vaisiaus, ir tada jiedu buvo ištremti iš Rojaus. (Teigiama, kad vertikalioji ir horizontalioji kryptis pranašaujanti Jėzaus nukryžiavimą). Pervarta kūrinijos viršūnėje ir centre sukėlė katastrofą visuose lygmenyse. Nuo to meto niekas nebežino savo vietos ir vaidmens visumoje. Puikybės nuodėmė atvėrė vartus į netvarką. Pasaulis tapo *mundus perversus.*

Paragavęs gėrio ir blogio pažinimo vaisiaus, žmogus prarado ne tik nekaltybę, bet ir valdžią gamtai. Mėgindamas atitaisyti moralinius ir mokslinius nuodėmingojo nuopuolio padarinius, žmogus sukūrė du visa aprėpiančius instrumentus: satyrą ir enciklopediją.

NARSA NEVILTYJE

Satyra puolusiame pasaulyje mėgina sukurti daiktų tvarką, iki kraštutinumo išryškindama visas perversijas. Tam ji naudojasi humoru ir paradoksais. Paveiksluose, vaizduojančiuose žemyn galva apverstą pasaulį, regime, kaip kiaulė diria odą mėsininkui, kaip aklas veda regintį, kaip ligonis slaugo sveiką. Perdėdama negeroves, satyra netiesiogiai primena pašlijusią tvarką.

Enciklopedijos pradinis taškas irgi yra prarastoji harmonija, ku-

rioje žmogus užėmė centrinę padėtį. Iki to meto, kol jam žvilgsnį aptemdė nuodėmė, Adomas gebėjo tiesiai įvardyti daiktų esmę; visa savaime bylojo. Ši prokalbė galutinai pražuvo per Babelio kalbų sumaištį. (Hebrajų kalba, kaip teigiama, esanti artimiausia *lingua adamica* giminaitė, tačiau Janas van Gorpas XVI šimtmetyje įrodė, kad Rojuje buvo kalbama nyderlandų, tiksliau sakant, viduriniąją nyderlandų kalba, o dar tiksliau – Antverpeno tarme.)

Atvirkščias pasaulis. Rąstas pjausto medkirtį. Miunchenas 1851.

Vyras, padėjęs šiuolaikinės enciklopedijos pamatus, Francis Baco-

nas, laikė religine priederme atgauti valdžią gamtai, taikant mokslo metodą. Jis atmetė scholastikos sistemas, spraudusias visatą į atitinkamas schemas. Tie, kurie savo smegenų pamėkles pateikią kaip pasaulio modelį, negerbią Dievo kūrinijos. Vietoj „teatro stabų", kurie esą klaidingi, Baconas teigia juslinį suvokimą ir eksperimentą. Gamta – tai atversta knyga tiems, kurie artinasi prie jos be išankstinių prietarų. Baconas apmetė enciklopedinį pažinimo modelį, – ne visos tiesos *summa*, ne Absoliutą atspindintį *speculum*, o klaidų neišvengiantį instrumentą, padedantį atrasti tas formas, iš kurių susideda gamta, kaip kalba susideda iš abėcėlės raidžių. Tiktai per gamtos raštą mums pavyksią įsismelkti į gyvasties ir mirties paslaptis.

Pasak Bacono amžininko Edwardo Topsello, natūralioji istorija yra kronika, kurią „parašė pats Dievas ir kurioje kiekvienas gyvis yra žodis, kiekviena rūšis – sakinys, o visi drauge – didis pasakojimas, aprėpiąs įstabias žinias ir įstabų mokytumą, kurie buvo, yra ir liks jeigu ne per amžius, tai bent iki Pasaulio pabaigai." Enciklopedisto darbas yra rekonstruoti šią prarastą kroniką.

Ironija panorėjo, kad didysis gamtos pasakojimas Bacono įpėdinių rankose dažniausiai dingtų už abėcėlinio žinių skirstymo. Abėcėlė žadina sistematikos sugestiją, tačiau yra visiškai atsitiktinė. Iš esmės tiktai abėcėlės enciklopedija pateisina abėcėlinę dėstymo tvarką. Jeigu enciklopedija nori būti šis tas daugiau, nei izoliuotų faktų sumavimas, paskiruose jos straipsniuose privalo būti kryžminės nuorodos į kitus straispnius. Taip visata rekonstruojama, pasitelkiant racionalias linijas. Sudarytojas, kompiliuodamas bei tvarkydamas turimą informaciją ir taip kurdamas apžvelgiamą ir rišlų pasaulio paveikslą, yra šventai įsitikinęs, kad laikas sutvarkys žinias, kurios, savo ruožtu, suteiks formą istorijai.

Ir satyra, ir enciklopedija mėgina pateikti visa aprėpiantį ir sisteminį pasaulio paveikslą. Enciklopedija stengiasi tiksliai ir teisingu masteliu prilygti kosminei tvarkai. O klasikinė satyra apmeta pasaulio atvaizdą žemyn galva.

Iš tikrųjų abiejų žanrų nesėkmė glūdi jau jų ketinimuose. Kadangi visa kūrinija yra prakeikta, satyrikui tenka šaipytis iš visut visko, įskaitant patį save ir savo amatą; o enciklopedistas keičia pasaulį, kurį mėgina perkelti žemėlapin...

ENCIKLOPEDIJOS ŠMĖKLA

Satyra ir enciklopedija, du klasikiniai ginklai, grumiantis su kvailybe, nuo XX šimtmečio pradžios yra ne per geriausios sveikatos.

Enciklopedija tapo savo pačios paleisto žinių srauto auka. Ji nebegalėjo atsilaikyti prieš apdorotinos informacijos augantį kiekį ir didėjantį sudėtingumo laipsnį. Tikėjimas, kad pažanga sukurs žinių sferoje tvarką, kurios tolimoje perspektyvoje pasirodys sintezė, galutinai žlugo. Enciklopedijai pristigo viską aprėpiančio metodo, leidžiančio sisteminti dažnai prieštaringą informaciją. Žinių gausėjimo padarinys yra sukvailėjimas. Medžiaga griūte užgriuvo dvasią. Ši medžiaga tapo tokia pat begalinė ir sudėtinga, kaip pati būtis. Enciklopedijos kelias baigėsi ten, kur ir prasidėjo, tik su vienu skirtumu: iš dvasingo chaoso, dar sklidino nerealizuotų galimybių, ji atsidūrė bedvasiuose griuvėsiuose, kur alternatyvos pavirto į tokį pat kiekį kliuvinių. Tuose griuvėsiuose klaidžioja kvailybės šmėkla.

Enciklopedija dabar naudojama vien vulgarizacijai. Laikai, kai žmogus, skaitydamas enciklopediją, dar galėjo pakeisti savo pasaulėvaizdį, liko tolimoje praeityje. Kitados buvusi tikėjimo pažanga simboliu, ji tapo atsilikimo simboliu, – pusantro metro dirbtine oda įrištų foliantų, bet kurio pasienyje stovinčio baldo puošmena su Rodino *Mąstytojo* replika, kaip veltui pridedama knygų atramėle. Žinių mitas palaidotas, vietoj liturginių reikmenų apeigoms pasitelkiant iš vidaus apšviestą gaublį ir automatinį plunksnakotį.

SATYROS ŠMĖKLA

Ši raida atsispindėjo ir moralės sferoje. Enciklopedija savo tikėjimą grindė ateitimi, o satyra išganymo ieškojo praeityje, todėl praraja tarp mokslo ir moralės nuolat didėjo. Satyra pati didino anomiją, su kuria mėgino kovoti. Reaguojant į augančią netvarką įvedami vis naujos dichotomijos, kurios tiktai didino dvasinę sumaištį. Turinys tokių sąvokos, kaip gėris ir blogis, nuolatos mainėsi. Priešybių nebebuvo įmanoma suvienyti aukštesne tiesa. Satyra nebeteko savo koreguojamosios funkcijos, nes normos, kuriomis ji rėmėsi, pačios pasidarė kažkokios ambivalentiškos.

Kaipgi ištraukti dienos švieson negerovę, jei nėra tvirto taško, iš ku-

rio satyra galėtų atsigręžti prieš tikrovę? Apie kokią ašį sukti pasaulį? Kaip apversti pasaulį žemyn galva, jeigu jis tos galvos nebeturi? Doly Parton ir Sylvesteris Stallone'ė yra įrodymas, kad karikatūros nebeįmanoma atskirti nuo idealo.

Satyra ir enciklopedija liko bejėgės. Abi dar desperatiškai mėgina susidoroti su išsklidimu, tačiau moralė ir metodas nieko nebeįstengia. Panašu, kad klesti tiktai kvailybė. Todėl satyra ir enciklopedija privalo sukirsti rankomis: taip gimsta *Kvailybės Enciklopedija.*

ENCIKLOPEDIJOS KVAILYBĖS ENCIKLOPEDIJA

Kaip satyra, *Kvailybės Enciklopedija* kvestionuoja pačias normas, taigi ir savo pačios pamatą. Vietoj gėrio ir blogio kontrasto centrinėje vietoje atsiduria ambivalencija, kuri, viena vertus, užgauna moralę, tačiau, kita vertus, yra humoro versmė. Satyra naudoja ambivalenciją kaip ironišką instrumentą grumtynėse su visais senais ir naujais mitais, mėginančiais užglostyti nedermes.

Kaip enciklopedijos, *Kvailybės Enciklopedijos* objektu tampa nesėkmingumas visų mėginimų padaryti būtį įžvelgiamą. Religiją, metafiziką ir mokslą ji rodo nebe kaip mūsų pažinimo raidos momentus, bet kaip atemporalius reiškinius. Ir į pačią istoriografiją, ilgą laiką buvusią enciklopedijos religija, žvelgiama kaip į vieną iš daugybės nesėkmingų mėginimų susidoroti su idiotizmu, būdingu visiems laikams.

Prieštaringumus galima sutaikyti tiktai iš jų padaromame spektaklyje. Todėl randasi enciklopedijos kvailybės enciklopedija. Totalizavimas pavyksta tiktai per sėkmingą jo paties žlugimo pavaizdavimą. Taip žvelgiant, *Kvailybės enciklopedija* pasiekia rišlumą, kurio seserys jai gali tik pavydėti.

Norėdama likti gyvybinga, enciklopedija turi orientuotis nebe į žinių kaupimą, bet į plėtojimą eseistinio metodo, padedančio susikalbėti su pasauliu. Eseistas atlieka būties vivisekciją; jis analizuoja tikrovę, mėgindamas, viena vertus, ištraukti iš po jos tai, kas tikra, ir, kita vertus, patikrinti alternatyvas. Į kasdienį gyvenimą jis žengia taip, lyg čia būtų eksperimentas, laboratorija, kurioje testuojamos gyvenimo formos. Kiekviena tiesa yra galima tiesa.

SIRUPAS

Satyra neišverčia tikrovės, tačiau ji atskleidžia tą išvirkštumą, kuris tarytumei savaime tikrovėje slypi. Satyra rodo, kad visokiame blogyje esama šiokio tokio gėrio ir atvirkščiai, trumpai tariant, – kad viskas yra iškreipta. Fantazija demaskuojama kaip fantazija, o idiotizmas atvirai parodomas. Ne tam, kad idiotizmas būtų išnaikintas. Kvailybė yra tipiškai žmogiškas dalykas. Ją išrauti su šakinimis būtų nežmoniška. Kaip tik integruodama idiotizmą, moralė lieka tolerantiška. Pasitekdama naudojamąjį metodą, satyra parodo, kad esmė slypi kaip tik pastangose kaskart iš naujo suvokti autodestruktyvią išvirkščiąją pusę visų mūsų mėginimų padaryti būtį įžvelgiamą.

Kvailybės Enciklopedija ieško tiesos prieštaringumų sumoje, – ten, kur prasideda ir komizmas. Ji stengiasi sutaisyti dviprasmybės sirupą, vildamasi, kad išsikristalizuos nauja reikšmė.

PAŽINIMO IR MORALĖS CHOREOGRAFIJA

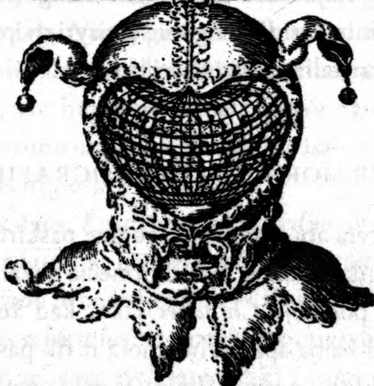
Enciklopedija ir satyra abi turėjo pedagoginę paskirtį. Terminas „enciklopedija“ yra graikų kilmės. XII šimtmečio Bizantijos mokslininkas Jonas Tzetzes poemoje *Chiliades* sako, kad žodžio *„enkyklios“* reikšmė pirmiausiai kalba apie lyrinį chorą ir tik paskui – apie uždarą žinių ratą. Muzikinis poetinės išminties deklamavimas su ritminiu pritarimu, pasak pitagoriečių, turįs vesti į visos būties sąryšio, harmonijos ir proporcijos įžvalgą, kuri, savo ruožtu, gimdanti sielos harmoniją. Chorinis ugdymas (*enkyklios paideia*) veda žmogų nuo regimųjų prie neregimųjų dalykų.

Satyra irgi ieško tiesos anapus regimybės pasaulio. Mirties šokis įtraukdavo visų luomų atstovus – nuo karaliaus iki kaimiečio. Mirčiai visi lygūs. Ne vien šioje griaučių šventėje demaskuojama visų žmogiškųjų sąrangų tuštybė – Apokalipsė irgi reiškia dangiškosios hierarchijos atskleidimą.

Abu šie žanrai yra ir daug kuo skirtingi. Enciklopedija mėgina apšviesti neišmanėlį ir prietaringą žmogų; šis sumanymas nukreiptas į ateitį ir yra optimistinio pobūdžio. Satyra, savo ruožtu, stengiasi išgelbėti nuodėmingą žmogų ir sugrąžinti jį atgalios į idealiąją praei-

ties tvarką, kai kiekvienas žinojo savo paskirtį ir vietą. Iš esmės satyra yra pesimistinė; slapčiomis ji įsitikinusi, kad žmogus yra nepataisomai nuodėmingas.

O *Kvailybės Enciklopedija* nėra nei džiugios, nei niaurios nuotaikos. Ji apstulbusi žvelgia į tas pavykusias nesėkmes, kurios visos drauge sudaro mūsų kultūrą. Esmės ji ieško regimybėje; nėra jokios aukštesnės tiesos, išskyrus tuščias pastangas aptikti tiesos pėdsaką. Todėl ji mąsliai šoka improvizuotą šokį su savo pačios šešėliu.

NOSCE TE IPSUM

MATTHIJS VAN BOXSEL

Kvailybės
enciklopedija

Viršelio dail. Tomas Vyšniauskas

Tiražas 1500 egz. Užsk. Nr. 1244.
Išleido leidykla „Aidai“
Tilto g. 8/3, LT-01101 Vilnius
www.aidai.lt
Spausdino UAB „Vilniaus spauda“
Viršuliškių skg. 80, LT-05131 Vilnius
www.vilspa.lt

JUODOJI VĖLIAVA

◆

NESĖKMIŲ KLUBAS

◆

NEVĖKŠLA AEROBATAS

◆

HAHA

◆

KVAILIAI PRAGARE

◆

MULKIŲ GENEALOGIJA

◆

APIE BŪTINĄ KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS KVAILYBĘ

Kvailybė kaip kultūros pamatas. Žmogus yra vynuogės kekė.
Niekingas skirtumas. Rinkimų beprotybė.
Varlės, pagaliai, gyvatės ir kaukės. Nauji karaliaus drabužiai.

◆

DARWIN AWARD

Ekstazė. Trūkstamoji jungtis. Šventasis pamišimas.
Clinamen. Patafizika. Enciklopedijos kvailybė

Ši knyga patiks kiekvienam, kuris mėgsta Erazmo „Pagiriamąjį žodį kvailybei“. Tai moderni jos versija. Tiesa, šioje knygoje juokas ne toks garsus, joje daugiau skausmo ir absurdo. Bet drauge ir gelmės. Amsterdame gyvenančio autoriaus paradoksai, supinti su keistomis, kone hipnotizuojančiomis iliustracijomis, susiklosto į vientisą filosofiją; jos išvados gąsdina, bet jų rimtumu iki galo nepatikėsi – tokia yra tikra ironiška kalbėsena

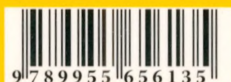

Culture 2000

ISBN 9955-656-13-1

www.aidai.lt